

CIVIL SZEMLE

WWW.CIVILSZEMLE.HU

IX. ÉVFOLYAM I. SZÁM

■ IN MEMORIAM VÁCLAV HAVEL

■ ELMÉLETILEG

KELL-E NEKÜNK A CIVIL TŐKE FOGALMA?

(Sik Endre)

EGY FOGALOM MARGÓJÁRA

(Kmetty Zoltán)

■ KÖZÖSSÉGEK ÉS CIVIL TÁRSADALOM

A TÁRSADALMI RÉSZVÉTEL

A HELYI FEJLESZTÉSI POLITIKÁBAN MAGYARORSZÁGON

(Reisinger Adrienn)

A CIVIL SZERVEZETEK SZEREPE A VÁLLALATOK

TEVÉKENYSÉGÉNEK FENNTARTHATÓBBÁ VÁLÁSÁBAN

(Harangozó Gábor–Zilahy Gyula)

■ TÁRSADALOM ÉS ÁLLAM

A DEMOKRÁCIA ÉS A CIVIL TÁRSADALOM ÁTALAKULÁSA

A GLOBÁLIS TÉRZEN

(Miszlivetz Ferenc)

■ VILÁG-NÉZET

AZ EURÓPAI UNIÓ ÉS A CIVIL TÁRSADALOM

(Dirk Jarré)

LENGYEL ÁLLOM A CIVIL TÁRSADALOMRÓL

(Galia Chimiak)

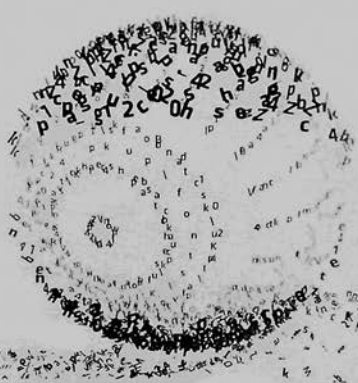
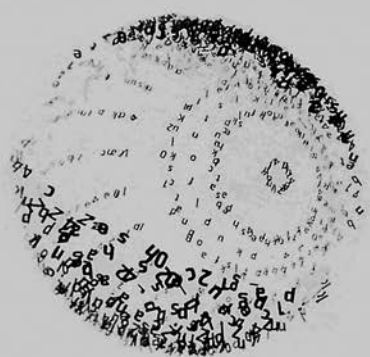
■ KISEBBSÉGEK ÉS CIVIL TÁRSADALOM

AZ ILLYÉS KÖZALAPÍTVÁNY

CSEMADOK SZAKMAI TANÁCSA TÁMOGATÁSAINAK

ELEMZÉSE (1966–2006)

(Morauzski András)

CIVIL SZEMLE

Szerkesztőbizottság/Editorial Board

Belia Anna, Harsányi László, Kirschner Péter, Kuti Éva,
Marschall Miklós, Miszlivetz Ferenc, Nagy Ádám

Szerkesztőség/Editors

Főszerkesztők/Editors in Chief	Bartal Anna Mária, Kinyik Margit
Rovatszerkesztők/Editors	Bartal Anna Mária (Elméletileg/Theoretical approaches) Csongor Anna (Társadalom és állam/Society and State) Kákai László (Visszajátás/Book review) Kinyik Margit (Visszajátás/Study review) Péterfi Ferenc (Közösségek és civil társadalom/Community and Civil Society) Sebestény István (Világ-nézet/International Review)
Képszerkesztő/Image Editor	Gönczö Viktor
Online szerkesztő/Online Editor	Bod Levente

Cikkjavaslatokat, ötleteket, véleményeket a civilszemle@gmail.com címre várunk
Előfizethető a www.civilszemle.hu címen

Együttműködő partner/Partner organisation

Civil Szemle Alapítvány/Civil Szemle Foundation

Támogató/Supported by

Nemzeti Civil Alapprogram/National Civil Fund

KÖZIGAZGATÁSI ÉS IGAZSÁGÜGYI
MINISZTERIUM

Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium/Ministry of Public Administration and Justice
Egyházi, Nemzetiségi és Civil Társadalmi Kapcsolatokért Felelős Helyettes Államtitkárság/
State Secretariat for Church, Civil Society and Nationality Affairs

Kiadó

CIVIL SZEMLE ALAPÍTVÁNY

www.civilszemle.hu

1137 Budapest, Pozsonyi út 14.

Tel./fax: (+36-1) 221-8099

E-mail: civilszemle@gmail.com

Felelős kiadó: Nizák Péter kuratóriumi elnök

Tördelőszerkesztő: Erlei & Társa Bt.

Készült a Pharmapress nyomdában

Felelős vezető: Dávid Ferenc

ISSN 1786-3341

■ IN MEMORIAM VÁCLAV HAVEL

Amikor 2004-ben újtára bocsátottuk a Civil Szemle folyóiratot, az első számban bevezetesként – mottóként – a cseh írónak, politikusnak és emberi jogi aktivistának, Václav Havelnek „A civil társadalom és új ellenségei” című írását közöltük. Most, a korábbi cseh köztársasági elnök elhunytja alkalmából szerkesztőségünk ennek a tanulmánynak felidézésével – amely semmit sem veszített aktualitásából – tiszteleg emléke előtt.

*(1936–2011)**

* Fotó: <http://www.whaleoil.co.nz/2011/12/vaclav-havel-1936-2011>

A CIVIL TÁRSADALOM ÉS ÚJ ELLENSÉGEI

Václav Havel

■ Az igazi civil társadalom a demokrácia legszilárdabb alapja. A választási kampányok hevében sokszor feledésbe merül ez az igazság.

Olykor-olykor még a kommunizmus is együtt tud élni a magántulajdonnal, sőt néha a magánvállalkozással is, de sohasem a civil társadalommal. Nem véletlen, hogy mindenütt éppen a civil társadalomra mérte a legvégzetesebb csapást nyomban hatalomra kerülése után.

A rendszer bukása után a kommunista hatalom által elfojtott szólásszabadságot vissza lehetett állítani egyik napról a másikra, de nem így a civil társadalmat. Sokkal bonyolultabb helyreállítani azt a sokféle párhuzamos és egymást kölcsönösen kiegészítő utat és módot, amelyek révén az állampolgárok részt vehetnek a közéletben.

Ennek oka nyilvánvaló: a civil társadalom bonyolultan strukturált, törekeny, olykor titokzatos élő szervezet, amely évtizedek, ha ugyan nem évszázadok alatt fejlődött ki. Lehetetlen felülről, rendeletileg helyreállítani, miután éveken át lényegében nem létezett. Csakis türelmes munkával lehet újjáépíteni három pillérét: az önkéntes, magánjellegű társulást, az állam decentralizálását és a politikai hatalom delegálását az államtól független szervezeteknek.

A posztkommunista átalakulás tíz évében azt tapasztalhattuk, hogy új politikai elitjeink vagy apatikusan tekintettek a civil társadalom újjáépítésére, vagy egyenesen ellenezték azt. Mihelyt megragadták a hatalmat, az új eliteknek egyszeriben nem volt ügyükre, hogy átengedjenek bármit is az örökségükül jutott állami hatalomból. Fura módon sok

demokratikus, antikommunista politikus is görcsösen ragaszkodik a túlméretezett állami hatalomhoz, a kommunista korszak e hagyatékához. Ezért van az, hogy sok iskolát, kórházat, kulturális és egyéb intézményt továbbra is centralizált adminisztráció irányít, holott azok átalakulhattak volna önálló intézményekké, amelyeket az állam vagy tisztas távolból szemlélne, vagy átlátható eljárással támogatna.

Kilenc éve húzódik a vita az állam decentralizációjáról, de egyetlen kormány szerv sem mutatott még arra hajlandóságot, hogy harc nélkül átengedje egyes hatalmi jogköreit a régióknak vagy a helyhatóságoknak. Azért túlzott hazánkban az adóztatás, mert az állam fizet ezer meg egy dologért, amelyet voltaképpen nem kellene finanszíroznia, ha létezne fejlett civil társadalom; akkor ugyanis maguk a polgárok fizetnének közvetlenül. Ennek az ernyedségnek nincs semmi köze ideológiákhoz. Egyes politikusok mégis ideológiai mentséget keresnek az állami hatalom csorbítatlan fenntartására. Többnyire így érvelnek:

„Az emberek minket választottak, akarataikat nyilvánították, hogy mi kormányozzunk. Aki ezen változtatni akar, az a képviseleti demokrácia ellen intéz támadást. A javak szociális újraelosztása az állam feladata, és nem is engedhető meg szerepkörének zsugorítása ezen a téren. Aki központi ellenőrzéstől mentes párhuzamos struktúrákat akar teremteni vagy támogatni, az magát a parlamenti demokráciát kérdőjelezi meg.”

A civil társadalomba vetett hitet sokan balossággként, anarchizmusként, szindikalizmusként értelmezik, sőt még olyan is akadt, aki profotasizmusnak nevezte. Valójában azonban arról van szó, hogy nem akarnak osztozni másokkal a hatalmukban, és ebben gyökerezik az érvelésük, amely szerint a civil társadalom: támadás a politikai rendszer ellen.

A pártok, mintha azt mondanák: „A kormányzás a mi dolgunk. Ti csak válasszatok, ennél többet ne akarjatok!” Pedig ez sületlenség. A politikai pártok és a demokratikus intézmények csak akkor működhetnek jól, ha erőt és ötletet merítenek egy fejlett, plurális polgári környezetből, és ki vannak téve e polgári környezet bírálatainak. A civil társadalom nem szándékozik a parlament vagy a politikai pártok megkerülésével cselekedni. Ellenkezőleg: hozzá akarja segíteni őket, hogy képességeik és lehetőségeik legjavát nyújtsák. A politikai pártok és a politikai intézmények kiszikkadnak a sokrétűen strukturált civil társadalom éltető nedve nélkül, elveszítik kezdeményezőképességüket, és végül politikai profik begyöpösödött, zárt csoportjává silányulnak.

A civil társadalom valódi pluralizmust gerjeszt, a pluralizmus versenyt teremt, a verseny pedig minőséget eredményez. Ebben a tekintetben sok a hasonlóság a gazdaság és a politika között. Minél többféle kezdeményezést engednek felszínre kerülni, annál nagyobb az esély, hogy a legjobbak és a legötletesebbek fognak diadalmaskodni. Ha mindig és kizárólag a központi állami hatóságok és a központi politikai testületek akarják eldönteni, hogy mit kell tenni és hogyan, akkor egyenlőségjelet tesznek a hatalom és az igazság közé, márpedig ez a tétel századunk legveszélyesebb politikai elképzelése.

Minél rétegzettebb a civil társadalom, annál virágzóbb, és minél virágzóbb, annál inkább szilárdabb a belpolitikai helyzet. A civil társadalom megvédi az állampolgárokat a politikai hatalmi változások túlzott hatásaitól, mivel elnyeli, sőt kiküszöböli ezek egy részét

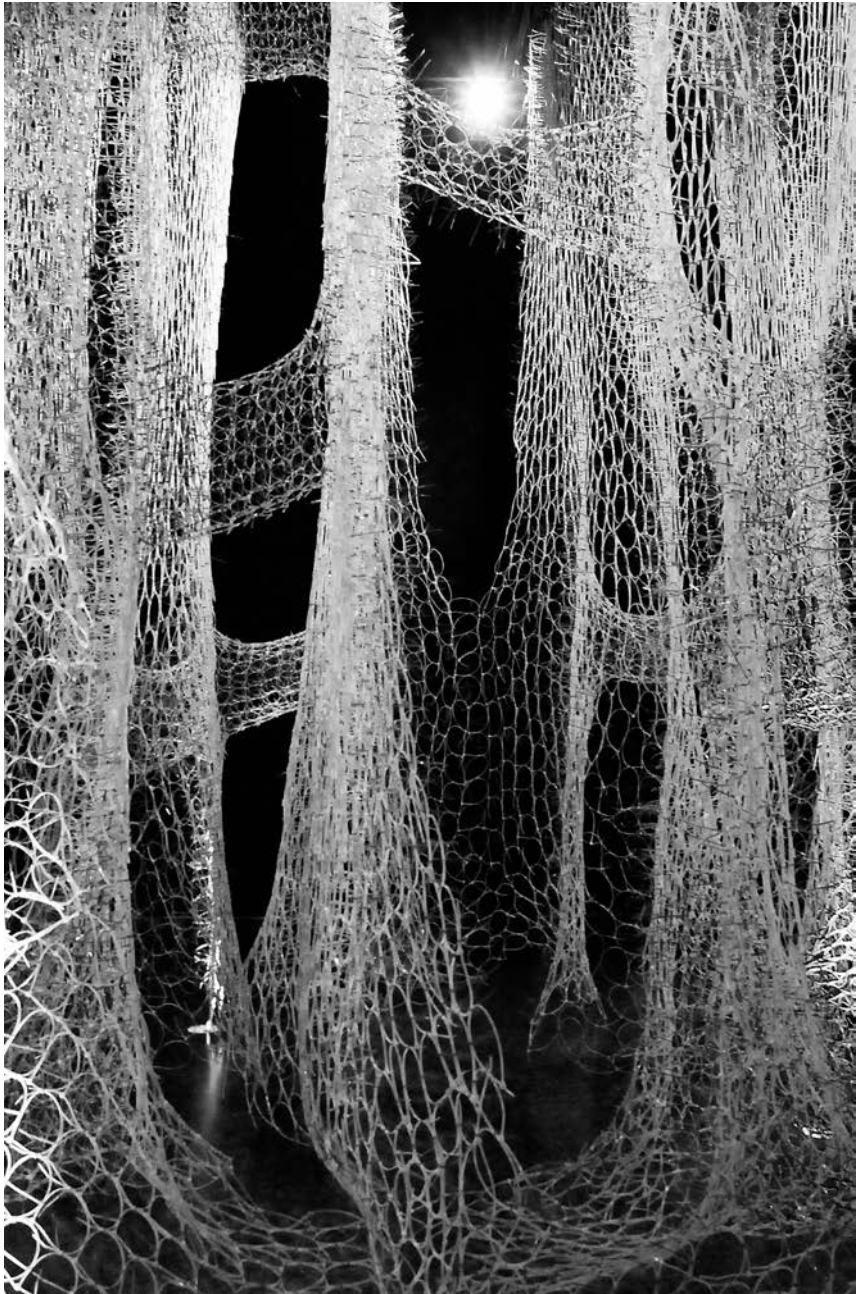
az alacsonyabb szinteken. Ezáltal lényegében meg is könnyíti a politikai változásokat. A kormányváltás így nem tűnnék szélviharnak, amely mindent máshová sodor.

Ahol a civil társadalom nem eléggé fejlett, ott minden probléma felszűremlik a hatalom központjában. Ám minél több hatalom marad a központban, annál nagyobb a valószínűsége, hogy a központ erői megszerezhetik a teljes ellenőrzést az ország fölött. A kommunisták nagyon jól tudták ezt, azért szóltak bele még a méhészegyesület belső ügyeibe is.

Nem kell ahhoz közgazdásznak lenni, hogy belássuk: a civil társadalom pénzügyileg is önfenntartó. Amikor mindent az állami költségvetésből kell fizetni, akkor nyilván több adót kell beszedni, és bizony sok pénz elsikkad e műveletek közben. Egy olyan rendszerben, ahol a jótékonyági adományok levonhatók az adóból, a hasznos kezdeményezések több pénzhez jutnak, mint most jutnak, amikor az állam pénzeli őket. A civil társadalom egyébként adólevonások lehetősége nélkül is megteszi a maga jobbító lépéseit.

Minden eddigi szempontnál fontosabb azonban, hogy a civil társadalom öntudatra ébreszti az embereket. Az emberi lények nem egyszerűen gyárosok, profithajhászok vagy fogyasztók, hanem legbensőbb mivoltuk szerint társas lények, akik az együttélés és az együttműködés különféle formáira sóvárognak, akik befolyásolni akarják a körülöttük történő dolgokat, és elismerésre vágnak azért, amit adni tudnak a környezetüknek. Az emberi természet kiteljesedésének egyik legjobb eszköze a civil társadalom.

Ellenségei tisztában vannak ezzel, és éppen ez tüzei leginkább az ellenkezésüket.

Fotó: Gönczö Viktor

KELL-E NEKÜNK A CIVIL TŐKE FOGALMA?

– reflexiók Sebestény István tanulmányára

Sik Endre

■ Leendő tudománytörténészek feladatát megkönnyítendő röviden írnék e mű létrejöttének körülményeiről. A következő gondolatmenet születését két tényező együttállása magyarázza: egyfelől évek óta elő-előadom egy korábban megjelent művet (Sik 2006) az ELTE diákseregeinek, és az órákra való készülés kapcsán több érdekesnek tűnő gondolatba botlottam, amelyek adnak némi muníciót a kérdés továbbgörgetéséhez. Másfelől a Civil Szemle szerkesztősége megtisztelt azzal, hogy felkért: szólnék hozzá a Sebestény István számítógépéből kikerült, és a fenti mű gondolatait felhasználó tanulmányhoz (Sebestény 2011). A feladatot a címbeli kérdés három részkérdésének megválaszolásán keresztül gondolom elvégezhetőnek:

- Lehetséges-e a civil és a tőke fogalmak összeházasítása?
- Eleget tesz-e a civil tőke fogalma azoknak az elveknek, amelyek alapján elfogadható a tőkefogalom társadalomtudományi alkalmazása? Ha igen, akkor végül azt kell megítélni, hogy tud-e hasznot hajtani egy újabb tőkefogalom bevezetése a társadalomtudományi gondolkodás számára?

Lehetséges-e civil és a tőke fogalmak összeházasítása?

Egy korábbi munkámban (Sik 2003) már kitértem arra, hogy amikor a kapcsolati tőkét „kimetszem” a társadalmi tőke zavaros fogalmi elegyéből, akkor nyitott kérdés, hogy

az ott maradt elemeket, vagyis a társadalmi tőke „kapcsolattalanított” részeit, mint például a bizalom vagy a civil társadalombeli aktivitás, vagy bármely más, a társadalmi tőkével kapcsolatba hozható jelenséget lehet-e tőkének tekinteni. Be is mutattam néhány olyan jelenséget, amelyeket szerzőik tőkének tekintenek, és a társadalmi tőkével kapcsolnak össze. Ilyen például az *etnikai tőke* (Borjas 1992), a szülők emberi tőkébe fektetett beruházásainak etnikai kontextusa, amennyiben az etnikai közösség az egyén egyéb tőkékbe való beruházására erős és hosszán ható hatást gyakorol.¹ Vagy ilyen a *pszichikai tőke*, amely Baron és Markman (2003) elképzelése szerint a társadalmi tőke működtetéséhez kell. Ez a tőke készségeket foglal magában, mint a jó emberismeret, a kifejezőkészség, a rábeszélőképesség, az image management (a lehető legjobb képet festeni magamról), az önkontroll, az alkalmazkodókészség, vagyis nevezhetjük akár pszichikai tőkének is.² Végül meg kell említeni Lin (2001) *intézményi tőke* fogalmát, ami az adott intézményben specifikusan használható szabályok ismeretét jelenti,³ szemben az *emberi tőkével*, ami az általános és a technikai tudással azonos. Kérdés persze, hogy szükséges és lehetséges-e a fenti jelenségeket tőkének tekinteni, de láthatóan sokakat vonz a társadalmi tőke mellé-köré másfajta tőkéket „telepíteni”.

Továbbá, a Sebestény által (jogosan) ünnepezt Kropotkin antidarwinista művéhez (amit egyébként az 1970-es években reneszánszát élő szociobiológia is újra felfedezett) hasonlóan, természetesen sok más szerző is megfogalmazott olyan gondolatokat (lásd a társadalmi tőke klasszikusait: Bourdieu, Coleman, Putnam), amelyek magukban rejtették a társadalmi tőke fogalmának egyes elemeit.

Mi több, noha a társadalmi tőke fogalmának gyors elterjedése az 1990-es évekre tehető, a szakirodalmában jól ismert, hogy már korábban is többen használták. Szinte minden ilyen elemzés utal Hanifan 20. század elején született művére, de például a közgazdász Loury már az 1970-es években használta ezt a fogalmat, és mint egy később született munkájából kitűnik, gondolatai teljes mértékben „szociológiailag beágyazottak”:

„A valóságban az egyének komplex kapcsolati hálózatokba beágyazódva léteznek: szűkebb és tágabb családjuknak, vallási és nyelvi csoportosulásoknak tagjai, etnikai és faji identitással rendelkeznek, valamint helyekhez is kötődnek. Minden egyén társadalmilag beágyazott, és a társadalmi kapcsolati hálóban elfoglalt helye alapvetően meghatározza a különféle erőforrásokhoz való hozzáférést. (...) Egy újszülött komoly hátrányba kerül, ha szülei nem igazán akarják (vagy nem képesek) elősegíteni szellemi fejlődését életének első éveiben. Ha egy tehetséges kamasz társai lenézik azokat a tevékenységeket, amelyek tehetségének kibontakozásához szükségesek, félő, hogy nem éri el képességei maximumát. Egy munkanélküli, akinek nincsenek dolgozó rokonai vagy barátai, nem képes megismerni a munkalehetőségeket. Az egyén örökölt társadalmi helyzete komoly szerepet játszik végső gazdasági eredményességében.” (Loury 1998, In: Gerhardt és Bús 2005:95)

Nyilvánvaló továbbá, hogy sok, még fel nem fedezett társadalmi-tőke-használat létezhet a társadalomtudományok sokszínű világában. Én például a társadalmi-tőke-fogalom „ősi” használatának egy változatát egy gazdaságtropológiai alpműben leltem meg. Ebben az 1950-es években megvalósult kutatásokon alapuló gazdaságtropológiai válogatásban (Firth és Yamey 1964) számos példát találtam arra, hogy a „leg-

közgazdaságibb” két tőkeforma (a pénz- és a fizikai tőke) csakis társadalmilag beágyazottan képzelhető el. A fő érv, hogy a háztartások és a kisvállalkozások döntéseit nem egy személy hozza, hanem azok a közösség normarendjébe beágyazottan születnek (Firth 1964:23). Firth tőkefogalma a közgazdászok által használt minimáldefinícióhoz áll közel: a tőke a majdani fogyasztás növelése érdekében elhalasztott (megtakarított, majd beruházott) javak és szolgáltatások állománya (Firth 1964:18). A kötet több tanulmányában megjelenik a társadalmi tőke fogalma, mégpedig a majdani putnami közjóság-felfogásnak megfelelő módon: a társadalmi tőke a feudális közösségi köztulajdonhoz (vagy a szocializmus társadalmi munkájához) hasonlítható. Így például a közösség munka, adó vagy adomány formájában közjavakat hoz létre, de közjóságot teremt a társadalom akkor is, amikor közös víztartályt épít, árnyékot adó fát gondoz, öntözőcsatornát tisztít, templomot vagy családi mauzóleumot emel (utóbbi rizstárolásra lehet használni, lásd: Topley 1964:164), esőt hozó papot alkalmaz, vagy közös rizsalapot létesít (Bailey 1964:115).

A civil tőke fogalma sem új a szakirodalomban. Felületes kereséssel is felleltem egy, a sebestényi megközelítéshez nagyon közelálló civiltőke-fogalmat a 20. század végéről (Potapchuk et al. 1999), de két friss mű (amelyek az egyik legbefolyásosabb kutatóközpont műhelytanulmány-sorozatában láttak napvilágot) is vagy címében hordja a civil tőke fogalmát (Guiso et al. 2010), vagy az összefoglalóban szerepelteti azt (Durante et al. 2011). Az előbbi tanulmány⁴ a társadalmi tőke fogalmából indít, és némi kalandozás után arra a következtetésre jut, hogy a társadalmi tőke putnami elegydefiníciójából kiemelve az együttműködésre képes közösség meglétét, eljuthat egy olyan – a közgazdaság tőkedefiníciójával is kompatibilis – fogalomhoz, amivel a társadalmi tőke létrejötté, hatásai egyaránt jól magyarázhatók. Az utóbbi tanulmány (Durante et al. 2011) azt mutatja be, hogy a civil tőke alacsony, illetve magas mértékétől függ, hogy egy jó szándékú decentralizációs döntés (az egyetemi autonómia növelése) nepotizmushoz vagy hatékonyságnöveléshez vezet-e. Magyar szerzőtől is született már mű, amelyik a civil társadalomról mint a társadalmi tőke „természetes” terepéről ír, bár internetes keresgélésem csak két olyan szakcikket azonosított, amelyben a „civil társadalmi tőke” összetett fogalma jelenik meg igen sajátos módon (Oláh 2008; 2011).

Eleget tesz-e a „civil tőke” azoknak az elveknek, amelyek alapján a tőkefogalom alkalmazható a társadalomtudományokban? Hasznos-e egy újabb tőkefogalom bevezetése a társadalomtudományi gondolkodásba?

Sebestény műve nagyon gondosan veszi sorra azokat a dimenziókat, amelyek alapján a kapcsolati tőke megfeleltethető a tőke definíciójának, és példái (Sebestény 2011:22) igazán meggyőzőek ennek alátámasztására. Az Angelusz (2010) szerinti megközelítés értelmében ugyan sokkal óvatosabban kell bánni a tőkefogalom használatával, de Sebestény ebben az összefüggésben is elfogadható példákkal operál (Sebestény 2011:23).

Mint korábban bemutattam, mióta a társadalmi tőke divatossá vált, időről időre új meg új tőkefogalmak jelennek meg. A magyar szakmai körök sem védettek ettől a fertőzéstől. Így születhetett meg az oxymoronnak tekinthető *kegyelmi tőke* (Kopp és Skrabski 2003),⁵ illetve a *bizalmi tőke* fogalma, amely szerint a Szent Korona a társadalmi tőke egy speciális formája (Oláh 2008; 2011).

A gondolatmenet ezen pontján azonban nem az a kérdés, hogy lehet-e ilyesfajta definíciókkal operálni, és megfelelnek-e ezek valamilyen tőkefelfogásnak, hanem az, hogy tud-e hasznot hajtani az új fogalom bevezetése a magyar társadalomtudományi kutatás számára. Másként, a kérdés az, hogy ad-e, és ha igen, milyen többletet ad a klasszikusok által definiált társadalmi tőke, illetve annak szűkebb vagy másféleképpen definiált változataihoz képest az új tőkefogalom alkalmazása.

Az igen kétséges, hogy a civil tőke – a legtöbb új tőkevariánshoz hasonlóan – az elmélet számára érdemi újdonságot hozna, de az empirikus kutatás számára nagyon is hasznos lehet, amennyiben bevezetésével olyan és jól operacionalizálható kérdések tehetők fel, amelyek nélküle esetleg elszikkadtak volna. Így például:

- Mennyire lehet a nemzetközi szakirodalomban olvasható, a társadalmi tőkének a gazdasági fejlődésre és a társadalom „működésére” vonatkozó megállapításait a „településekre és helyi társadalmakra vonatkoztatni” (Sebestény 2011:6), figyelembe véve a magyar fejlődéstörténet sajátosságait? Ehhez jó adalék a vállalkozások szempontjából Kopasz Mariann munkája (Kopasz 2008), az EU kohéziós fejlesztéseinek szempontjából a SOCCOH projekt eredményei,⁶ de biztosan értelmes lehet – a klasszikus putnami modellből kiindulva – a civil szféra és az önkormányzati szféra hatékonysága és a társadalmi tőke történeti felhalmozása közötti összefüggés vizsgálata.
- Mennyiben és hogyan járulhat hozzá a helyi társadalmak életminőségének alakulásához, illetve a települések gazdasági fejlődéséhez a civil társadalom? Erre a kérdésre a választ ráadásul nem csupán a szokásos módon, vagyis „helyi civil társadalom” hatásának elemzésén (lásd Sebestény szellemes példáit, 2011:13) keresztül kereshetünk választ, de kiterjeszthetjük a civil hálózatok hazai (vö. önkormányzati esernyőszervezetek működését) és nemzetközi (lásd testvértelepülések) hálózatainak elemzésére is.⁷

Összefoglalóan

Egyfelől megállapítható, hogy a társadalmi tőke-fogalom népszerűvé válása előtt is léteztek hasonló tartalmú elemzések, sőt elvéve maga a fogalom is elő-előfordult, mint ahogy a kereteket is feltehetően egymástól függetlenül többször is feltalálták. A fogalom népszerűvé válásával annak áramvonalasítása is sok társadalmi tőke-variánst és mindenféle „társadalmi tőke-szerű” fogalom születését eredményezte. Mindezek láthatóan jól megférnek egymás mellett, bár távolról sem igazolt mindegyikük hasznossága, és még kevésbé, hogy lehet-e és kell-e ezeket mind tőkének tekinteni.

Másfelől nincs új a Nap alatt: a civil tőke-fogalom sem eget rengető újdonság. Természetesen ugyanez mondható el a kapcsolati tőke általam használt fogalmáról is. Én sem

fedeztem fel semmi újat, csak a szakirodalomban szokásosnál alaposabban érveltem e jelenség tőkejellege mellett, de persze hangsúlyozva az ezzel kapcsolatos fenntartásokat is. Ha akarom, akkor én a zavaros társadalmi-tőke-fogalomból a kapcsolat dimenzióját, míg Sebestény a civil társadalom dimenzióját metszette ki, és érveltünk mindketten az imígyen „megtisztított tárgyak” társadalmi tőkéhez képest nagyobb érvényessége mellett.

A különbség kettőnk eljárása között az, hogy míg a kapcsolat egy olyan intézmény, amely nem kötődik sem egy konkrét szervezethez, sem egy kultúrához, és amelyről feltelezhetjük, hogy működésében olyan szabályszerűségeket mutat, amelyek általános-ságban – persze mindig egy adott társadalomba beágyazottan – érvényesek, addig a civil társadalom egy szervezettípus csupán.⁸ Másként, a civil társadalom szerintem alacsonyabb absztrakciós szintet jelent, mint a kapcsolat. A civil tőke olyan, mintha a társadalmi-tőke-fogalomból annak felhasználója alapján szelnék ki egy új fogalmat. A gond vele az, hogy ilyen megközelítésben lehetne más felhasználót is definiálni – például vállalati tőke, háztartási tőke vagy redisztributív tőke –, márpedig ezek mint önálló tőkefajták elég erőteljesen hangzanak.

Ami azt a kérdést illeti, hogy mennyiben tekinthető a civil tőke tőkének, összefoglalóan erről csak annyit mondhatok: attól függ, hogy milyen tőkefogalommal dolgozunk. Jómagam – Angelusszal ellentétben – hajlok arra, hogy tőkének tekintsem, bár Angelusz azzal sem nagyon értene egyet, hogy a kapcsolatok tőkének tekinthetők.

Végezetül, a civil tőke az empirikus kutatás számára sokféleképpen lehet hasznos, de elméleti hozadéka feltehetően elenyésző.

Irodalom

- Angelusz Róbert (2010): Tőke vagy erőforrás? *Szociológiai Szemle*, 3:147–166.
- Bailey, Frederick George (1964): Capital, Saving and Credit in Highland Orissa (India). In: Firth, Raymond and Yamey, Basil S.: *Capital, Saving and Credit in Peasant Societies*. G. Allen and Unwin, London, 104–132.
- Baron, Robert A. and Markman, Gideon D. (2003): Beyond social capital: the role of entrepreneurs competence in their financial success. *Journal of Business Venturing*, 18:41–60.
- Borjas, George J. (1992): Ethnic Capital and intergenerational mobility. *Quarterly Journal of Economics*, 107 (1), 123–150.
- Doeringer, Peter and Piore, Michael (1971): *Internal Labor Markets and Manpower Analysis*. Heath, Lexington.
- Durante, Ruben, Labartino, Giovanna and Perotti, Roberto (2011): *Academic dynasties: decentralization and familism in the Italian academia*. NBER Working papers 17572. <http://www.nber.org/papers/w17572>
- Firth, Raymond (1964): Capital, Saving and Credit in Peasant Societies: A Viewpoint from Economic Anthropology. In: Firth, Raymond and Yamey, Basil S. (1964): *Capital, Saving and Credit in Peasant Societies*. G. Allen and Unwin, London, 15–34.
- Grotaert, Christian (1998): *Social Capital: the missing link?* Social Capital Initiative No. 1. The World Bank, Washington, DC. http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/2001/10/12/000094946_0109270407056/Rendered/PDF/multi0page.pdf
- Guiso, Luigi, Sapienza, Paola and Zingales, Luigi (2010): *Civic capital as the missing link*. NBER Working Paper 15845. NBER, Cambridge, MA. <http://www.nber.org/papers/w15845>
- Kopasz Marianna (2008): *A vállalkozói potenciál területi különbségeinek magyarázata*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kopp Mária és Skrabski Árpád (2003): Vallásosság és lelki egészség. *Távlatok*, 1, 8–17. http://www.behsci.sote.hu/szechenyiterv/vallasosság_es_lelki_egeszseg.htm
- Lin, Nan (2001): *Social Capital*. Cambridge University Press, Cambridge.

- Loury, Glenn C. (1998): Discrimination in the Post-Civil Rights Era: Beyond Market Interactions. *Journal of Economic Perspectives*, 12 (2):117–126. Magyarul: Gerhardt Erik és Bús Szilvia (szerk.) (2005): *Előítélet, megkülönböztetés, színvakság*. Válogatás Glenn C. Loury írásaiból. Ford.: Hajnalka Zsolt. Rajk László Szakkollégium és Ráday Könyvesház, Budapest, 20–51.
- Mars, Gerald (1983): *Cheats at Work*. Allen and Unwin, London.
- Oláh János (2008): Magyarország bizalmi tőkéje. *Valóság*, LI. (12).
<http://www.valosagonline.hu/index.php?oldal=cikk&cazon=1005&lap=0>
- Oláh János (2011): A társadalmi tőke tudatosulása. *Polgári Szemle*, 7 (4).
http://www.polgariszemle.hu/app/interface.php?view=v_article&ID=224&page=1
- Potapchuk, William R. and Crocker, Jarle P Jr. (1999): Exploring the Elements of Civic Capital, *National Civic Review*, 88 (Fall):175–202.
- Sebestény István (2011): A civil tőke fogalma mint a társadalmi tőke speciális esete. *Civil Szemle*, (3), 5–27.
- Sik Endre (2003): *Migráció burokban*. MTA Doktori disszertáció. Budapest, kézirat.
- Sik Endre (2006): Tőke-e a kapcsolati tőke, és ha igen, mennyiben nem? *Szociológiai Szemle*, 2, 72–95.
<http://www.mtapti.hu/mszt/20062/004.pdf>
- Topley, Marjorie (1964): Capital, Saving, and Credit among Indogeneous Rice farmers and Immigrant Vegetable farmers in Hong Kong. In: Firth, Raymond és Yamey, Basil S. (1964): *Capital, Saving and Credit in Peasant Societies*. G. Allen and Unwin, London, 157–186.

Jegyzetek

- 1 Empirikusan az etnikai tőke Borjas megközelítésében azt jelenti, hogy a gyerek emberi tőkéjének nagyságát a szülők emberi tőkéjének mértékétől függetlenül erősen meghatározza az azonos etnikumúak emberi tőkéjének átlagos színvonala.
- 2 Ez a jelenségegyüttes valahogy úgy viszonyult a kapcsolati tőkéhez, ahogy a tőzsdézés képessége a pénztőkéhez, vagy az a valami, amitől – tudásának mértékétől függetlenül – jó vagy rossz tanár lesz valakiből.
- 3 Hasonlóan ahhoz, ahogy a munkahelyi és a munkaerő-piaci intézményekben a helyismeret, a szokások ismerete, a helyi kultúra szabályainak tudása és a kapcsolatok egybefonódva megjelennek a Mayo-féle szervezetszociológiában vagy a belső munkaerő-piaci szakirodalomban (Doeringer és Piore 1971; Mars, 1983).
- 4 Amely címében a társadalmi tőke Világbankbeli karrierjét elindító tanulmányra utal (Grootaert 1998).
- 5 Anekdotikus források alapján belátható, hogy a kegyelmi tőke közösségalkotó erőként (<http://csaladok.schoenstatt.hu/Kentenich-Jozsef.html>) és fizikai tőkévé konvertálható módon (<http://www.evelet.hu/archivum/2005/36/031>) is létezik.
- 6 A kutatás Magyarországra vonatkozó eredményeiről lásd <http://cps.ceu.hu/research/soccoh>.
- 7 Ezzel kiegészíthető az összekötő és áthidaló társadalmi tőke elemzése az összekapcsoló (linking) társadalmi tőke elemzésével.
- 8 Rokonságban áll a korábban már említett Lin-féle intézményi tőkével, csak nem egy-egy szervezet, hanem egy szervezettípusra érvényes módot kínálva az elemző számára.

EGY FOGALOM MARGÓJÁRA

Kmetty Zoltán

■ Bevezetés

■ Mindig nagy vállalkozás, ha egy új fogalmat szeretnénk bevezetni a társadalomtudományi diskurzusba. Sokszor nagyon eredeti ötletek is nehezen válnak ennek a diskurzusnak részévé, különösen, ha ezek az új kezdeményezések a társadalomtudományi „mező” perifériájáról (széléről) érkeznek. Nem véletlen, hogy a mai társadalomtudományi-szociológiai írások inkább empirikus jellegűek, esetleg fogalmi összefoglalások, tisztázások, néhan színtetizálások, és legritkább esetben fogalomteremtők. Persze azon elgondolkodhatunk, hogy ennek mi az oka, de aktuális témánk szempontjából ez nem központi jelentőségű kérdés. Az mindenképpen respektálható, hogy Sebestény István tanulmányában bátran átlépte ezt a limest, elindult egy „új” fogalom bevezetésének igen rögzös útján (Sebestény 2011). A Civil Szemle megtisztelő kérésére elvállaltam, hogy röviden felvázolom azokat a gondolatokat, amit a hivatkozott tanulmány elolvasása elindított bennem. A következő rövid írást, három egymásra épülő, és egymástól – véleményem szerint – nem elkülöníthető aspektusra fogom felépíteni. Alapja egy fogalmi keret lesz, felépítménye a mérési dilemmák kérdései, és annak okán, hogy elszakadjunk a marxi terminológiától lesz még egy „teteje” is, ez pedig a hasznosság kérdése. Mivel Sebestény tanulmánya is leginkább az első aspektust feszegeti, ezért ehhez igazodva én is a konceptuális keretre fogok fókuszálni, és csak röviden foglalkozom majd a mérés és hasznosság kérdésével.

A társadalmi tőke koncepciók mikro- és makro-megközelítésben

Válaszul a társadalmi tőke koncepció gyors terjedésére, (mind magyarul, mind angolul) számos összefoglaló tanulmány jelent már meg, amely megpróbálta a fogalmat tisztázni (a teljesség igénye nélkül néhány összefoglaló munka lásd például: Füzér et al. 2005; Giczy–Sik 2009; Orbán–Szántó 2005; Portes 1998; Castiglione 2008; Lin–Erickson 2008). Az összefoglaló írások központi eleme az, hogy a különböző társadalmi tőke „iskolák” fejlődtek ki, amiket mind konceptuális, mind pedig operacionális szinten szinte lehetetlen összeegyeztetni, noha ezzel sok szerző megpróbálkozott már. Sebestény István maga is összegzi a társadalmi tőke iskolák egy nagyon széles körét, és vázolja ezeket a problémákat, ezért erre nem is térnék ki részletesen.

Egy fontos aspektust viszont mindenképp kiemelnék, ami a hazai összefoglaló írásokban kevésbé kapott eddig kellő figyelmet, pedig gyakorlati szempontból szinte elengedhetetlen annak megértésében, hogy ki hogyan gondolkodik a társadalmi tőkéről: a mikro-, makro-szint problémája a társadalmi tőke koncepciók kapcsán (Tardos 1996).

Alapvetően két-három nagyon eltérő gondolkodási sémát láthatunk a társadalmi tőke elméletekben. Az egyik, az elsősorban Putnam által képviselt – erősen toquevilli (Tocqueville 1983) tradíciókra támaszkodó – makro-szintű megközelítése a társadalmi tőkének. Putnam szerint (Putnam 2000) a társadalmi tőke a társadalom tagjainak kohézióját, kapcsolathálózatának sűrűségét és annak minőségét reprezentálja. Így egyrésztől kézenfekvőnek tűnik, hogy a civil társadalom valamilyen formában megfelelő indikátora lehet a társadalmi tőkének, másrésztől arra is felhívja (másokkal együtt) a figyelmet, hogy a társadalmi tőke a demokrácia működésének egyik motorja. Szintén a makro-szintű megközelítésekhez sorolhatjuk részben Coleman munkáit (Coleman 1988; Coleman 1990), és összességében Fukuyama írásait is (Fukuyama 1997), mivel utóbbi szerző is kevésbé egyén szempontú megközelítést alkalmaz, sokkal inkább a csoport és vállalati szinten megjelenő bizalmat teszi vizsgálatának fókuszává.

A makro- és mikro-szint között található mezo-szint lényegében a társadalmi tőkét – és a társadalmi/kapcsolati erőforrásokat – a személyközi hálózatok strukturális pozícióiból származtatja. Mindenképp ide sorolhatjuk Burt strukturális lyukak koncepcióját (Burt 1992), de lényegében Granovetter gyenge kötések erejéről szóló írásai is közvetetten ide kapcsolhatók (Granovetter 1973).

Burt át is vezet minket a társadalmi tőke mikro-szintű megközelítéséhez – amit egyébként nem lehet élesen elválasztani a mezo-szintű koncepciótól. A mikro-szintű megközelítések elsősorban a kapcsolatrendszeren keresztül képzik el a társadalmi tőke kialakulását és működését. Itt talán Linre érdemes leginkább visszahivatkozni, mint fontos, korai szerzőre (Lin–Dumin 1986; Lin 2008), de számos további, ismert kutatót felsorolhatunk (lásd pl.: Marsden 1987; Flap 1991; Van Der Gaag 2005). Ezekben a tanulmányokban az a közös, hogy elsősorban hálózati oldalról közelítik meg a társadalmi tőke kérdését, és individuális szinten vizsgálják annak erősségét, bár nagyon különböző indikátorok segítségével.

Természetesen a felsorolásból nem maradhat ki Bourdieu sem (Bourdieu 1997), őt

azonban szándékosan hagytam a végére, mivel nem lehet feltétlenül sem a mikro-, sem a makro-szintű koncepcióhoz egyértelműen besorolni. A következő tőle vett idézet is inkább elbizonytalanító, mint megerősítő a dilemma kapcsán:

„A társadalmi tőke azon aktuális és potenciális erőforrások összessége, amelyek a kölcsönös ismertségek vagy elismerés többé-kevésbé intézményesült viszonyai tartós hálózatának birtoklásához kapcsolódnak, vagy másként kifejezve olyan erőforrásokról van szó, amelyek egy csoporthoz való tartozáson alapulnak. Az egyes csoporttagok által birtokolt tőke összessége valamennyiünk számára biztosítékul szolgál, és a szó tágabb értelmében véve hitelképességet biztosít neki...” „...az egyén által birtokolt társadalmi tőke nagysága egyrészt azon kapcsolatok hálójának kiterjedésétől függ, amelyeket ténylegesen mozgósítani tud, másrészt azon gazdasági, kulturális vagy szimbolikus tőke nagyságától, amelyet azok birtokolnak, akikkel kapcsolatban áll.” (Bourdieu 1997:167)

Egyrésztől a szerző leírja, hogy a társadalmi tőke csoporthoz való tartozáson alapul, másrésztől a szövegből világosan kiolvasható az is, hogy az egyének rendelkeznek társadalmi tőkével. Tehát Bourdieu tőkekonceptiója osztály/csoport központú, de a tőke birtoklása egyéni szinten történik (Tardos 1996:56). Utóbbi miatt, Bourdieu koncepcióját is inkább a mikro-szintű megközelítésekhez sorolom, bár tartalmát tekintve jól el lehet választani a korábban bemutatott hálózat központú elméletektől (noha kétségtelen, a network pozíciók is részesei Bourdieu elméletének, de ennél szélesebb spektrumba helyezi a társadalmi tőkét). Ennek oka, hogy Bourdieu-nél a különböző szimbolikus javak is társadalmi tőkét jelentenek, társadalmi tőkét generálnak – a habitus egy része is fontos része a személyek inkorporált társadalmi tőkájének – bár ezzel Angelusz szerint, valószínűleg vitatkozna Bourdieu (Angelusz 2010:154).

Civil tőke?

Miért fontos az előző részben bemutatott konceptuális keret a „civil tőke” kapcsán? Ahogy már fentebb is jeleztem, az értelmezés szintje meghatározza az operacionalizálást és az elemzés szintjét, és így az egész koncepció érthetőségére és felhasználhatóságára is jelentős hatással van. Fontos kérdés, hogy hova helyezzük a civil tőke értelmezési szintjét!

Sebestény tanulmánya bevezetőjébenben a következőt írja, mintegy témafelvetésként: „Tanulmányunkban teoretikus szinten kísérletet teszünk a helyi önkormányzatok és civil szervezetek kapcsolatrendszerének feltérképezésére, e kapcsolatrendszer lényegének, összetevőinek, dimenzióinak, funkcióinak, megjelenési formáinak feltárására.” (Sebestény 2011:7). Értelmezése tehát, elsősorban szervezeti szintre koncentrál. Ez előrevetíti, hogy a társadalmi tőke koncepcióknak a makro-szintű megközelítése fog előtérbe kerülni. Ez összhangban is van azokkal a klasszikus szerzőkkel (Putnam, Fukuyama), akikre első lépésben a koncepciót alapozza Sebestény, és alátámasztja annak a kifejtése is, hogy a civil szervezetek és önkormányzatok kapcsolathálózában manifesztálódik a civil tőke, nem pedig az egyéneknél – az emberi tőkével szemben. Ezt követően Sebestény a különböző szerzők társadalmi tőke-koncepcióinak bemutatásán keresztül kísérletet tesz a

fogalom definiálására. Ahhoz, hogy világos képünk legyen a civil tőkéről, röviden összefoglaljuk az egyes szerzőkre támaszkodó legfontosabb megállapításokat:

1. táblázat. *Civil tőke koncepciók*

Coleman:	„A civil tőke tehát, ... a helyi civil társadalom megszerveződése, illetve a hatalmi tényezőkkel való intézményesült kapcsolatfelvétel során „halmozódik fel” (Sebestény 2011:13)
Putnam	<ul style="list-style-type: none"> • Közintézményekbe vetett bizalom • társadalmi kapcsolatok sűrűbb hálózata • közjószág, kollektív ismérv <p>„Éppúgy beletartoznak az egyének közötti kapcsolatok, a szoros társadalmi kapcsolathálók, mint az erős civil szervezetek, valamint a kölcsönösség, a szolidaritás és a bizalom ezen alapuló normái” (Sebestény 2011:16)</p> <ul style="list-style-type: none"> • összekötő civil tőke: „A civil tőke esetében ez a forma egy szervezeten belüli, kifejezetten tagsági viszonyon alapuló kötődést, összetartozást jelent.” • áthidaló civil tőke. „a helyi szervezetek közötti kapcsolatleremtés és integráció.”
Fukuyama	<p>„A civil tőkére vonatkoztatva Fukuyama megközelítését, a civil szervezetekben meglévő közös cél, közösségi programok megvalósítását szolgáló – kooperáció és a tagok tenni akarásának aktivizálására való képesség alighanem kielégítené a szerző társadalmi tőke fogalma kapcsán „elvárt” definíciós igényeit is.” (Sebestény 2011:19)</p> <ul style="list-style-type: none"> • általános bizalom: helyi társadalom állapota • lokális bizalom: a település intézményhálózatával kapcsolatos pozitív vagy negatív élmények, tapasztalatok felhalmozódása alapján kialakult egyéni álláspontok szintéziseként, azok eredőjeként aposztrofálható

Forrás: saját kiemelés Sebestény 2011:13–19 alapján

Véleményem szerint, a három szerző közül Coleman gondolataira épített megállapításokból lehet a legtisztább civil tőke fogalmat definiálni. Ez alapján gyakorlatilag a civil társadalom helyi szinten értelmezett nagysága, és az önkormányzattal kialakított intézményesült kapcsolatháló adja a civil tőke alapját. A minőségi aspektusok itt nem kerülnek elő, de tartalmilag egy egyszerű és vélhetően használható koncepcióról van szó. Coleman (1988) a társadalmi tőke koncepciójában maga is inkább megengedő volt, és a funkcionalitást tartotta szem előtt, és ez az, amitől nagyon tágnak tekinthető értelmezése.

Putnam gondolatainak összekötése a civil tőke fogalmával már problematikusabb. Itt elsősorban a Sebestény civil tőke definíciójával való ütközések jelentenek problémát. A Sebestény által adott definícióban a civil szervezetek és helyi önkormányzatok kapcsolathálózatában manifesztálódik a civil tőke. Épp ezért nehéz belátni, hogy a közintézményekbe vetett bizalom ezzel hogy függ össze (hacsak nem a civil szervezetek közintézményekbe vetett bizalmáról van szó). Nem kevésbé problémás a társadalmi kapcsolatok egyéni szinten mért sűrűségének összegzése a civil–önkormányzati szintre – bár ennek települési szinten már lehet értelme, de ez már inkább a társadalmi tőke fogalmkörébe tartozik Putnamnál is. Az, hogy a civil tőke, közjószág és kollektív ismérv, jól védhető megállapítás, bár a civil szervezetek és önkormányzatok együttműködéséből származó hasznokból nem feltétlen részesedik mindenki, és esetenként egyes szereplőket ki is lehet zárni a hasznból (természetesen ehhez értelmezni kell, hogy mit is értünk haszon alatt).

A Putnam által használt összekötő és áthidaló tőke valamilyen formában – véleményem szerint is – felhasználható a koncepció kiszélesítésére. Azonban az nem világos, hogy ez a kettő hogyan viszonyul a teljes civil tőkéhez – az biztos, hogy nem a kettő összege – inkább annak valamely minőségi aspektusa.

Fukuyama koncepciójából levezetett szervezeti „elhivatottság” valóban fontos része lehet egy civil tőke definíció minőségi aspektusának, de az általános és lokális bizalom kérdése, akárcsak Putnam esetében, már nehezebben érthető, hiszen ezt valahogy a civil szervezetek versus önkormányzati intézmények szintjére kellene összegezni.

Noha a szerző először Bourdieu-t tárgyalja a civil tőke bemutatásánál, szándékosan a végére hagytam az ezzel kapcsolatos gondolataimat, mivel ebben az esetben érzem a legproblémásabbnak a koncepció összeegyeztethetőségét az eredeti Sebestény által adott definíciós kísérlettel. Ahogy az elméleti bevezető részben röviden kitértem rá, Bourdieu tőkekoncepciója távol áll a már korábban bemutatott Putnam–Coleman–Fukuyama-vonaltól. Utóbbiak esetében kapocs lehet a társadalmi integrációs folyamatok és a társadalmi tőke koncepciók szoros egymásba ágyazása. Ezzel szemben Bourdieu a társadalmi tőkét inkább az egyéni boldogulás szintjén értelmezte, bár kétségkívül hozzákötött csoport szintű elemeket is. Ez a koncepció civil tőke értelmezésénél is jól látszik. Itt most csak a civil tőke inkorporált része kapcsán mutatjuk ezt be: „elsajátított tudás, viselkedésmód, magatartásforma, de ezen felül a helyi környezetben való eligazodás, kapcsolatépítés és -kihasználás képessége is” (Sebestény 2011:15).

Ezek a képességek nyilván egyéni szinten manifesztálódnak tehát, ez alapján úgy tűnik, hogy az egyéneknek van civil tőkéjük. Persze gondolkozhatunk úgy is, hogy ezek az egyéni szinten értelmezett szimbolikus javak aggregálódnak szervezeti szintre, de akkor belefutunk egy mérési problémába, mivel a társadalmi tőke kapcsán Bourdieu is azt mondja, hogy a csoport szintű társadalmi tőke nem az egyéni szinten mért társadalmi tőke összegzése, hanem annál több.

A civil tőke definíció „alapjának” bemutatását ennél a pontnál be is fejezzük. Mivel Sik Endre maga is ír ugyanebben a kiadványban, ezért a tanulmány ő munkáira való hivatkozásait és reflexiót elegánsan megkerüljük. Angelusz Róbert hivatkozott munkájában (Angelusz 2010) a bourdieu-i elméletre épít elsősorban (azt tovább gondolva), amivel részben már foglalkoztunk. Magam is úgy gondolom, hogy nagyon fontos elem, a társadalmi tőke és a társadalmi erőforrás koncepció szétválasztása (én a mikro-mechanismusok esetében, egyetértve Angelusszal, inkább utóbit tartom fogalmilag tisztábbnak), de ez talán nem központi kérdése a civil tőke koncepciójának.

A mérhetőség kérdése elsősorban a konceptuális keret függvénye. Mivel ez a tanulmányban igen diverz, így a civil tőke mérésére is számos lehetséges indikátor felmerül. Sik Endre koncepciójába beágyazva a civil tőke mérésére is felmerül néhány lehetséges indikátor (Sebestény: 2011:23):

- civil szervezetek száma,
- egyesületi tagok aránya,
- tagdíj és lakossági támogatás mértéke.

Ezek a szervezeti és települési szinten értelmezhető mutatók szintén a makro-megközelítésre utalnak. Persze kétségtelen, hogy ez még több (akár minőségi) mutatóval kiegészíthető lenne, de ezen csak akkor érdemes dilemmázni, ha már letisztult az a koncepcionális keret, amiben a fogalmat értelmezni tudjuk. További fontos kérdés lehet a formális/nem formális tagság szétválasztása, az aktivitás kérdése, vagy a jó-rossz civil szervezetek szétválasztása a koncepció kapcsán.

Mennyiben lehet hasznos, egy civil tőke koncepció bevezetése? Az, hogy a civil szervezeteknek és ezzel összefüggésben a civil részvételnek fontos helye van a társadalomtudományi diskurzusban nem is kérdés. Nem véletlen, hogy a különböző társadalomtudományi koncepciókban megjelenik a részvétel kérdése, és a szervezetszám is, mint lehetséges indikátor. Az indikátorok egy részének leválasztása és külön fogalmi síkba terelése véleményem szerint inkább empirikusan jelenthet hasznot, mint elméleti síkon. Egy jól kidolgozott és kellően standardizált index/modell valóban hasznos lehet jelentősebb empirikus munkák alátámasztására. Ezt azonban egy nagyon széles körű, és sok lépésből álló fogalom és index validáló vizsgálat, kell hogy megelőzze.

Összegzés

Összességében azt mondhatjuk, hogy bármely társadalmi tőke koncepcióit is vesszük alapul, lehet benne olyan aspektusokat találni, amit ki lehet terjeszteni (vagy inkább lehet szűkíteni) a civil tőke fogalmára. Ezt nagyon jó érzékkel mutatja be végig a szerző. Ha azonban az a cél, hogy kialakítsunk egy egységes civil tőke koncepciót – megszabadítva pont attól a problémától, hogy sokféleképpen értelmezhető a fogalom mint amit látunk a társadalmi tőke esetében –, akkor nem feltétlen szerencsés mindenben meglátni a civil tőkét. A későbbi használhatóság szempontjából sokkal hasznosabb lehet egy definíció kiválasztása, és erre egy koherens koncepció „rádolgozása”. Ez persze akár lehet a különböző csoport szintű megközelítések „mixe” is, ami tartalmaz, mind mennyiségi, mind minőségi aspektusokat.

Ehhez a munkához jelenti véleményem szerint az első kezdőlépést Sebestény tanulmánya. Ahhoz azonban, hogy a civil tőke koncepció valóban elnyerje létjogosultságát, még nagyon sok lépést kell megtenni.

Irodalom

- Angelusz Róbert (2010): *Tőke vagy erőforrás. Adalékok a társadalmi tőke elméletéhez*. Szociológiai Szemle, 3, 147–166.
- Bourdieu Pierre (1997): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: Angelusz Róbert (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei*. Budapest, UMK.
- Burt, Ronald (1992): *Structural holes: the Social structure of Competition*, Cambridge MA, Harvard University Press.
- Castiglione David (2008): Introduction: Conceptual issues in social capital theory In: *The handbook of social capital*, edited by: Dario Castiglione, Jan W. van Deth, Guglielmo Wolleb, Oxford University Press.
- Coleman, James (1988): *Social Capital in the Creation of Human Capital*, American Journal of Sociology, Vol. 94, 9–120.
- Coleman, James (1990): *Foundations of Social Theory*. Cambridge, Harvard University Press.
- Van der Gaag, Martin Pieter Johannes (2005): *Measurement of individual social capital*, F&N Boekservices.
- Granovetter, Mark (1973): *"The Strength of Weak Ties"*, American Journal of Sociology, Vol. 78, No. 6., May 1973. 1360–1380.
- Giczi Johanna és Sik Endre (2009): Társadalmi jelentés – Bizalom, társadalmi tőke – intézményi kötődés. http://www.tarki.hu/hu/research/gazdkult/gazdkult_gici_sik.pdf
- Flap Henk (1991): *Social capital in the production of inequality. A review*. Comparative Sociology of Family, Health, and Education 20, 6179–6202.
- Fukuyama, Francis (1997): *Bizalom. A társadalmi erények és a jólét megteremtése*. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Füzér Katalin, Gerő Márton, Sik Endre, Zongor Gábor (2005): *A társadalmi tőke növelésének lehetőségei fejlesztéspolitikai eszközökkel*, TÁRKI <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a768.pdf>
- Lin Nan (2008): A network theory of social capital In: *The handbook of social capital*, edited by: Dario Castiglione, Jan W. van Deth, Guglielmo Wolleb, Oxford University Press.
- Lin Nan–Dumin M. (1986): *Access to Occupations through Social Ties*. Social Networks, 8, 365–85.
- Lin Nan, Erickson Bonnie H. (2008): Theory, Measurement, and the Research Enterprise on Social Capital. In: *Social Capital. An International Research Program*, edited by: Lin, Nan–Erikson Bonnie H., Oxford University Press
- Marsden Peter V. (1987): *Core Discussion Network of Americans*, American Sociological Review, Vol. 52, No. 1, 122–131.
- Orbán Annamária és Szántó Zoltán (2005): Társadalmi tőke. In: *Erdélyi Társadalom*, 2005/2. 55–70. o.
- Portes Alejandro (1998): Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology, Annual Review of Sociology Volume 24, 1–24.
- Putnam, Robert. D. (2000): *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York, Simon & Schuster.
- Sebestény István (2011): A civil tőke fogalma, mint a társadalmi tőke speciális esete. *Civil Szemle*, 3, 5–27.
- Tardos Róbert (1996): Some remarks on the interpretation and possible uses of the 'social capital' concept with special regard to the Hungarian case. *Bulletin de Methodologie Sociologique* N53. December
- Tocqueville Alexis De (1983): *A demokrácia Amerikában* (válogatás), Budapest: Gondolat Kiadó
- Vedres Balázs, Stark David (2010): Structural Folds: Generative Disruption in Overlapping Groups, *American Journal of Sociology* 115, 4, 1150–90.

Fotó: Gönczö Viktor

A TÁRSADALMI RÉSZVÉTEL A HELYI FEJLESZTÉSI POLITIKÁBAN MAGYARORSZÁGON

– fókuszban a civil/nonprofit szervezetek

Reisinger Adrienn

Témafelvetés

■ Tanulmányom célja, hogy ismertessem egyrészt a társadalmi részvétel fogalmi, jogi, módszertani alapjait, másrészt a helyi fejlesztésben megvalósuló formáit, kutatási eredményekre alapozva.

A tanulmányban először ismertetésre kerül a használt fogalmak meghatározása, így a társadalmi részvétel, helyi fejlesztés és helyi fejlesztéspolitika. A fogalmak magyarázata után a társadalmi részvétel jogi hátterének bemutatása következik, amelynek során kitérek a jogi szabályozás hiányosságaira is. A részvételi technikák rövid áttekintő bemutatása után a hagyományos és modern részvételi technikák helyi fejlesztésben való megjelenési formáinak kutatásokra alapozott szemléltetése következik. Egyrészt összegyűjtöttem, hogy hazánkban eddig milyen kutatások folytak ezen részvételi technikák alkalmazására vonatkozóan, másrészt egy általam 2007-ben folytatott kutatás eredményeit foglaltam össze a témát érintően. A kutatás a Nyugat-dunántúli régió településfejlesztési tevékenységet folytató civil/nonprofit¹ szervezetei körében zajlott a szervezetek működésének, fejlesztési tevékenységének és gazdálkodásának felmérésére kérdőíves és interjú kutatás formájában. A tanulmányban részletesen bemutatásra kerül, hogy a vizsgált szervezetek milyen módon tudnak bekapcsolódni az önkormányzatok döntés-előkészítési munkáiba, illetve a fejlesztési dokumentumok készítésébe, megvalósításába. Mivel kutatási eredmé-

nyeim alapján ez a két részvételi forma a legmeghatározóbb a településfejlesztő szervezetek körében, ezért ezek kerülnek részletesebb bemutatásra.

Összességében célom az, hogy feltárjam a társadalmi részvétel és a helyi fejlesztés összefüggéseit, másrészt, hogy áttekintést nyújtsak arról, hogy a lehetséges módszerek közül jelenleg melyek kerülnek alkalmazásra, ezekkel kapcsolatban hogyan vélekednek a téma kutatói.

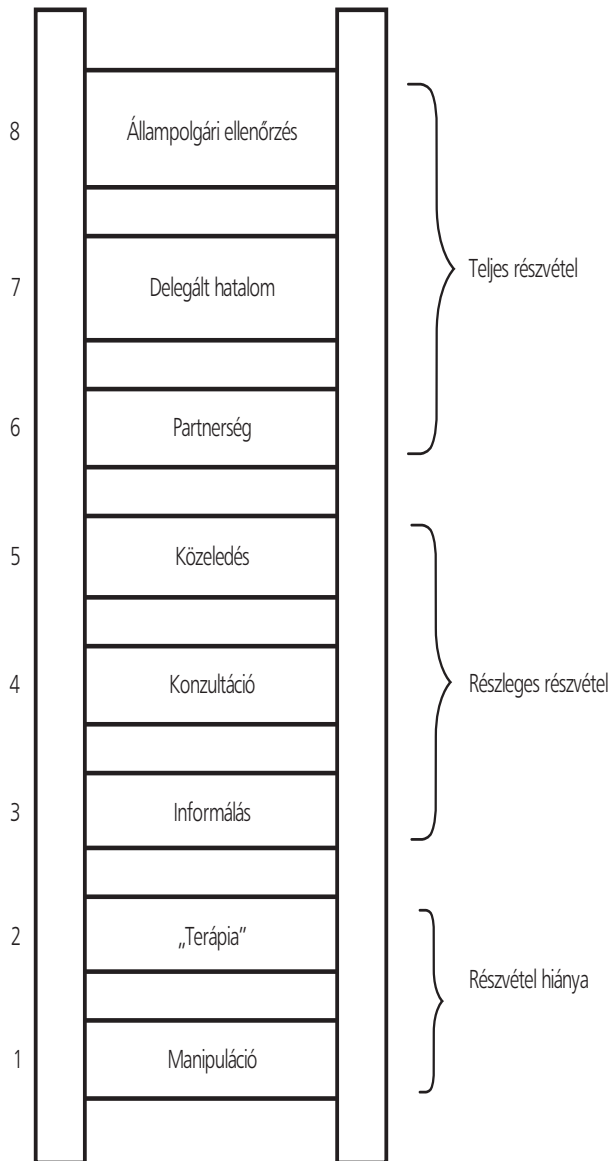
Fogalmi meghatározások

Társadalmi részvétel – fogalmi áttekintés. A társadalmi részvétel fogalma szorosan kötődik a részvételi demokrácia koncepciójához. A részvételi demokrácia működése azon az elven alapul, hogy az állami-önkormányzati szereplők mellett a társadalom és a gazdaság szereplői is részt vesznek a környezetüket alakító folyamatokban, és teszik ezt önként és teljes jogú félként (Sartori 1999). Danesh Chekki (1979) a részvételi demokráciát az emberek uralmaként értelmezi, olyan értelemben, hogy az állampolgárok olyan tetteket hajtanak végre, amelyekkel szándékosan képesek befolyásolni a hatalmon lévő döntéseit, vagyis a közösség hatalommal való felruházásáról beszélhetünk.

Feltehető a kérdés, hogy a részvétel milyen mélységben valósulhat meg, milyen szintjei lehetnek? Arnstein 1969-ben alkotta meg a közösségi (társadalmi) részvétel létráját, amelyben 8 fázisban különíti el a részvétel mélységét a teljes passzivitástól az aktív jelenlétig (1. ábra).

A létra alsó két szintje fejezi ki a társadalmi szereplők teljes passzivitását, majd a következő három szint jelenti a részleges részvételt. Ennek tartalmi elemei között az informálás és a felmerült problémák kooperatív megoldása található. Arnstein a társadalmi részvétel legitimitációjaként értelmezi az informálás szerepét, hiszen információk biztosítása nélkül nem lehet részt venni semmiben, így a helyi és központi állam egyik nagyon fontos szerepe, hogy információkhoz juttassa a lakosságot és a többi helyi szereplőt. A közeledés szerepét úgy értelmezte Arnstein, hogy bár a szereplőknek nincsen döntési joguk, de véleményezhetik a döntések előkészítése során az előzetes információkat. A partnerség már ennél magasabb fokú együttműködést jelent, azonban igazán a 8. létrafok fejezi ki az állampolgárok „uralmát”, ahol egyik szereplőnek sincs abszolút kontrollja, minden helyi szereplő ugyanolyan jogokkal és kötelezettségekkel rendelkezik. A szerző elgondolásában egy társadalomban mindhárom szint megvalósulhat, azonban a társadalmi szereplők döntésekben való részvétele gyakorlati megvalósításának nincsenek meg a feltételei.

1. ábra. A közösségi részvétel létrája

Forrás: Arnstein 1969:217.

A társadalmi részvétel szintjeinek a fentiekhez részben hasonló, részben eltérő modelljét mutatja be a következő táblázat (1. táblázat).

1. táblázat. A társadalmi részvétel módjai

	Cél	Ígéret
1. Informálás	Állampolgárok, szereplők információval történő ellátása	Információk biztosítása
2. Konzultáció	Elérni, hogy a kiadott információkkal kapcsolatosan visszajelzések is történjenek	A visszajelzések döntésre gyakorolt hatásáról informálják a szereplőket
3. Bevonás	A fejlesztések során közvetlenül az érintett szereplőkkel dolgozni	A vélemények megjelennek az alternatívában, és történik visszajelzés róluk
4. Együttműködés	A teljes fejlesztési folyamatban partneri együttműködés (alternatívák kidolgozása, az alternatívák közül a megvalósíthatók kiválasztása)	A vélemények lehetőleg magasabb szintű figyelembevétele
5. Felhatalmazás	A végső döntés is az érintett szereplők kezében van	Teljes mértékben a szereplők véleménye, döntése a mérvadó

Forrás: Building new... 2006.

Chanan (1997) a részvétel két formáját részben más megközelítésből mutatja be. Az egyik forma szerint az állampolgárok aktív résztvevői a fejlesztési folyamatoknak, ebben az esetben a részvétel teljeskörűként értelmezhető. A másik forma Chanan szerint a partnerség, amely intenzív együttműködést jelent a közösségi szektor és a többi helyi szereplő között. Chananhoz hasonlóan a korábban bemutatott szerzők is a partnerséget említik a társadalmi részvétel egyik még megvalósítható és magas hatékonyságot biztosító formájaként. Vagyis a fentiek értelmében a társadalmi részvétel megvalósulásának legjobb formája a partnerségi együttműködés.

A civil/nonprofit szervezetek szerepe a társadalmi részvételben. Amennyiben csak az állampolgárok és a civil/nonprofit szervezetek részvételéről van szó, társadalmi részvételről beszélünk. A részvételi demokrácia a rendszeres választásokon és népszavazásokon túl a javaslattevési, az informálási és a vitakozási jog keretében sok más lehetőséget is biztosít a társadalmi és gazdasági szereplők, így a civil/nonprofit szervezetek és az állampolgárok részvételére is, amelyek a következők lehetnek (Kákai 2004; Bartal 2005; Reisinger 2010):

- helyi közügyek alakítása,
- jogszabályok létrehozása,
- aktuális hétköznapi ügyek megvitatása,
- *az önkormányzati munkában való részvétel,*
- *beruházások, projektek menedzselése, megvalósítása,*
- *közösségépítés- és formálás,*
- *kommunikációs csatornaként való működés (hídszerep),*
- *a települések fejlesztési programjainak tervezése, megvalósítása,*

tényt emeli ki a helyi fejlesztés meghatározásánál: „A lokalitás szociológiai-politológiai értelmezéséből adódóan, a fejlesztés »helyi« jellegét a lokális társadalom mint kezdeményező és ellenőrző erő részvétele, valamint a nemzeti, ill. a lokálisnál magasabb szintről eredő fejlesztéshez viszonyított »saját mozgástér« adja.” (G. Fekete 2001:16)

A helyi fejlesztéspolitikán olyan összetett tevékenységi folyamatot értek, amely adott eszköz- és intézményi háttér segítségével a helyi szereplők együttműködésével, részvételével az adott térbeli egység fejlődését szolgálja. A helyi fejlesztéspolitika célja a helyi szereplők erőforrásait felhasználva olyan tevékenységek koordinálása, amelynek következtében a helyi térbeli egység fejlődik és a szereplők együttműködésén keresztül olyan közösségi kapcsolatok alakulnak ki, amelyek elősegítik a szereplők társas interakcióinak fejlődését és a gazdasági folyamatok hatékonyabbá válását.

A társadalmi részvétel jogi szabályozása Magyarországon

A fejezet célja, hogy rövid áttekintést adjon arról, hogy jelenleg melyek azok a jogszabályok, amelyek a társadalmi részvételt szabályozzák. Ezek a következők:

- 1990. évi LXV. törvény a helyi önkormányzatokról³,
- 1997. évi LXXVIII. törvény az épített környezet alakításáról és védelméről,
- 2001. évi LXXXI. törvény a környezeti ügyekben az információhoz való hozzáférésről, a nyilvánosságnak a döntéshozatalban történő részvételéről és az igazságszolgáltatáshoz való jog biztosításáról szóló, Aarhusban, 1998. június 25-én elfogadott Egyezmény kihirdetéséről,
- 218/2009. (X. 6.) Korm. rendelet a területfejlesztési koncepció, a területfejlesztési program és a területrendezési terv tartalmi követelményeiről, valamint illeszkedésük, kidolgozásuk, egyeztetésük, elfogadásuk és közzétételük részletes szabályairól.

Az önkormányzati törvény a települési önkormányzatok feladatai között említi, hogy támogatniuk kell a lakosság önszerveződéseit, együtt kell működniük a közösségekkel (1990. évi LXV. törvény a helyi önkormányzatokról 8. § (5) bekezdés). A képviselő-testület és bizottságainak ülésén az önszerveződő közösségek tanácskozási joggal vehetnek részt, a képviselő-testület határozza meg, hogy mely közösségek képviselőit illeti meg ez a jog. Pálné (2008) szerint a helyi demokrácia minősége nem attól függ, hogy biztosított-e ez a jog, viszont Kákai (2004) úgy véli, hogy a tanácskozási jog biztosítása az együttműködés egyik fontos eszköze lehet.

A képviselő-testületnek évente legalább egyszer közmeghallgatást kell tartania, amelyen az állampolgárok és a helyi szervezetek képviselői kérdéseket tehetnek fel, és javaslattal élhetnek. A képviselő-testület előterjesztéseibe és az ülések jegyzőkönyveibe az állampolgároknak joguk van betekíteni.

Továbbá a képviselő-testület határozza meg azoknak a fórumoknak a formáit (pl. településpolitikai fórum, városrész-tanácskozás, falugyűlés), ... amelyek a lakosság, a társadalmi szervezetek közvetlen tájékoztatását, a fontosabb döntések előkészítésébe való bevonását szolgálják”. (1990. évi LXV. törvény a helyi önkormányzatokról 18. § (2) bekez-

dés) Az itt elhangzó véleményeket továbbítani kell a képviselő-testület felé. A képviselő-testület bizottságainak (alapvetően a döntés-előkészítés színterei) tagjai közé a törvény megfogalmazásában indokolt beválasztani a társadalmi szervezetek küldötteit és a szolgáltatókat igénybe vevő állampolgárokat (24. § (2) bekezdés). A bizottsági munkához a civil/nonprofit szervezetek általában szakértői anyagok és pályázatok előkészítésével tudnak hozzájárulni (Tamás 2005). Az önkormányzati törvény 4. fejezete további részvételi eszközöket szabályoz, a helyi népszavazást és a népi kezdeményezést.

A településrendezéssel kapcsolatos dokumentumok véleményezéséről az építési törvény 9. §-a rendelkezik. A törvény alapján a helyi építési szabályzat és a településrendezési tervek véleményezés nélkül nem fogadhatók el.

Az egyes területi tervek egyeztetésének rendjéről szól a 218/2009. (X. 6.) kormányrendelet, viszont a települési szintről nem tesz említést a jogszabály, így a településfejlesztés- és rendezés egyeztetésére közvetlenül nem vonatkozik a rendelet. Azt hozzá kell tenni, hogy a kormányrendelet korábbi állapotában (1996) még a kistérségi szint sem volt megemlítve, a jelenlegi jogszabály már a kistérségi és a megyei területfejlesztési tervek egyeztetését is részletezi. Viszont ez a jogszabály is elsődlegesen a véleményezést helyezi a középpontba, amelyre két hónapot biztosít. A kormányrendelet mellékletében felsorolja, hogy melyek azok a szervek, amelyek a területfejlesztési koncepciók és programok véleményezésére jogosultak, ezek között azonban nincsenek megemlítve sem a civil/nonprofit szervezetek, sem az állampolgárok. Így maga a véleményezés kerül fókuszba és nem a tervek, programok a döntéshozók és a többi társadalmi, gazdasági szereplővel való együttes elkészítése. Ráadásul a véleményezésre jogosultak köre a kormányrendelet szerint gyakorlatilag a döntéshozók köréből kerül ki (önkormányzatok, fejlesztési tanácsok stb.).

A jogszabályi háttér hiányosságainak kiküszöbölése céljából több hazai szakértő együttműködésével 2008-ban elkészült az ún. részvételi törvény koncepciója (A Társadalmi Egyeztetés... 2008), amely megfelelő jogi hátteret biztosítana a társadalmi részvétel számára nem csak helyi, hanem nemzeti szinten is. A tervezett törvény címe a következő lenne: Az állami, önkormányzati és az ahhoz kapcsolódó egyéb döntéshozatali eljárásokban alkalmazandó társadalmi egyeztetésről. A törvényjavaslat a társadalmi egyeztetés fogalmát a következőképpen definiálta. „A társadalmi egyeztetés: meghatározott határidők között lezajló azon folyamat, amelynek során az állami, önkormányzati vagy ahhoz kapcsolódó egyéb döntéshozatalban a döntéshozókon kívül álló civil szervezet a döntés meghozatala előtt a várható döntéssel kapcsolatos információhoz jut, a döntéshozóval közli erre vonatkozó véleményét, amelyet ez utóbbi a döntés meghozatalakor figyelembe vesz, és a döntésbe beépít, ellenkező esetben a mellőzés okait megindokolja, majd a véleményezés eredményét értékeli.” (A Társadalmi Egyeztetés... 2008:9)

A jogszabály a stratégiai tervezésen túl bevonná az egyeztetési eljárásokba a jogszabályok, helyi és központi költségvetés meghozatalának, nemzetközi szerződések kötésének folyamatát is. A törvény részletezné azt is, hogy melyek azok az eljárások, amelyekre nem vonatkozik a jogszabály. A következő szereplőknél kellene lehetővé tenni a társadalmi egyeztetést: országgyűlés, kormány, minisztériumok, egyéb központi államigazgatási

szervek, helyi önkormányzatok, területfejlesztési tanácsok. A jogi javaslat készítői részletesen bemutatták, hogy a döntéshozatali eljárás egyes szakaszaiban milyen tevékenységeket kell a társadalmi egyeztetésnek felölelnie, továbbá kifejtették, hogy milyen típusai (nyílt vagy meghívásos), intézményei, szervezetei lehetnek a folyamatnak, és milyen pénzügyi források állhatnak az egyeztetés rendelkezésére.

Összességében megállapítható, hogy a jelenlegi jogszabályi háttér a társadalmi részvétel szabályozása alatt érti az egyes területi tervek egyeztetésének eljárását, a véleményezési folyamatot, azonban nem részletezi azt, hogy milyen módon lehetne már a tervezési folyamat kezdetekor elindítani az együttműködést, és valódi részvételt megvalósítani. Hangsúlyozom, hogy nem feltételezem, hogy a társadalmi részvétel minél szélesebb körű alkalmazásának egyetlen feltétele a jogszabályi háttér biztosítása, de úgy gondolom, hogy egyik fontos eleme.

A társadalmi részvétel módszerei

A társadalmi részvétel eszközeit és technikáit a szakirodalom két nagy csoportba sorolja (Ploštajner–Mendeš 2005):

- *Tradicionalis/hagyományos technikák:* ebbe a csoportba alapvetően az eddigiekben is viszonylag széleskörűen alkalmazott eszközök tartoznak, amelyek elsősorban az önkormányzati működéshez kötődnek, illetve ide sorolják a hagyományos politikai részvételi módokat is, mint pl. a helyhatósági választásokat, a népszavazásokat⁴.
- *Új/modern technikák:* a mai társadalmi, gazdasági komplexitás megkívánja, hogy az állampolgárok, civil/nonprofit szervezetek a fentieknél több lehetőséget kapjanak a részvétel során. Legyenek olyan közösségi terek, amelyek alkalmasak arra, hogy a helyi szereplők egymással szoros együttműködésben valósítsanak meg fejlesztési célokat. Az ebbe a csoportba sorolható technikák a részvételi demokrácia eszközeiként alkalmazhatók.

A 2. táblázat összefoglalóan mutatja be a különböző technikákat, melyek mindegyike alkalmazható lenne a fejlesztéspolitikában mind az állampolgárok, mind a civil/nonprofit szervezetek részvételével. Véleményem szerint különösen fontos lenne a fejlesztési dokumentumok nemcsak véleményezésében, hanem elkészítésében való részvétel és az ún. konzultatív eszközök (a táblázatban lásd a 25–30. technikákat) minél szélesebb körben való megismerése és alkalmazása.

2. táblázat. A társadalmi részvétel technikái: hagyományos és modern eszközök

Hagyományos/Tradicionalis eszközök	
1. Szavazás	
2. Népszavazás (nem politikai választás)	
3. Közmeghallgatás	
4. Lakossági fórum	
5. Közgyűlésen való részvétel	
6. Önkormányzati bizottságban való részvétel	
7. Önkormányzat munkájában szakértőként való részvétel	
8. Tiltakozások szervezése, azokon való részvétel	
Új/Modern eszközök (A részvételi demokrácia technikái)	
1. Fórumok	19. Képzések
2. Rendezvények	20. Kutatás
3. Konferenciák	21. Fejlesztési célú pályázatokon való részvétel
4. Konszenzus konferencia	22. Fejlesztési dokumentumok megírásában való részvétel
5. Workshopok	23. Véleményezés
6. Helyszíni bejárás	24. Fejlesztési dokumentumok megvalósításában való részvétel
7. Kerekasztal-beszélgetés	a) szakértőként
8. Kérdőívek	b) beruházások megtervezése
9. Interjúk	c) beruházások anyagi támogatása
10. Aktiváló interjúk	d) beruházások kivitelezése
11. Fókusz csoport	e) fejlesztési projektek menedzselése
12. Internet	f) monitoring
13. Blogok	25. Civil Fórumok
14. Online fórumok	26. Állampolgári Tanács
15. Helyi média (sajtó, TV, rádió)	27. Részvételi költségvetés
16. Kiadványok	28. Jövőműhely
17. Szórálapok	29. Mediáció
18. Önkormányzati faliújságon való információközlés	30. Tudományos Műhely

Forrás: Fürcht 1995; Barker–Bullen–de Ville 1997; A párbeszédben álló város 1999; Democracy at the local level 2001; Kákai 2004; Ploštajner–Mendeš 2005; Fennell–Gavelin–Wilson 2008; www.peopleandparticipation.net alapján saját összeállítás.

A társadalmi részvétel megjelenési formái Magyarországon

A hagyományos eszközök alkalmazása – áttekintés. Ebben a fejezetben arról lesz szó, hogy az eddigi kutatások alapján a hagyományos részvételi eszközök hogyan jelennek meg a helyi fejlesztéspolitikában, különösen a civil/nonprofit szervezetek esetében, majd egy külön alfejezetben egy általam folytatott kutatás alapján bemutatom, hogy a településfejlesztő civil/nonprofit szervezetek mennyire aktívak ezen a téren, kiemelten az önkormányzatok munkájában.

A hagyományos eszközök esetében alapvetően az önkormányzati és az építési törvény adott paragrafusai a mérvadók, de csak a jogi alapok megadásáig. Azt, hogy ezek az eszközök milyen módon jelenhetnek meg a gyakorlatban, már nem rögzítik a törvények. A jogszabályokban a hangsúly az önkormányzat munkájában való részvételen (helyi népszavazás, közmeghallgatás, képviselő-testület ülésén való részvétel, bizottságokban való részvétel tagként, bizottsági üléseken való jelenlét, felkért szakértőként történő tevékenykedés) és az információk közlésében van, bár ez utóbbi esetben is inkább az egyoldalú, önkormányzati oldalról induló, gyakran felületes kommunikáció a jellemző.

Ahhoz, hogy a hagyományos eszközök alkalmasak legyenek arra, hogy betöltsék szerepüket a helyi fejlesztés során, szükség van arra, hogy az önkormányzatok megfelelő kapcsolatokat ápoljanak mind az állampolgárokkal, mind a civil/nonprofit szervezetekkel. A civilekkel való együttműködés gyakorlati megvalósulásának alapvetően két útja lehet (nem csak a fejlesztési folyamatokra vonatkozóan): az önkormányzatok valódi partnerei lesznek a civil/nonprofit szervezeteknek vagy az önkormányzatok tudatosan saját civil/nonprofit szektorukat próbálják kialakítani teljesen vagy részben önkormányzati alapítású szervezetekkel (Kulcsár–Domokos 1998). Amennyiben többségben vannak az ilyen típusú szervezetek egy településen, akkor nem beszélhetünk valódi együttműködésről és valódi civil/nonprofit szektorról sem. Így ebben az esetben az együttműködések alapját a személyi átfedések (ugyanazok a személyek játsszák a fő szerepet az önkormányzatban és az adott szervezeteknél is) és az alapítói kapcsolatok adják. Ezen túlmenően a valódi együttműködési formák a következők lehetnek: szerződéses kapcsolatok, programozott kapcsolatok, anyagi vagy természetbeni támogatás, döntés-előkészítésbe történő bevonás, fejlesztési célok megvalósítása, közfeladatok ellátása (Kulcsár–Domokos 1998; Bullain–Csanády 2008).

Hazánkban az elmúlt években több kutatás is vizsgálta a fenti részvételi technikák gyakorlati megvalósulását, illetve ezzel összefüggésben a civil/nonprofit szektor és az önkormányzatok együttműködését, ezek alapján a következők mondhatók el:

- A civil társadalom alulfejlettsége miatt a közmeghallgatás, a tanácskozási jog biztosítása nem tölti be megfelelő szerepét. Továbbá megállapítható, hogy hazánkban a településfejlesztési döntésekben a civil–önkormányzati együttműködés még jellemzően nem jelenik meg (Kulcsár–Domokos 1998). Ehhez annyit tesztek hozzá, hogy a szerzőpáros tanulmánya óta eltelt több mint egy évtized alatt történt közeledés a felek között, azonban a fejlesztésben való részvétel ma sem általános a településeken.
- A KSH által 2000-ben végzett felmérés (Sebestény 2002) alapján a települések 30 százalékában volt jellemző, hogy a civil/nonprofit szervezetek részt vehettek a döntés-előkészítő folyamatban, a magasabb arány a városokban volt jellemző. Körülbelül ugyanennyi volt (33,2 százalék) azon települések aránya is, ahol a civil/nonprofit szervezetek meghívást kaptak a közgyűlésekre. A döntés-előkészítésben való részvételnek az alábbi módjai ismertek a felmérés alapján (zárójelben a rendszeresen vagy alkalmasszerűen alkalmazó önkormányzatok száma): megbízás munkaanyag készítésére (578), felkérés szakértői elemző tevékenységre (350), felkérés hivatalos véleménynyilvánításra (422), kötetlen megbeszélések (908).

A 2000-es évtized első felében folytatott kutatások az önkormányzatok és civil szervezetek kapcsolatára vonatkozóan a következő megállapításokat tették (Kákai 2004):

- az önkormányzatoknak jellemzően nem érdeke, hogy a döntések társadalmosítása megtörténjen, alapvetően a pártok, a polgármesterek és a képviselő-testületek játszanak fontos szerepet a döntésekben.
- Az önkormányzatoknak és a civil szereplőknek is más-más elképzelésük van arról, hogy mit jelent a részvétel.
- A jelenlegi magyar önkormányzati–civil együttműködési gyakorlat alapján a szektor kettéválása figyelhető meg: van a szervezetek között egy kedvezményezett kör, amely jelentős mértékű támogatásban részesül, kötődik az önkormányzatokhoz, és bevonásra kerül a döntés-előkészítési folyamatba. A szervezetek többségére azonban ez nem jellemző, alig kapnak szerepet a döntés-előkészítésben és korlátozottak a forráshoz jutási lehetőségeik is.

Nárai Márta a nyugat-dunántúli önkormányzatok és civil/nonprofit szervezetek körében 2003–2004-ben végzett kutatásai alapján a következő megállapításokat tette (Nárai 2008):

- Az önkormányzati döntéshozók számára időbe telik, míg rájönnek, hogy a civil/nonprofit szervezetek nem ellenségeik, hanem közös érdekek vezérik őket.
- Az önkormányzatok döntés-előkészítő munkájában jellemzően a községi szervezetek vesznek részt. A döntés-előkészítésben (véleményezés, állandó bizottsági tag, szaktanácsadás, közgyűlésen, megbeszéléseken) való részvétel többek között függ attól, hogy milyen szoros az együttműködés az önkormányzatok és a szervezetek között, illetve, hogy van-e szerződéses kapcsolata a két félnek.
- Az önkormányzatok véleménye alapján a településeken működő helyi önszervezések gyengék; a döntésekben a polgármester és a képviselő-testület játssza a fő szerepet.

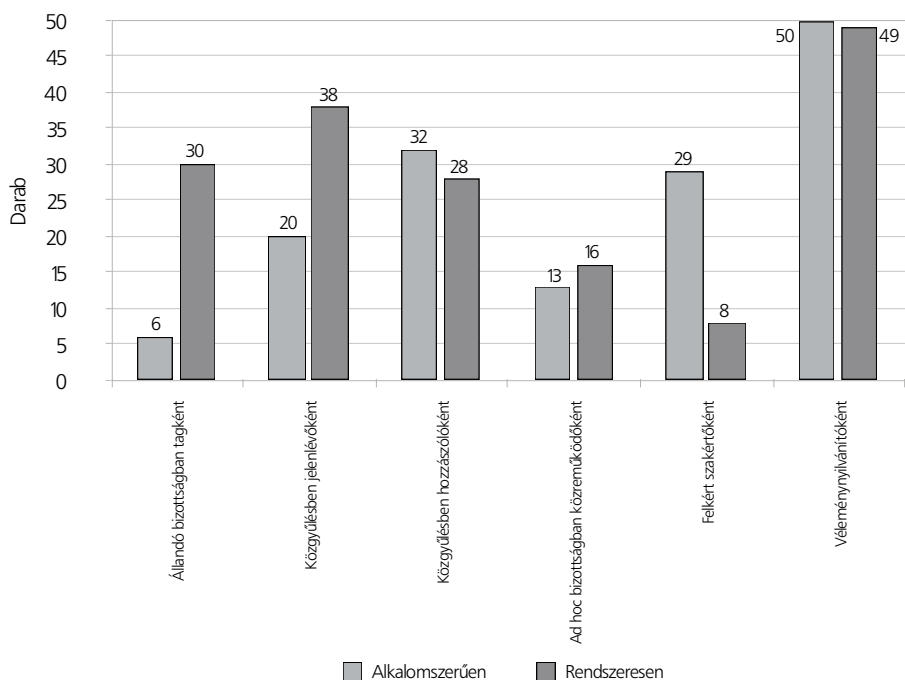
A hagyományos részvétel egy módja: az önkormányzatok döntés-előkészítő munkájában való részvétel a településfejlesztési tevékenységet folytató civil/nonprofit szervezetek példáján keresztül. 2007 őszén empirikus kutatást folytattam a Nyugat-dunántúli régióban a településfejlesztési tevékenységet folytató civil/nonprofit szervezetek körében⁵ arra vonatkozóan, hogy milyen formában vesznek részt a településük fejlesztésében és mindezt milyen eszközökkel teszik. A kérdőíves kutatás során a régió összes ilyen szervezete megkeresésre került, közülük 50 százalék, vagyis 195 szervezet küldött vissza értékelhető kérdőívet. A kérdőív a szervezetek működésére, tevékenységére és gazdálkodására vonatkozóan tartalmazott kérdéseket.

Az interjúk vizsgálat 2008 novemberére és 2009 májusa között zajlott, az interjúalanyok a következők voltak: településfejlesztő civil/nonprofit szervezetek vezetői, képviselői (összesen 13 interjú); önkormányzati bizottságok vezetői, polgármesterek (összesen 9 interjú). Az interjúk készítése során célom az volt, hogy a kérdőíves kutatás során megszerzett információimat kibővítssem. A fejezet a szervezetek döntés-előkészítési munkában való részvételére vonatkozó főbb eredményeimet mutatja be a felkeresett 195 szervezetre vonatkozóan.

A kutatás során azt vizsgáltam, hogy a szervezetek mekkora részének van lehetősége részt venni a helyi önkormányzat döntés-előkészítő munkájában, ezt milyen módon teszik, és mi jellemzi ezeket a szervezeteket. A 2. ábra mutatja be azokat a tevékenységi formákat, amelyek által a szervezetek részt tudnak venni az önkormányzatok munkájában.

A 195 szervezetből 113 mondta azt, hogy valamilyen formában részt tudnak venni az önkormányzat munkájában, mind a városi, mind a községi szervezetek kicsivel több, mint a fele válaszolt igennel. Az önkormányzati munkában való részvételt a település típusa (város–falu) felmérésem szerint nem befolyásolta.

2. ábra. Az önkormányzati munkában részt vevő szervezetek száma, N=113

Forrás: Saját kutatás.

A megkérdezett szervezetek 18,5 százaléka *állandó bizottságban* vesz részt az önkormányzat munkájában (36 szervezetből 30-nak rendszeresen van erre lehetősége, ez 83,3 százalékot jelent, de a 113 szervezetten belül ez az arány alig egyharmad). Ezen szervezetek legnagyobb része közösségfejlesztéssel, kulturális tevékenységgel foglalkozik.

Az állandó bizottsági üléseken résztvevő szervezetek körében a községi és városi szervezetek aránya közel megegyezik a teljes mintáéval⁶, minimálisan a városi szervezetek aránya nagyobb. Ugyanakkor a 113 szervezetből mind a községi, mind a városi szervezetek kb. harmada vesz részt állandó bizottságban.

Közgyűlésben jelenlévőként 35 faluban és 23 városban működő szervezetnek volt lehetősége részt venni, ez a teljes mintán belül közel egyharmados arányt, míg az önkor-

mányzati döntés-előkészítő munkában résztvevőkön belül több mint 50 százalékos arányt jelentett. Ezen szervezetek a közösségi feladatok ellátása mellett jelentős számban láttak el településszépítési és kommunális feladatokat is.

Ad hoc bizottságokban mindössze a teljes minta 15 százalékának volt lehetősége részt venni, a 29 szervezet között a városi szervezetek nagyobb arányban képviseltették magukat (azonban a szorossági mutató szerint [0,2] a kapcsolat gyengének minősíthető, viszont megfigyelhető, hogy az alkalmasszerűen részt vevők esetében a községben működők voltak nagyobb arányban, 53,5 százalékban).

A *felkért szakértőként* részt vevő szervezetek fele-fele arányban városi-községi működésűek voltak, itt már dominánsabban kimutatható, hogy a városokban a szervezeteknek több lehetősége van szakértőként közreműködni, mint a községekben (elsősorban a kis és közepes nagyságú városokra igaz ez az állítás). Továbbá kimutatható, hogy hasonlóan az ad hoc bizottságokhoz, az alkalmasszerűen résztvevők között nagyobb arányban voltak a községi szervezetek.

A legnagyobb arányban *véleménynyilvánító* szerepe van a vizsgált szervezeteknek; alkalmasszerűen vagy rendszeresen a mintában lévő szervezetek felének (a 113 szervezeten belüli arány 88 százalék) ad teret az önkormányzat, hogy elmondhassák véleményüket a fejlesztésekkel, helyi közügyekkel kapcsolatban. Ezen szervezetek is elsődlegesen közösségfejlesztéssel, kulturális események szervezésével foglalkoznak, de jellemző még a környezetvédelem és a településszépítés is. A véleménynyilvánítóként részt vevő szervezetek esetében nincs meghatározó különbség a városi és a községi szervezetek aránya között a teljes mintához képest.

A kutatás során kíváncsi voltam, hogy az egyes részvételi formák esetében mennyire meghatározó az alapító/k személye, illetve a szervezetek vezetőségében lévő, a település életében fontos szerepet játszó személyek⁷. Azzal a feltételezéssel éltem, hogy azoknak a szervezeteknek van lehetősége nagyobb arányban közreműködni az önkormányzat döntés-előkészítő munkájában, amelyeket a település önkormányzata alapított. Az önkormányzati alapítás viszont csak a *közgyűlésben és az ad hoc bizottságban való részvétel* esetében volt meghatározó, de ebben az esetben is csak kis mértékben, és jellemzően csak a rendszeresen közreműködők esetében (az önkormányzati és magánalapítású szervezeteket vizsgálva az arányuk 10 százalékponttal volt magasabb). Ez alapján elmondható, hogy az alapító személye nincs befolyással arra, hogy egy szervezet részt tud-e venni az önkormányzati döntés-előkészítő munka valamely formájában.

Az elemzés során arra jutottam, hogy a *vezetőségben lévő ismert személyek* kis mértékben, de befolyásolták a döntés-előkészítésben való részvételt. A vezetőségben adott ismert személyiséggel rendelkező szervezetek esetében 10–15 százalékponttal volt magasabb a részvételi arány. Jelentősebb eltérés volt található azon szervezetek esetében, ahol országos politikai szereplő is volt a vezetésben: ezen szervezetek mindegyike részt vett valamilyen formában az önkormányzati munkában (egy szervezet mind a hat formában), azonban mivel csupán 5 szervezetről van szó, általános következtetést ebből nem lehet levonni. Jelentősebb az eltérés az arányokban a település vezetőinek vezetőségben

való jelenléte esetében is. Azon szervezetek 65 százaléka vett részt az önkormányzati munka valamelyik formájában, ahol a polgármester, az alpolgármester is benne volt a szervezet vezetőségében. Ahol nem volt önkormányzati vezető a szervezetben, csak 38,5 százalékuk vett részt valamilyen formában az önkormányzati munkában. Az adott település politikai életének meghatározó szereplőinek tehát, jelentősebb befolyása van a döntés-előkészítésben való részvételre.

Úgy gondolom, hogy a döntés-előkészítési munkában való részvétel akkor lehet hiteles és valóban a civil világ felé nyitó, ha valódi együttműködések jellemzik a feleket. Így a döntéshozók is nyitnak a szervezetek felé, és a szervezetek is felismerik részvételi jogukat. Az egyik városi szervezet vezetője szerint a szervezetek és az állampolgárok (vagyis a demokrácia alanyai) még ma sem érzik (hozzátette, hogy nem is érzetik velük), hogy nekik közük lenne az önkormányzati munkához. Az sem jó gyakorlat szerinte, hogy az önkormányzatok meghívókat küldenek ki a közgyűlésekre, bizottsági ülésekre, mert a helyi szereplőknek eleve joguk van részt venni ezeken, a meghívók ráadásul mindig csak egy adott szűk körnek szólnak, úgymond azoknak, akik tevékenységük, kapcsolataik révén közel vannak a „tűzhöz”.

Modern technikák – áttekintés. Ebben a fejezetben ismertetésre kerül, hogy az eddigi kutatások alapján a modern technikák alkalmazása mennyire jellemző a helyi fejlesztéspolitikában, illetve a településfejlesztő civil/nonprofit szervezetekre vonatkozóan kerül bemutatásra a modern technikák egy szegmense, a fejlesztési dokumentumok létrehozásában való részvétel.

A hagyományos eszközöktől eltérően a modern technikák jogi háttere szinte teljes egészében hiányzik, vagy ha meg is jelenik törvényi, rendeleti szabályozási formában, nem feltétlenül köthető a tervezési, döntés-előkészítési folyamathoz és/vagy a helyi szintű részvételhez. Ennek következtében a helyi fejlesztés folyamatában a korábban bemutatott eszközök csak ad hoc módon, nem szervezett formában jelennek meg, illetve gyakorlati szerepük elsősorban az információk áramlásában van még a döntések előkészítésének fázisában, kevésbé vannak jelen az értékelés, visszacsatolás lépései során. A legjellemzőbb eszközök a következők: rendezvények, konferenciák, kérdőívek, internetes tájékoztatás, online fórumok, helyi média, szórólapok, kutatások, településfejlesztési célú pályázatok, véleményezés, Civil Egyeztető Fórumok és az utóbbi években az Állampolgári Tanácsok szervezése, amelyről a későbbiekben még lesz szó.

Ezen eszközök helyi fejlesztésben való megjelenésére vonatkozó kutatások jellemzően nincsenek jelen a magyar gyakorlatban, kivételt képez ez alól a ROP 3.1.1. projekt, amelynek célja a településfejlesztési gyakorlat részletes feltérképezése volt egy országos reprezentatív mintavétel keretében. A kutatás során arra voltak kíváncsiak, hogy rendelkeznek-e a települések településfejlesztési koncepcióval, ha igen, hogyan készült, kik vettek részt az elkészítésében és kik vesznek részt a megvalósításában, mekkora a szerepe a civil/nonprofit szektornak a településfejlesztésben, milyen módon tájékoztatják a helyi szereplőket. A kutatás során 308 települést kérdeztek meg, közel azonos regionális megoszlásban, a legfontosabb megállapítások a következők voltak (Páthy 2007; Szépvölgyi 2007; Reisinger–Stion 2007):

- Az elkészült fejlesztési koncepciók fele minősült kielégítőnek a megkérdezettek szerint, a legfontosabb hiányosságok a következők voltak: a koncepció részletessége, helyi szereplők és lakosság bevonásának hiánya, szakmai megalapozottság hiánya.
- A koncepciók elkészítésében való intenzív helyi részvétel azokra a településekre jellemző, ahol az életkörülmények, a gazdaság állapota kedvező helyzetben van.
- A településfejlesztési koncepciók közel fele készült el az érintett helyi szereplők érdemi részvételével.
- A településfejlesztésben a legfontosabb szerepet a polgármester és a képviselő-testület játssza, a civil/nonprofit szervezetek és a lakosság szerepe nem hangsúlyos, ennél fogva nincs is befolyásoló szerepük a fejlesztési célokra és a beruházásokra vonatkozóan.
- A településfejlesztési pályázatok megírásában (a vizsgált településeken egy kivételével) nyújtottak be településfejlesztési célú pályázatot a kutatást megelőző 5 évben) a települések közel 10 százalékában vettek részt civil/nonprofit szervezetek.
- A társadalmi részvétel legnagyobb akadályai, hogy a részvétel jogi háttere nem megfelelően biztosított; rövid a döntéshozatali idő, így nincs idő széles körű bevonásra; nem megfelelő a helyi szereplők közötti kooperáció.

A modern konzultatív eszközök közül az Állampolgári Tanácsot ma már egyre több településen ismerik és használják, és mivel a módszer hatékony helyi problémák megoldására, ennek minél szélesebb körű alkalmazására lenne szükség. A módszer lényege, hogy létrehoznak egy ún. „mini társadalmat”, amely 12–25 fő laikus civil emberből (lehetnek civil/nonprofit szervezetek képviselői is) áll, akik adott napon át egymással vitázva alakítják ki a települést érintő problémák megoldásának közös álláspontját. Gyakorlatilag a vita végére közpolitikai javaslatokat fogalmaznak meg a települési döntéshozók számára. Egy-egy ilyen ülés akár több napig is eltarthat, ezenkívül az esemény előtt a Tanács tagjai felkészítő rendezvényeken ismerhetik meg az ügy részleteit (Elliot–Heesterbeek–Lukensmeyer–Slocum 2005).

A Tanács ötlete Ned Crosby-tól származik, aki 1974-ben hozta létre az Amerikai Egyesült Államokban a Jefferson Központot⁸, amelynek célja Állampolgári Tanácsok keretében különböző projektek irányítása. A módszer előnye többek között abban rejlik (Citizens Jury Handbook 2004; Lenaghan 1999), hogy legitimálja a döntéseket, ezenkívül fejleszti az emberek problémamegoldó és a közösségi szinten történő döntési képességét, továbbá fejleszti a demokratikus gondolkodást. Lenaghan a módszer hátrányaira is felhívja a figyelmet. Kérdés az, hogy 10–20 ember hogyan lesz képes a lakosság nevében döntést hozni, képviselheti-e ennyi ember a helyiek véleményét? A szerző utal arra, hogy volt már olyan eset, hogy a Tanács egy adott probléma megoldására tett javaslata később a lakosság által benyújtott petícióval találta szemben magát. Lenaghan azt javasolja, hogy olyan kérdésekben szabad a Tanács véleményét kérni, amelyben a tagjai képesek valóban a helyiek érdekeit képviselni.

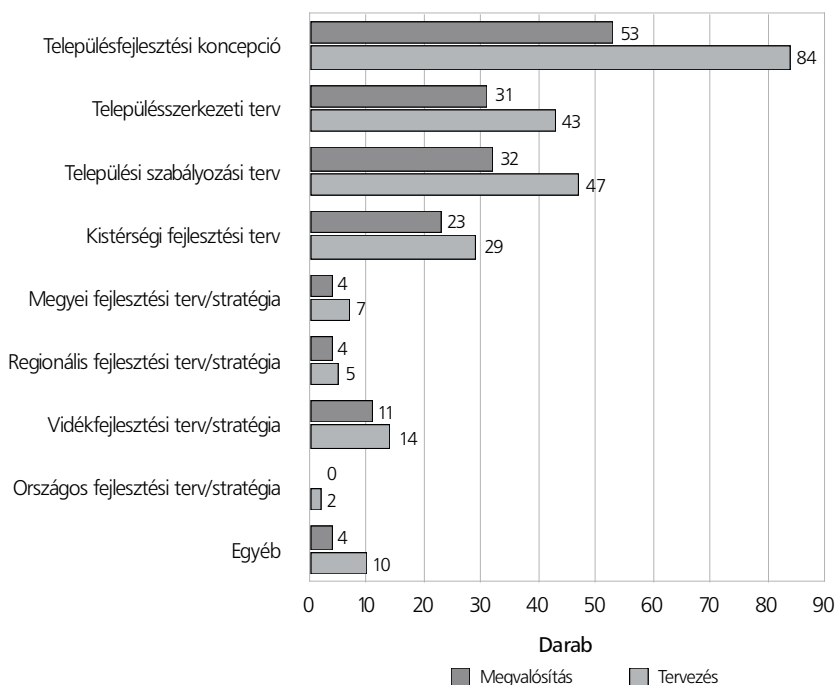
Hazánkban jelenleg a Cromo Alapítvány⁹ próbálja népszerűsíteni a módszert, az utóbbi években több településen szerveztek már Állampolgári Tanácsot. Diósdon (Gyakoroljuk a demokráciát!) például egy hipermarket megépítése elleni tiltakozás keltette életre a helyiek által szervezett Tanácsot. A fő problémát az jelentette, hogy az önkormány-

zat a hipermarket építése érdekében meg akarta szüntetni a foci pályát, továbbá érveltek a megnövekedő iparüzési adó mellett is. A Tanács ülése folyamán kiderült, hogy a fő kérdés nem is a hipermarket, hanem az, hogyan lehet az adóbevételt növelni és a foci pályát is megtartani. A probléma megfogalmazása után kiderült, hogy a helyi vállalkozók nem Diósdon vannak bejelentve, így a bevétel sem itt keletkezik. A rendezvényen a vállalkozók megígérték, hogy átjelentik magukat Diósdra, így növelve az adóbevételt, ezáltal a hipermarket megépítése is szükségtelenné válik és a foci pályája is megmarad.

A modern eszközök alkalmazása: a településfejlesztő civil/nonprofit szervezetek részvétele a fejlesztési dokumentumok elkészítésében, megvalósításában. A korábban már ismertetett kutatásomból a fejezetben a fejlesztési dokumentumokban való részvételre mint modern technikára vonatkozó eredményeimet mutatom be.

A 3. ábra összefoglalóan mutatja be, hogy adott területi egység *fejlesztési dokumentumainak tervezésében és megvalósításában* hány szervezet tudott részt venni. Ez alapján megállapítható, hogy legnagyobb arányban a településfejlesztési koncepció tervezésében és a koncepció céljainak megvalósításában kaptak teret a vizsgált szervezetek, azonban a megvalósításban már csak a tervezésben részt vevők 63 százaléka kapott lehetőséget.

3. ábra. fejlesztési stratégiák tervezésében és/vagy megvalósításában való részvétel, N=195

Forrás: Saját kutatás.

Fontosnak tartom kiemelni, hogy a megkérdezett szervezetek 41,5 százaléka, vagyis 81 szervezet semmilyen fejlesztési dokumentum elkészítésében nem vett részt, ezek kö-

zül 58 működött faluban. Így megállapítható, hogy a községekben működő szervezetek 47,1 százalékát, míg a városokban működőknek csak 32 százalékát jellemezte a részvétel teljes hiánya. Továbbá, minél kevesebb lakosság számú egy település, annál nagyobb arányú az ott működő, a tervezésben részt nem vevő szervezetek aránya.

A *fejlesztési célok megvalósításában* való közreműködés hiánya 110 szervezetnél volt jellemző, vagyis a szervezetek több mint a felének egyáltalán nincs szerepe az elképzelések kivitelezésében. Ebben az esetben is a községi szervezetek aránya a magasabb (70 százalék). Összesen 78 olyan szervezet volt a mintában, amely sem a tervezésben, sem a megvalósításban nem vett részt, körükben is dominánsabb volt a faluban működő szervezetek aránya. Ez alapján elmondható, hogy a falvakban működő szervezetek esetében bár nem dominánsan, de jellemzőbb a fejlesztési dokumentumok tervezésében, megvalósításában való részvétel (csaknem teljes) hiánya.

Egyetlen olyan szervezet sem volt a megkérdezettek között, amely vagy a *tervezésben*, vagy a *megvalósításban mindegyik dokumentumtípus* esetében érintett lett volna. Egy olyan szervezet volt, amely 5 dokumentum, és nyolc olyan, amely 4 dokumentum tervezésében feladatot vállalt, a megvalósítás esetében öt szervezet esetében volt jellemző a 4 dokumentum.

A *települési szintű tervezési dokumentumok* (fejlesztési koncepció, szerkezeti és szabályozási terv) valamelyikének elkészítésében 99 szervezet vett részt (a városok aránya 41,4 százalék volt), a szervezetek között a teljes mintához képest meghatározóbb volt a középvárosokban működő szervezetek aránya, a 41 városi szervezet több mint fele tartozott ebbe a kategóriába. A legtöbb szervezet a *településfejlesztési koncepció* elkészítésében vett részt (84 szervezet), a másik két dokumentum esetében 43 és 47 volt a szervezetek száma. Egyik esetben sem volt kimutatható kapcsolat a település típusa és a részvétel között, továbbá az sem volt meghatározó tényező, hogy kik alapították a szervezetet. Mind a magánszemélyek, mind az önkormányzatok által alapított szervezeteknek ugyanolyan esélyük van a tervezésben való részvételre.

Mindhárom típusú dokumentum tervezésében 33 szervezet vett részt, ezen szervezetek negyede működött közepes városokban. A települési fejlesztési célok megvalósításában a szervezetek harmadának volt lehetősége bekapcsolódni, a szervezetek jellemzői hasonlóak az elkészítésben résztvevőkéhez, itt sem meghatározó a település típusa és az alapító személye.

A település határain túllépve a *kistérségi szintű tervezésben* az összes szervezet mindössze 14,9 százaléka vett részt, viszont az elmondható, hogy azok a szervezetek láttak el feladatot kistérségi tervezésben, amelyek a települési szint esetében is aktívak voltak. Hat olyan szervezet volt a mintában, amely mindegyik helyi szintű dokumentum tervezésében részt vett. Megállapítható, hogy a városokban működő szervezetek kis mértékben, de nagyobb eséllyel vettek részt a kistérségi tervezésben, mint a községek. Ez elmondható a megvalósításban részt vevő szervezetekről is (a városi szervezetek aránya 51,2 százalék). A kistérségi tervezésben való részvétel alacsony aránya többek között azt is mutatja, hogy a szervezetek többségének nincs lehetősége arra, hogy beleszólást kaphasson a település határát meghaladó fejlesztési elképzelések kidolgozásába és a célok megvalósításába.

Mind a községi, mind a városi szervezetek interjúalanyai egyetértettek abban, hogy egy település, területi egység fejlesztési dokumentumainak elkészítésében és megvalósításában való részvétel fontos szempont az együttgondolkodásban. Elsősorban a községi szervezetek vezetői, képviselői mondták azt, hogy az önkormányzat a településfejlesztési koncepció, szabályozási terv¹⁰ elkészítése, módosítása során kikéri a véleményüket, szerveznek fórumokat, ezt az önkormányzati oldalról is megerősítették. Falvakban főleg a közösségeket érintő fejlesztések megvalósításában is teret kaphatnak a szervezetek, gyakran együtt valósítanak meg a helyi szereplők pályázati célokat, beruházásokat is. A városok esetében kicsit más a helyzet több szempontból is. Az önkormányzati oldal kevésbé nyitott az e fajta együttműködésekre, legalábbis a gyakorlatban, elméletileg elismerik az állampolgárok, civil/nonprofit szervezetek részvételének szükségességét a tervezés során, de több esetben ekkor sem tekintik ezt kiemelt feladatnak, inkább egyfajta kötelező feladatnak, amin túl kell esni. Sokkal inkább jellemző, hogy a szervezetekkel városi rendezvényeken, programokon tartják a kapcsolatot, mint fejlesztési kérdések egyeztetése során. Az interjúkészítés során találkoztam a témát érintő egyértelmű negatív és passzív hozzáállással is. Ez utóbbi interjúalany kifejtette, hogy ők hiába terveznének a helyiekkel egyeztetve, úgyszólván csak olyan beruházásokat lehet megvalósítani, amire történik pályázati kiírás, vagy máshonnan van rá forrás, így a fejlesztéseket sok esetben a pályázatok és nem a helyiek elképzelése határozza meg. Azt azonban hozzátette, hogy a beruházások kivitelezése előtt mindig tájékoztatják az érintetteket, meghallgatják véleményüket. A civil/nonprofit szervezetek megvalósításban történő részvételéről egy bizottsági elnök úgy fogalmazott, hogy mivel a fejlesztések során nagyobb beruházások valósulnak meg, azokban a civil/nonprofit szervezetek kevésbé tudnak partnerek lenni, így szerepük inkább csak a tervezés során van.

Összegzés, javaslatok

Tanulmányomban bemutattam, hogy melyek a társadalmi részvétel fogalmi, jogi és módszertani alapjai, majd ismertettem a helyi fejlesztésben való részvétel megvalósuló hagyományos és modern technikákat korábbi kutatásokra alapozva. A kutatások alapján a következő hiányosságokat tártam fel a témát illetően:

- Az eddigi kutatások alapján a fejlesztési folyamatokban történő részvétel során az informatív, konzultatív szerep valósul meg, szorosabb együttműködések nem jellemzők.
- Az egyik alapvető problémát abban látom, hogy nincs olyan jogszabály, amiben egyértelműen meghatározott lenne, mit értünk a fejlesztésben való részvételen, mit értünk ennek helyi, regionális és nemzeti szinten történő érvényesítésén, és kinek milyen kötelezettségei és jogai lehetnek ebben a folyamatban. Ennek következtében nem ismertek sem a feladatok, sem a szereplők pontosan, így gyakran a bevonható szereplők és a szakértők, tervezők közötti együttműködési összhang is hiányzik. Jelenleg hazánkban, ha a civil/nonprofit szervezetek és a részvétel kapcsolatáról beszélünk, a társadalmi egyeztetés kerül előtérbe a társadalmi részvétel és a partnerség

eszközöként elsősorban az európai uniós tervezés kapcsán. A regionális és helyi szintű fejlesztési részvétel törvényi szinten részben megjelenik, azonban ennek gyakorlati érvényesülése még nem teljesen ismert.

- A jelenlegi hazai jogszabályok csak a részvétel hagyományos eszközeit sorolják fel, de még ezek jellemzőit sem részletezik.
- Az aktív civil/nonprofit szervezetekhez aktív állampolgárok kellene. Mind a hagyományos, mind a modern technikák minél szélesebb körű alkalmazásának ez az egyik legfontosabb alapja. Hazánkban viszont inkább az állampolgárok befelé forduló magatartása jellemző, továbbá jelen van az a fajta gondolkodásmód is, hogy az egyes ember kicsi ahhoz, hogy befolyásolni tudja a körülötte lévő történéseket (Csegény-Kákai 2001), ennél fogva a civil/nonprofit szervezetek sem lesznek aktívak e téren.
- A gyakorlatban jellemző, hogy a fejlesztési tervek közvetlenül a jóváhagyás előtt kerülnek a lakosság és az egyéb helyi szervezetek elé, így érdemben már nem tudnak hatni rájuk. Ezzel összefüggésben az is hiányosságként említhető, hogy a hazai kutatások elsősorban a döntés-előkészítő folyamatokra fókuszáltak eddig, kevésbé ismert, hogy a helyi szereplőknek milyen lehetőségeik vannak a fejlesztési célok megvalósításában és a folyamatos értékelésben.

A problémák definiálása során megfogalmaztam, hogy véleményem szerint milyen eszközökkel lehet megoldani a felmerült hiányosságokat. Tanulmányom zárásaként ezek kerülnek felsorolásra.

- A jövőben mindenképpen szükség lenne egy, a településfejlesztést és a kistérségi szintet teljes egészében lefedő jogi szabályozásra, egy helyi fejlesztésre vonatkozó átfogó törvényi szabályozásra. Ehhez kapcsolódóan biztosítani kell, hogy ezen jogszabályok minden érintett szereplő számára egyértelműek és a gyakorlatban is alkalmazhatók legyenek.
- Egyértelműsíteni kellene, hogy mit is értünk társadalmi részvétel alatt, kinek milyen joga és lehetősége van részt venni.
- A lakosság tájékoztatására a településfejlesztő szervezeteknek formális keretek között rendezvényeket, programokat kellene szervezniük, ezeken ismertetni a lakossággal egyrészt a szervezet, másrészt a település döntéshozóinak elképzelését a helyi folyamatokról, és itt kaphatnának teret az állampolgárok véleményei is. Ehhez természetesen az önkormányzati, a lakossági és a civil/nonprofit szervezeti oldalnak is megfelelően nyitottnak kell lennie ezen folyamatokra.
- Az előző pontban ismertetett találkozók egységes rendszerben kezelhetnék a különböző fórumokat, közmeghallgatásokat, optimális esetben ezek szervezését átvehetik a településfejlesztő szervezetek az önkormányzatoktól, így megteremtődhetne a szervezetek és az önkormányzatok szoros együttműködési kapcsolata, amely valóban a települést érintő kérdésekre fókuszál.
- Szakértők alkalmazása: a szervezetek szakemberek alkalmazásával hatékonyabban tudnának megjeleníteni a közvélemény és a többi helyi szereplő előtt.
- A településfejlesztő szervezeteknek más módszereket, technikákat kellene követni a kisebb és a nagyobb településeken, hiszen mások a személyi, intézményi feltételek.

Úgy gondolom, hogy a nagyobb városokban működő szervezeteknek – mivel nagyobb számban vannak jelen – egymással összefogva, akár közös érdekeiket képviselő szakértő bevonásával lenne célszerű kapcsolatot kialakítani a helyi szereplőkkel, különösen az önkormányzatokkal, míg kisebb településeken a szervezetek vezetői láthatnák el ezeket a feladatokat.

Úgy gondolom, hogy az emberek közötti bizalom visszaállítása jelentheti a részvételi aktivitás növekedésének bázisát. Ennek véleményem szerint két útja van: egyrészt a történelmi sajátosságok miatt szükség van arra, hogy az emberek a demokrácia tanulása során saját maguk által megtapasztalva jöjjenek rá arra idővel, hogy mit jelent megbízni a társadalmi, gazdasági szereplőkben. Másrészt szükséges lehet például civil/nonprofit szervezetek kezdeményezésével olyan találkozókat szervezése, ahol a felek kötetlen beszélgetések során megismerhetik egymás gondolatait, továbbá tanulhatják saját tapasztalatok alapján az egymás közötti kommunikációt. Ehhez annyit teszek hozzá, hogy ennek egyik feltétele, hogy az emberek a mindennapi problémájukat háttérbe szorítva, vagy éppen ezen beszélgetések keretében előtérbe helyezve szükségét érezzék az egymással folytatott érdemi közösségi kommunikációnak.

A tanulmány legfontosabb megállapítása, hogy bár léteznek jogszabályok a társadalmi részvételre vonatkozóan, ezek alapvetően a konzultációt teszik lehetővé és nem a széles körű, már a tervezés időszakának elején való bekapcsolódási lehetőséget. Ennek következtében a civil/nonprofit szervezetek aktivitása ezen a téren még gyerekcipőben jár, a szervezetek többsége még kevésbé ismeri a lehetőségeket, még a településfejlesztő szervezetek – amelyekről joggal feltételezhetnénk, hogy ezen téren aktívak, hiszen a települések fejlesztésére jöttek létre – többsége sem jelenik meg a fejlesztéspolitikában.

Irodalom

- Arnstein, Sherry R. (1969): *A Ladder of Public Participation*. *Journal of the American Institute of Planners*, 4:216–224.
- Barker, Jacqui–Bullen, Maxine–de Ville, Jenny (1997): Reference Manual for Public Involvement. Research Paper. Bromley Health, West Kent Health Authority, Lambeth Southwark & Lewisham Health Authority.
- Bartal Anna Mária (2005): *Nonprofit elméletek, modellek, trendek*. Budapest:Századvég Kiadó.
- Best Practices in Local Development. OECD. 1999.
- Building new communities. Outer Suburban/Interface Services and Development Committee, Melbourne. 2006. www.parliament.vic.gov/osisdc.au Letöltve: 2009. január 10.
- Bullain, Nilda–Csanády Dániel (2008): *Helyi érdek, helyi érték*. Budapest:Ökotárs Alapítvány.
- Chanan, Gabriel (1997): *Active Citizenship and Community Involvement: Getting to the Roots*. Discussion Paper. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions.
- Chekki, Danesh A. (1979): *Participatory Democracy in Action: International Profiles of Community Development*. Bombay:Vikas Publishing.
- Citizen Jury Handbook. The Jefferson Center, USA. 2004. www.jefferson-center.org. Letöltve: 2008. május 10.
- Csegény Péter–Kákai László (2001): *Köztes Helyzet!? A civil szervezetek és az önkormányzatok kapcsolatában az ezredforduló Magyarországon*. Budapest:Miniszterelnöki Hivatal.
- Democracy at the local level. International IDEA Handbook, Series 4. International Institute for Democracy and Electoral Assistance (International IDEA), Sweden. 2001. www.ceecn.net. Letöltve: 2009. március 6.
- Elliot, Janice–Heesterbeek, Sara–Lukensmeyer, Carolyn J.–Slocum, Nikki (2005): *Participatory Methods Toolkit – A practitioner’s manual*. Belgium:King Baudouin Foundation, Flemish Institute for Science and Technology Assessment (viWTA). www.viWTA.be. Letöltve: 2010. április 10.

- Fennell, Emily–Gavelin, Karin–Wilson, Richard (2008): *Better together: improving consultation with the third sector*. Involve, Office of the Third Sector. www.involve.org.uk. Letöltve: 2009. január 20.
- Dr. Fürcht Pál (1995): Helyi népszavazás és az alkotmányozás. Magyar Közigazgatás, 10, 562–569.
- G. Fekete Éva (2001) „Együtt! – De hogyan?” *Innovációk a kistérségi fejlesztésekben*. Miskolc–Pécs:MTA Regionális Kutatások Központja.
- Gyakoroljuk a demokráciát! Hogyan rendezzünk Állampolgári Tanácsot? Budapest: Cromo Alapítvány.
- Kákai László (2004): *Önkormányzunk értékek, de nélkülük!* Budapest: Századvég Kiadó.
- Kulcsár László–Domokos Tamás (1998): A civil szervezetek és az önkormányzatok együttműködési lehetőségei a Kárpát-medencében. Kutatási beszámoló, Kézirat. Echo Survey Szociológiai Kutatóintézet, Székesfehérvár. www.echosurvey.hu Letöltve: 2008. március 10.
- Lenaghan, Jo (1999): *Involving the public in rationing decisions. The experience of citizen juries*. Health Policy, 1–2, 45–61.
- Mazzoleni, Gianpietro (2006): *Politikai kommunikáció*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Nárai Márta (2008): A nonprofit szervezetek helye és szerepe a helyi társadalmak életében – A nyugat-dunántúli nonprofit szektor helyzetfeltárása. Doktori disszertáció. Győr–Budapest: ELTE Társadalomtudományi Kar, Szociológiai Doktori Iskola.
- Pálné Kovács Ilona (2008): *Helyi kormányzás Magyarországon*. Budapest–Pécs: Dialóg–Campus.
- A párbeszédben álló város. Budapest: Studio Metropolitana Urbanisztikai Kutató Központ Kht. 1999.
- Páthy Ádám (2007): A településfejlesztés az önkormányzatoknál. Kérdőíves felmérés. In Rechnitzer János (szerk.): *Település és fejlesztés*. Budapest: KSZK ROP 3.1. Programigazgatóság, 181–206.
- Ploštajner, Zlata–Mendeš, Ivona (2005): Citizens Participation. In *How to Improve Development on Local Level?* Zagreb: Fridrich Ebert Stiftung, Zagreb Office, 97–113.
- Reisinger Adrienn (2010): Társadalmi részvétel a helyi fejlesztéspolitikában – különös tekintettel a civil/nonprofit szervezetek szerepére. Doktori értekezés. Győr: Széchenyi István Egyetem.
- Reisinger Adrienn–Stion Zsuzsa (2007): Településfejlesztési pályázatok. In Rechnitzer János (szerk.): *Település és fejlesztés*. Budapest: KSZK ROP 3.1. Programigazgatóság, 163–179.
- Sartori, Giovanni (1999): *Demokrácia*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Sebestény István (2002): *Az önkormányzatok és a nonprofit szervezetek kapcsolata 2000*. Budapest: KSH.
- Szépvolgyi Ákos (2007): A településfejlesztés szereplői. In Rechnitzer János (szerk.): *Település és fejlesztés*. Budapest: KSZK ROP 3.1. Programigazgatóság, 71–87.
- Tamás Veronika (2005): Civil társadalom és önkormányzat. In Szabó Máté (szerk.): *Civil társadalom: elmélet és gyakorlat*. Budapest: Rejtjel Kiadó, 311–327.
- A Társadalmi Egyeztetés Eljárási Normarendszere – A Részvételi törvény koncepciója. Dr. Kiss Csaba, az EMLA, a NIOK és az MTVSZ munkatársai által készített jogi ajánlás. 2008. június 16. www.niok.hu. Letöltve: 2009. március 14.

Jogszabályok

1990. évi LXV. törvény a helyi önkormányzatokról.
1997. évi LXXVIII. törvény az épített környezet alakításáról és védelméről.
2001. évi LXXXI. törvény a környezeti ügyekben az információhoz való hozzáférésről, a nyilvánosságnak a döntéshozatalban történő részvételéről és az igazságszolgáltatáshoz való jog biztosításáról szóló, Aarhusban, 1998. június 25-én elfogadott Egyezmény kihirdetéséről: erről részletesebben lásd a 2.5.2. alfejezetet.
- 218/2009. (X. 6.) Korm. rendelet a területfejlesztési koncepció, a területfejlesztési program és a területrendezési terv tartalmi követelményeiről, valamint illeszkedésük, kidolgozásuk, egyeztetésük, elfogadásuk és közzétételük részletes szabályairól.

Internetes források:

- www.cromo.hu
www.jefferson-center.org
www.peopleandparticipation.net

Jegyzetek

- 1 Civil/nonprofit szervezetek alatt értek minden olyan szerveződési formát, amelyet részben vagy egészben állampolgári akarat hozott létre önkéntesen egyéni, közösségi vagy közcélok megvalósítása érdekében.
- 2 Magyarországon a civil/nonprofit szervezetek közel fele éves szinten kevesebb mint félmillió forintból gazdálkodik (KSH 2009), ami gyakorlatilag a „túléléshez” elég, komoly feladatok ellátására, szakemberek alkalmazására nincs lehetőségük.
- 3 A tanulmányban a törvény 2012. január 11-én hatályos állapota került feldolgozásra.
- 4 Ez utóbbiakat Mazzoleni (2006) a társadalmi részvétel egyik legfontosabb dimenziójaként említi.
- 5 A kutatás eredményeinek bemutatása teljes egészében megtalálható doktori disszertációmban: Reisinger Adrienn (2010) Társadalmi részvétel a helyi fejlesztéspolitikában – különös tekintettel a civil/nonprofit szervezetek szerepére. Doktori disszertáció. Széchenyi István Egyetem, Győr.
http://rgdi.sze.hu/hu_HU/downloadmanager/details/id/1455/m/2307
- 6 A minta 63 százalékát községi, 37 százalékát városi szervezetek teszik ki.
- 7 Országos politikai szereplők, polgármester, alpolgármester, települési intézmények vezetésében részt vevők, közéleti szereplők, értelmiségi szereplők, a település gazdasági életének meghatározó tagjai.
- 8 (www.jefferson-center.org),
- 9 (www.cromo.hu)
- 10 Itt jegyzem meg, hogy a települések egy részében jellemzően nem tesznek különbséget arra vonatkozóan, hogy az adott fejlesztési dokumentum fejlesztési koncepció-e vagy szabályozási terv stb. Volt több olyan község is, ahol koncepcióról beszéltek, de szabályozási tervet készítettek.

A CIVIL SZERVEZETEK SZEREPE A VÁLLALATOK TEVÉKENYSÉGÉNEK FENNTARTHATÓBBÁ VÁLÁSÁBAN¹

Harangozó Gábor–Zilahy Gyula

■ Bevezetés

■ A tanulmány célja, hogy áttekintse és értékelje a civil szektor szerepét a vállalati szféra tevékenységének fenntarthatóbbá tételében. Az ENSZ által rendezett 1992-es Föld Csúcson² elhangzottak, illetve az ezt követően kiadott Agenda 21 akcióterv alapján látható, hogy a civil szervezeteknek a környezetvédelemben és a fenntartható fejlődésben betöltött, illetve betöltendő helyét a nemzetközi környezetpolitika is felismerte. A civil szféra fontossága az európai környezetpolitikában is hangsúlyosan megjelenik, lásd például az EU 2002-ben elfogadott 6. Környezetvédelmi Akcióprogramját.

A cikk első részében áttekintjük, milyen stratégiákat követnek, illetve követhetnek a civilek a vállalatok működésének környezetbarátabbá tétele érdekében. A *konfrontatív* (kívülről változtató) magatartásnak jelentősebb hagyományai vannak, ezért az NGO-k tevékenységét sokszor ezzel azonosítják. A *kooperatív* (belülről változtató, partnerségre törekvő) megközelítés hívei az együttműködésre, a kölcsönösen elérhető előnyökre koncentrálnak. A két stratégiatípus bemutatásával párhuzamosan áttekintjük előnyeiket és hátrányaikat is.

A civil szektornak a vállalatok „zöldülési” folyamatában betöltött szerepét két – a vállalatok és civil szervezetek körében készített – kérdőíves felmérés, illetve egy műhelyfoglalkozás segítségével a magyarországi gyakorlatban is megvizsgáltuk, ezek eredményeit mutatjuk be a cikk második részében. A gyakorlati tapasztalatok alapján megfogalmazott

következtetések és javaslatok a vállalatok és a civil szervezetek mellett egyéb érintettek számára is hasznosak lehetnek.

A konfrontációtól a partnerségig – civil stratégiák a vállalatok környezetvédelmi teljesítményének javítására

Az érintett elmélet (stakeholder theory) tükrében (Freeman és Ried 1983) a vállalatok tevékenységére számos érintett (stakeholder) van hatással, döntéseiket az érintettek nyomásának eredője határozza meg. A vállalatok környezetvédelmi magatartását vizsgáló gyakorlati felmérések alapján (például Belz et al. 1997; Kestemont és Ytterhus 1997; Kerekes et al. 2000 Blum–Kusterer és Hussain 2001; Kerekes et al. 2003; illetve Vazquez et al. 2010) körvonalazódik, hogy a civil szféra (civil szervezetek, egyéb lakossági kezdeményezések) fontosságát tekintve valahol a középmezőnyben helyezkedik el, azaz ha nem is a legfontosabb a vállalati környezetvédelmi gyakorlat kialakítása szempontjából, hatása semmiképpen sem elhanyagolható. A következőkben azt vizsgáljuk meg, hogy a civil szektor milyen hatásmechanizmuson keresztül képes befolyásolni a vállalatok környezeti teljesítményét.

„Hagyományos” civil stratégiák. Korábban, illetve sok esetben jelenleg is *arra épül a civil szervezetek stratégiája, hogy a piacgazdaság, illetve a haszonmaximalizáló vállalati magatartás visszásságait próbálják ellensúlyozni* (Scholte 2000). A civilek abból indulnak ki, hogy a globalizáció eredményeként a vállalati szektor – különösen a multinacionális vállalatok – rendkívül megerősödtek, és akár a piacgazdaság kereteit kijelölő jogszabályokat is a saját érdekeik szerint tudják alakítani. Ebben a megközelítésben a vállalati értékek egyértelműen és kizárólag a profitmaximalizálást szolgálják, és ezekre az értékekre a társadalom többi részének, ezen belül a civil szektornak egyáltalán nincs ráhatása. A „hagyományos” civil stratégiák a vállalatokat jellemzően ellenérdekelt felekként, valamiféle javíthatatlan negatív szervezetekként tekintik, amelyeket legtöbbször csak külső kényszer révén lehet jobb belátásra bírni (Unerman és O’Dwyer 2006; Valor és Merino de Diego 2009).

Ebben az esetben a *civil szektor egyetlen lehetősége, hogy tisztességes és fair játékszabályokat próbáljon meg kialakítani, illetve kikényszeríteni* (Kong et al. 2002). Ha ezt a megközelítést követjük, a CCIC (2001) tanulmánya szerint a következő lehetőségek állnak a civil szektor rendelkezésére:

- Felhívni a szabályozók figyelmét a kontrollálatlan vállalati tevékenység negatív környezeti és társadalmi hatásaira.
- Lobbizni a nemzeti hatóságoknál és különféle nemzetközi szakmai és kereskedelmi szervezeteknél olyan jogi és egyéb szabályozásért, ami a szabályozatlan piaci tevékenység negatív környezeti és társadalmi hatásait enyhítheti.
- Bojkottokat és egyéb vevői tiltakozást szervezni a felelőtlen vállalatok ellen, amelyek a vállalat, illetve termékei hírnevének rombolását célozzák.

- Kampányokkal hitelteleníteni a felelőtlen vállalatokat a befektetőik szemében, ezáltal rontva a finanszírozási lehetőségeiket.
- Az érintett helyi közösségek figyelmét felhívni a vállalati tevékenység káros hatásaira, és érdekvédelemértékesítő képességüket erősíteni.

A konfrontatív civil stratégiák mellett és ellen szóló érveket a következők szerint értékelhetjük vázlatosan.

1. táblázat. A konfrontatív civil stratégiák mellett és ellen szóló érvek összefoglalása.

Érvek	Ellenérvek
<ul style="list-style-type: none"> • Az alapvető problémákat a gyökereknél kell kezelni. • Erélyes fellépésre van szükség. • Összeegyeztethetetlen értékrendek. • Szükség van a szabályozók kontrolljára. 	<ul style="list-style-type: none"> • Csak rövid távon eredményesek. • Fekete-fehér világtérből indulnak ki, amelyben a vállalatok szükségszerűen ellenfelek. • Nem szándékolat hatások, az erélyes fellépésnek a természeti környezet látja kárát. • Elszalasztott lehetőségekkel járnak.

A konfrontációra épülő civil stratégiák nagyon fontosak, és akár meg is alapozhatják a civil szektor súlyát, ugyanakkor a gyakorlati tapasztalatok azt mutatják (például Kong et al. 2002), hogy *kizárólag a konfrontáció csak korlátozott mértékben vezet sikerre*. Éppen ezért érdemes minél alaposabban megvizsgálni a vállalatokkal való együttműködésben rejlő lehetőségeket.

A civil szervezetek és a vállalatok közötti partnerséget célzó stratégiák. A hagyományos konfrontáció kiegészítőjeként vagy alternatívájaként egyre gyakoribb a vállalatok és a civil szervezetek között megvalósuló együttműködés, partnerség. Ebben a megközelítésben a *civil szervezetek és a vállalatok eltérő, de egymást kiegészítő kompetenciái és erőforrásai jelenthetik a megoldást a gazdasági tevékenységgel járó negatív környezeti és társadalmi hatások mérséklésére, illetve semlegesítésére* (Jamali és Keshishian 2009).

Kaptein és van Tulder (2003) arra mutatnak rá, hogy a *partnerség révén viszonylag kis energiabefektetéssel jelentős hozzáadott érték teremthető*. A vállalatok sokszor a megszokott sémákban gondolkodnak, és esetleg nem érzékelik, ha közvetlen vásárlóik, vagy a végső fogyasztók tudatosabbá válásával nőnek a környezetvédelemmel kapcsolatos elvárásaik is. Ha a civil szektor hitelesen tud fellépni, jelentős és sikeres tudatformáló tevékenységet folytathat hogyan lehet a környezettudatos működést összhangba hozni a profitszempontokkal.

A mainstream vállalatfelfogáshoz képest a *civil-vállalati együttműködések alternatív – a fenntartható fejlődés elveit megvalósító – fejlődési modelleket kínálhatnak* (lásd például Reed és Reed 2009, Wadham 2009, Dahan et al. 2010), amelyek segítségével olyan problémákat lehet megoldani – a fejlett és a fejlődő világban egyaránt – amelyekre a meglévő jogszabályi környezet nem képes (Kennedy 1998). A British American Tobacco sikeresnek tartott civil együttműködéseit tanulmányozva (lásd például Payne, 2006) ugyanakkor joggal merülhet fel az olvasóban a gyanú, hogy *az együttműködés esetenként a fenntarthatóság helyett a társadalmi/környezeti szempontból erősen vitatott tevékenységet folytató vállalatok legitimitását is szolgálhatja*.

Az együttműködés főbb irányai a civil szektor részéről a következők lehetnek (lásd például: GEMI–EDF 2008, CCIC 2001 vagy Schiller 2005):

- Projekt alapú együttműködés vállalatokkal, amelyek a vállalati folyamatok öko-hatékony átalakítását tűzik ki célul.
- Kölcsönös érdekeken alapuló tudás- és információtranszfer (például képzés vagy szaktanácsadás) a civil és a vállalati szektor képviselői között.
- Tervezett vállalati beruházások esetén környezeti, illetve társadalmi hatásvizsgálat végzése, illetve a helyi közösségekkel való kommunikáció koordinálása.
- Olyan eszközök kifejlesztése és terjesztése, amelyek segítségével a vállalatok mérni tudják környezetvédelmi tevékenységük hatását és eredményességét stratégiai céljaik elérése szempontjából.
- Vállalati és iparági szervezetekkel való együttműködés önkéntes környezetvédelmi szabványok, útmutatók, ajánlások, kézikönyvek kidolgozásában. Így meghatározó szerepük lesz abban, mit fognak az adott szektorban „környezettudatos” vagy „felelős” magatartásnak tartani.
- A privát szektorból begyűjtött pénzügyi erőforrásokból környezetvédelmi programok, illetve projektek szervezése/finanszírozása.

A partnerség adott esetben mind a civil szervezetek, mind a vállalatok számára hasznos stratégia lehet, ugyanakkor *mindkét félnek gondosan mérlegelni kell a lehetőségeket és a kockázatokat egyaránt*. Az együttműködésben rejlő lehetőségeiket és buktatókat a szakirodalom alaposan vizsgálja (lásd például CCIC 2001; Schiller 2005; Jonker és Nilhof 2006; GEMI–EDF 2008; Jamali és Keshishian 2009), a főbb szempontokat a 2. táblázatban foglaltuk össze.

2. táblázat. A civil–vállalati partnerségben rejlő lehetőségek és kockázatok a részt vevő felek számára.

	Előnyök	Kockázatok
Az üzleti szféra számára	<ul style="list-style-type: none"> • Környezeti problémák kezeléséhez szükséges szakismeretekhez való hozzáférés. • Márkaépítés. • Javuló média- és egyéb kapcsolatok. • Pénzügyi és piaci előnyök. • Egyéb civil támadások leszerelése. • Hitelesség javulása. 	<ul style="list-style-type: none"> • Rossz partnerválasztás. • Idő- és erőforrás-pazarlás, pénzügyi veszteség. • Információkiszivárgás. • A média negatív hírigénye, a jó hír nem igazi hír.
A civil szféra számára	<ul style="list-style-type: none"> • Tevékenység finanszírozása. • Menedzsment és egyéb szakismeretekhez való hozzáférés. • A vállalatok működési mechanizmusainak jobb megismerése. • Lehetőség teljes iparágak megváltoztatására. • Lehetőség új megoldások kipróbálására. • Hitelesség javulása. 	<ul style="list-style-type: none"> • Többletmunka, illetve az erőforrások pazarlása. • Sikertelenség esetén hitelesség csökkenése. • Zöldre festés és vállalati érdektelenség. • Kooptáció, betagozódás, pufferszerep. • Bürokratizálódás. • Szervezeti kultúra negatív irányú változása.

A civil stratégiák elvi szintű áttekintése után a továbbiakban a magyarországi gyakorlat alapján értékeljük a civil szektor vállalati környezetvédelmi gyakorlatában betöltött szerepét.

A civil szervezetek munkájának gyakorlati tapasztalatai.

Gyakorlati vizsgálataink során *két kérdőíves felmérés segítségével gyűjtöttünk információt*, amelyek közül az egyiket a hazai kis- és közepes vállalatok, a másikat a hazai (környezetvédelemmel is foglalkozó) civil szervezetek körében végeztünk. A vizsgált kérdéscsoportok a következők voltak:

- a civil szektor szerepének értékelése a vállalatok zöldülési folyamatában (a lehetőségek szintjén, illetve a magyarországi gyakorlatban);
- a civil–vállalati együttműködés előnyeinek és veszélyeinek értékelése;
- saját együttműködési tapasztalatok feltérképezése.

A vállalati felmérés háttere és tapasztalatai. A kis- és közepes vállalatok körében végzett kérdőíves felmérés egy nagyobb kutatás része volt, amelynek célja a vállalkozások társadalomban betöltött szerepének, társadalmi és környezeti felelősségének feltérképezése volt. Az internetes alapú adatfelvétel során a kérdőívet összesen 10 000 magyarországi, nagyrészt kis- és közepes vállalathoz juttattuk el 2010 nyarán. A mintavétel véletlen módon történt, a 2009-ben legalább 100 000 Ft-os árbevételű vállalatok körében. A kutatásban részt vevő vállalkozásoktól összesen 302 értékelhetően kitöltött kérdőívet kaptunk vissza.

A vállalatok környezetterhelését, környezeti kockázatait, illetve környezetvédelmi magatartását a szakirodalom és a gyakorlati tapasztalatok alapján számos tényező befolyásolja. A teljesség igénye nélkül ilyenek például a vállalatméret, a szervezet gazdasági helyzete, a tevékenységi kör, a külső elvárások stb.

Többek vélekedése szerint a nagyvállalatok sokkal motiváltabbak a környezeti teljesítményük javításában, mert egyrészt tevékenységüket sokkal aprólékosabban szabályozzák a jogszabályok, másrészt sokkal nagyobb a nyilvánosságuk a közvélemény előtt (például Stanwick és Stanwick 2008; Revell 2010). Ezzel szemben természetesen az is megfogalmazható, hogy a kisvállalatok sokkal rugalmasabban tudnak reagálni a változó társadalmi és környezeti elvárásokra (Millard 2011), illetve a sok esetben mélyebb helyi beágyazottságuk révén jobb környezeti felelősség is feltételezhető részükről. Csutora és Kerekes (2004) legfőként a bizonytalanságot hangsúlyozzák; a nagyvállalatok környezetvédelmi magatartásával kapcsolatban viszonylag megbízható elemzések állnak rendelkezésre, a kisvállalatokkal kapcsolatban azonban nagyon kevés hasonló kimutatás készült.

A vállalatok pénzügyi helyzete és környezetvédelmi magatartása közötti kapcsolatot sokan vizsgálták, még ha a logikai következtetések és az empirikus vizsgálatok meglehetősen vegyes képet mutatnak is. Az egyik megközelítés értelmében a jó gazdasági és környezetvédelmi teljesítmény egymást támogatja, hiszen az üzleti siker a természeti erőforrások hatékony és takarékos igénybevételét feltételezi (például Porter és van der

Linde 1995). Egy másik álláspont szerint a környezeti és a gazdasági szempontok szükségképpen ellentétesek egymással, közöttük átváltás van, a túlzottan környezettudatos vállalati magatartás a profitérdeket veszélyezteti (Rappaport 1998). Egy korábbi felmérés tapasztalatai szerint a nyereséges vállalatok az átlagnál valóban többféle környezetirányítási eszközt alkalmaznak, ugyanakkor a szennyezés csökkentésben egyáltalán nem értek el átlag feletti eredményt (Harangozó 2007).

A vállalatok alaptevékenysége is jelentős mértékben befolyásolja a környezeti hatásait. Korábban elsősorban a termelő vállalatok álltak a figyelem középpontjában (ezen belül is néhány „szürkének” beállított iparág, mint például a vegyipar vagy az olajipar). Az utóbbi időben azonban egyre inkább előtérbe kerülnek a „láthatatlan” kibocsátások okozta környezeti problémák (mint például a klímaváltozás) és egyre nagyobb figyelmet kap a szolgáltatások (pl. szállítás, turizmus stb.) okozta környezetterhelés is.

Az alábbi táblázat a vizsgálati mintába tartozó vállalatok néhány alapjellemező szerinti megoszlását mutatja be vázlatosan.

3. táblázat. A vállalati minta megoszlása néhány alapjellemező szerint (százalékban)

Alaptevékenység		Létszám		Árbevétel		Árbevétel változása (utolsó 3 év)		Nyereség (utolsó 3 év)	
Mezőgazdaság	2%	1–10	32%	1–50 Mft	11%	Jelentősen nőtt	3%	Jelentős profit	7%
Feldolgozóipar	22%	11–50	30%	51–100 Mft	8%	Nőtt	6%	Szerény profit	37%
Építőipar	12%	51–100	5%	101 Mft– 1 Mrd Ft	34%	Nem változott	16%	Nullszaldó	15%
Egyéb ipar	2%	101–250	6%	1,1–10 Mrd Ft	11%	Csökkent	29%	Veszteség	12%
Kereskedelem és szállítás	13%	251–500	1%	10 Mrd Ft felett	1%	Jelentősen csökkent	12%	Jelentős veszteség	5%
Információ, Kommunikáció	9%	501 felett	3%	Hiányzik	34%	Hiányzik	24%	Hiányzik	23%
Egyéb szolgáltatás	20%	Hiányzik	23%						
Hiányzik	22%								
<i>Összesen</i>	<i>100%</i>	<i>Összesen</i>	<i>100%</i>	<i>Összesen</i>	<i>100%</i>	<i>Összesen</i>	<i>100%</i>	<i>Összesen</i>	<i>100%</i>

A felmérés (beleértve a civil szervezetek körében elvégzett részt is, lásd a következő alfejezetet) háttéréről, a mintajellemzőkről, illetve az alapstatisztikákról bővebb leírást ad Harangozó (2011).

A következőkben azt vizsgáljuk meg, milyen lehetséges szerepet tölthetnek be a civil szervezetek a vállalati szféra zöldülési, környezettudatosabbá válási folyamatában, illetve milyen a súlyuk a magyarországi gyakorlatban. Az eredmények bemutatása során először a kis- és a közepes vállalkozások válaszait összegezzük. A vizsgált öt különböző területről három „hagyományos” civil tevékenységi kört jelent (1. felelőtlen vállalatok lejárata, 2. részvétel a jogszabályalkotásban, 3. fogyasztói tudatosság növelése), amelyeken keresztül a civilek közvetve – más érintett csoportra hatva – próbálják díjazni a jó környezeti teljesítményt, a rosszat pedig büntetni. Emellett két olyan területet is megvizsgáltunk, ahol a civil szervezetek közvetlenül, a vállalatokkal való együttműködés keretében fejthet-

nek ki hatást (4. vállalatokkal közös környezetvédelmi projektek, 5. vállalati szakemberek képzése). Ez esetben úgy érhető el javulás a vállalatok környezeti tevékenységében, hogy abból nekik is közvetlen előnyük származik. Az egyes részterületek mellett a civil szféra összesített hatásának megítélésére is rákérdeztünk. Az egyes területeket 1-től 5-ig lehetett értékelni³. A 4. táblázat a vállalati válaszok megoszlását mutatja be.

4. táblázat. A civil szektor lehetséges hozzájárulása a vállalatok környezettudatosabbá válásához, illetve a magyarországi gyakorlatban betöltött szerepe

	Elvi lehetőség		Hazai gyakorlat	
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás
Felelőtlen, szennyező vállalatok lejárata, bojkottálása	3,88	1,33	2,32	1,11
Részvétel a jogszabályalkotásban	3,61	1,21	2,10	0,96
Fogyasztói tudatosság növelése	4,42	0,85	2,67	1,02
Vállalatokkal közös projektek	3,62	1,14	2,03	1,00
Vállalati szakemberek képzése	3,72	1,09	2,24	1,07
Civil szektor munkája összességében	3,67	1,01	2,36	0,90

A válaszok alapján elmondható, hogy a *kis- és közepes vállalatok képviselői az összes vizsgált területen pozitívan ítélték meg a civilek lehetséges szerepét*, kiemelkedő a fogyasztói tudatformálásban való részvétel értékelése.

Az átlag- és szórásértékek bemutatásán túl fontosnak tartjuk röviden áttekinteni az értékelések megoszlását is. A pozitív (4-es, 5-ös) válaszok aránya az összes vizsgált területen 55 és 65 százalék alakult, míg a negatív (1-es vagy 2-es) válaszok aránya 10 és 20 százalék között mozgott (a fogyasztói tudatformálás esetében rendre 85 százalék, illetve 3,2 százalék). Fontos kiemelni, hogy a *pozitív értékelés a civil-vállalati együttműködés különböző formáira* (közös projektek, illetve a civilek részvétele a vállalati szakemberek továbbképzésében) is érvényes.

Ahogy a 4. táblázat alapján is látható, a *magyarországi gyakorlat megítélése* jelentősen eltér az elvi lehetőségektől, a civilek szerepét a vállalatok e tekintetben meglehetősen negatívan ítélték meg. A legtöbb részterületen a válaszadók 65-75 százaléka szerint a civil szektor a közepesnél gyengébb eredményt ér el (25-35 százalékuk szerint pedig tevékenységük semennyire nem járul hozzá a vállalatok környezettudatosabbá válásához). Egyedül a civilek fogyasztói tudatformálásban betöltött szerepét ítélik meg kicsit kevésbé negatívan (46 százalék, illetve 10 százalék). A civilek teljesítményét a válaszadók mindössze 9-17 százaléka gondolja közepesnél erősebbnek a különböző részterületeken. Ezek után nem meglepő, hogy a civil szektor munkáját összességében is viszonylag negatívan értékeli a megkérdezett vállalkozások.

Világosan kirajzolódik tehát, hogy – a kis- és közepes vállalatok szerint – a vállalatok zöldítésében *a civil szféra előtt jelentős lehetőségek állnak, ugyanakkor a jelenlegi gyakorlatban még nem tudják kihasználni ezeket*. A tanulmány későbbi részében mindezt a civil szervezetek nézőpontjából is megvizsgáljuk majd.

Az 5. táblázatban azt foglaltuk össze, hogy a válaszadó vállalatok mennyire tartják meghatározónak az egyes érintetteket – és ezen belül a civileket – környezetvédelmi magatartásuk szempontjából.⁴

5. táblázat. A különböző érintett csoportok befolyása a válaszadók környezetvédelmi gyakorlatára

	Átlag	Szórás
Szabályozó hatóságok	2,59	0,61
Menedzsment alkalmazottak	2,29	0,77
Kereskedelmi vevők	2,25	0,74
Vállalati központ	2,13	0,86
Beszállítók	2,11	0,75
Helyi közösségi csoportok	2,08	0,72
Környezetvédők és szervezeteik	2,03	0,75
Nem menedzsmentalkalmazottak	1,99	0,73
Fogyasztók (háztartások)	1,98	0,83
Ipari/kereskedelmi szövetségek	1,76	0,73
Részvényesek/befektetők	1,71	0,81
Bankok/hitelezők	1,53	0,74
Szakszervezetek	1,39	0,62

Látható, hogy a civil szféra valahol a középmezőnyben helyezkedik el, a közepesnél minimálisan erősebb befolyással. Ez összecseng a tanulmány elején hivatkozott korábbi kutatási eredményekkel, amelyek szerint *a civil szféra* – ha nem is a legfontosabb érintett a vállalatok számára – egyáltalán *nem elhanyagolható tényező a vállalatok környezetvédelmi tevékenysége szempontjából*.

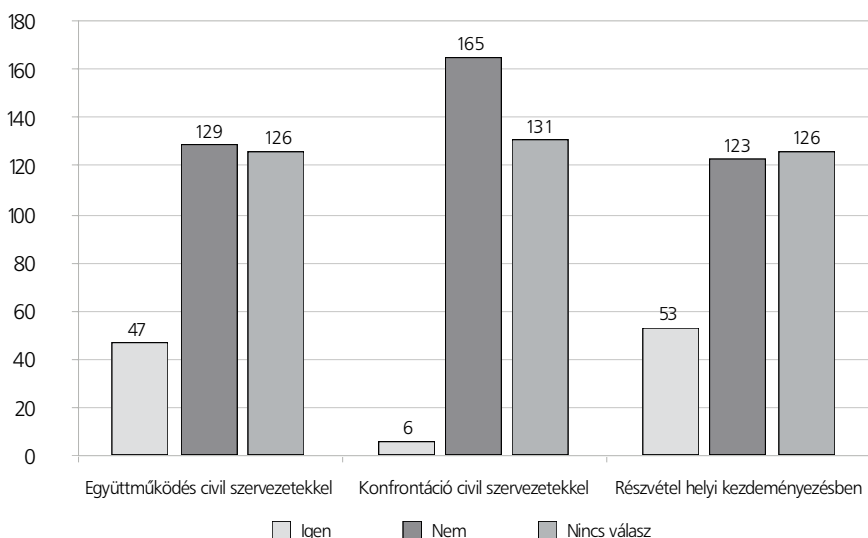
Az 1. ábra az egyes válaszadók civil szervezetekkel kapcsolatos múltbeli/jelenlegi személyes tapasztalatainak, esetleges konfliktusainak előfordulását mutatja.

Összesen 47 vállalat (az érvényes választ adók több mint negyede) működött már együtt civilekkel. Az együttműködések nagyobb részében a vállalkozások – ellenszolgáltatás nélkül – erőforrásokat biztosítottak a civil szervezeteknek, így támogatva azok munkáját. Ennek leggyakoribb formái:

- anyagi támogatás (szponzoráció),
- önkéntes munka biztosítása,
- közös rendezvények szervezése, civilek tevékenységének szakmai támogatása.

Kétségtelen, hogy ezekben az esetekben együttműködésről van szó, amelynek eredményeként akár javulhat is az adott vállalkozás (helyi) ismertsége, elismertsége. Az esetek egy részében azonban nem feltétlenül a jobb megítélés reményében támogatják a vállalkozások a civil szféra tevékenységét; *a döntő szempont sokszor inkább a vállalkozás, vagy annak vezetőjének személyes elköteleződése a megadott tevékenység iránt*.

1. ábra. A válaszadók személyes tapasztalatai különböző területeken (N=302)

A fentieket kiegészítendő, az együttműködésre adott példák másik részében a részt vevő vállalkozások számára közvetlen előnyök is azonosíthatók:

- közös kommunikációs kampány a civilekkel együttműködve (pl. környezetbarát közlekedési mód előnyeinek hangsúlyozása),
- közös (helyi) fejlesztési célok kijelölése a civil szervezetekkel,
- szaktanácsadás a vállalat részére (pl. építőipari cégnél a városképet érintő kivitelezési munkáknál a civilek véleményezik a terveket, illetve a kivitelezést),
- „cserekereskedelem” (infrastrukturális támogatás a helyi TV egyesületnek, cserébe ingyen hirdetési felületet kap a vállalkozás),
- megrendelések (jó megítélésű tevékenység esetén a civil szervezetek megrendelőket hoznak a vállalkozás számára).

Ez utóbbi példák arra világítanak rá, hogy *a civil szervezetekkel való együttműködés háttérben nemcsak az értékalapú vállalatvezetés vagy felebaráti szeretet állhat, hanem az rövid távon jelentkező, sokszor pénzben is számszerűsíthető előnyöket is hozhat a részt vevő vállalkozások számára.*

Annak, hogy a vállalatok nagyobb része nem működik vagy működött együtt civil szervezetekkel, több oka is lehet. A teljesség igénye nélkül néhány példa a beérkezett válaszok alapján:

- (főleg mikro vállalkozásoknál) hiányoznak a szükséges erőforrások (anyagi és emberi),
- anyagi gondjaik vannak, a túlélésre törekzenek,
- ha befektetésként tekintik, nem térül meg,
- civil szervezetek munkájának negatív megítélése („Hál’ Istennek nem működünk együtt velük.”),
- megpróbálták, de tapasztalataik szerint a civilek nem voltak rugalmasak.

Az 1. ábra alapján az is látszik, hogy a válaszadó vállalatok csak kis számban (a válaszok alapján összesen hat esetben) kerültek konfliktusba civil szervezetekkel. A válaszok alapján néhány gyakorlati példa:

- beruházás megghiúsítása (egy – a vállalkozás szerint környezetkímélő – beruházási projekt azért nem valósulhatott meg, mert a civilek környezetszennyezőnek tartották és a lakossági fórumon keresztül megakadályozták),
- túlzott igények megfogalmazása (túl gyakran és túl erőszakosan kérnek a civil szervezetek támogatást, olyankor is, amikor a válaszadó szerint nincs is igazán szükségük rá),
- indokolatlannak vélt lejárátás (válaszadók szerint nem szolgáltak rá, a civilek mégis negatív képet festenek róluk),
- szakértelem hiánya a civil szervezetek és a hatóságok részéről.

Lényeges azonban, hogy a konfrontációról beszámoló válaszok aránya elenyésző. Ennek több oka is lehet. A mintában szereplő kis- és közepes vállalatok méretükből kifolyólag sokszor nem érik el a civilek „ingerküszöbét”, illetve a mélyebb helyi beágyazottságuk sokszor felelősebb magatartásra ösztönzi őket. Végül az sem zárható ki, hogy néhány vállalkozás ezeket az információkat túl bizalmasnak tartotta ahhoz, hogy egy kérdőívben megossza.

A válaszadó vállalkozások viszonylag nagy számban vesznek/vettek részt helyi kezdeményezésekben is (53 esetben, az érvényes válaszok 30 százalékában). Ezek formái nagyrészt átfedik a civil szervezetek támogatásánál már érintett tevékenységeket (szponzoráció, önkéntes munka stb.). Néhány különösen gyakran előforduló terület:

- sport-, kulturális és egyéb események támogatása,
- iskolák támogatása,
- település képének javulását célzó munkálatokban való részvétel, illetve azok támogatása (fásítás, parkosítás, tanösvény létesítés stb.),
- önkormányzat munkájának anyagi és szakmai támogatása.

A civil szervezetek körében végzett felmérés háttere és tapasztalatai. A kérdőíves kutatás másik részét a civil szervezetek körében végeztük el, ahol a lekérdezés 2010. november és 2011. március között zajlott. A lehetséges válaszadók felkutatásához először egy összesen 190 – környezetvédelemmel (is) foglalkozó – civil szervezetet tartalmazó adatbázist hoztunk létre a Budapesti Corvinus Egyetem környezeti menedzsment szakirányos hallgatói segítségével. Az adatbázis korántsem tekinthető teljes körűnek, de igyekeztünk minél több olyan magyarországi civil szervezetet összegyűjteni, amelyek tevékenységi körük alapján érdeklődést mutathatnak a kutatásban való részvételre. Az egyes szervezeteket – szintén a hallgatók segítségével – telefonon kerestük meg, kérve a kérdőív írásban történő kitöltését. A kérdőívek egy másik részét egy országos civil találkozó során töltötték ki a résztvevők. A megkeresések eredményeként összesen 54 civil szervezettől (és további 8 vállalattól) kaptunk értékelhető válaszokat. Az elemszámból kifolyólag a minta csak korlátozottan alkalmas általános érvényű statisztikai következtetések levonására, ebben a tekintetben az eredményeket óvatosan kell kezelni. A szöveges vélemények, gyakorlati tapasztalatok számba vétele révén ugyanakkor lehetőséget teremt a civil szervezetek szempontjainak pontosabb megértésére.

A civil szervezetek esetében a túlnyomó többségben előforduló szervezeti forma az

egyesület volt, emellett még néhány alapítvány, illetve nonprofit gazdasági társaság szerepelt a mintában.

A székhely 24 esetben Budapest, 7 esetben megyeszékhely, 14 alkalommal egyéb település volt, míg 9 alkalommal nem lehetett megállapítani. A fővárosi dominancia azonban csak látszólagos, hiszen a szervezetek nagy része országos hatókörű tevékenységet végez, sokuknak a budapesti székhelyen túl az ország több pontján is vannak tagszervezetei. A vizsgálat jellegéből adódóan mindegyik szervezet legalább részben környezetvédelemmel foglalkozott. A legtöbb esetben ez kizárólagosságot is jelentett (természetesen számos részterület tartozik ide, mint például természetvédelem, a települési környezet védelme, környezeti nevelés stb.), míg néhány esetben az alaptevékenység egyéb területeket is magában foglalt (kulturális örökség védelme, egészséges életmód népszerűsítése, civil részvétel ösztönzése stb.).

A 6. táblázat azt foglalja össze, hogy a válaszadó civil szervezetek hogyan értékelik saját szerepüket a vállalatok környezetvédelmi magatartásának pozitív irányú megváltoztatásában.

6. táblázat. A civil szektor lehetséges hozzájárulása a vállalatok környezettudatosabbá válásához, illetve a magyarországi gyakorlatban betöltött szerepe

	Elvi lehetőség		Hazai gyakorlat	
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás
Felelőtlen, szennyező vállalatok lejárata, bojkottálása	3,19	1,08	2,70	1,04
Részvétel a jogszabályalkotásban	3,78	1,02	2,54	0,79
Fogyasztói tudatosság növelése	4,25	1,00	3,28	1,05
Vállalatokkal közös projektek	3,89	0,86	2,69	0,91
Vállalati szakemberek képzése	3,78	0,96	2,60	0,99
Civil szektor munkája összességében	3,57	0,84	2,87	0,84

A táblázat alapján elmondható, hogy – a vállalati szakemberek válaszaihoz hasonlóan – *a civilek is a közepesnél pozitívabban ítélik meg a vállalatok zöldítésében betöltött lehetséges szerepüket* (illetve a fogyasztói tudatformálás értékelése itt is kiemelkedő). Az egyes területeken a válaszadók 57–75 százaléka értékelte a közepesnél jelentősebbre a civil szféra lehetőségeit. A közepesnél gyengébb lehetőségekre utaló értékelést mindössze az esetek 5-10 százalékában kaptunk (1-es válasz szinte nem is fordult elő).

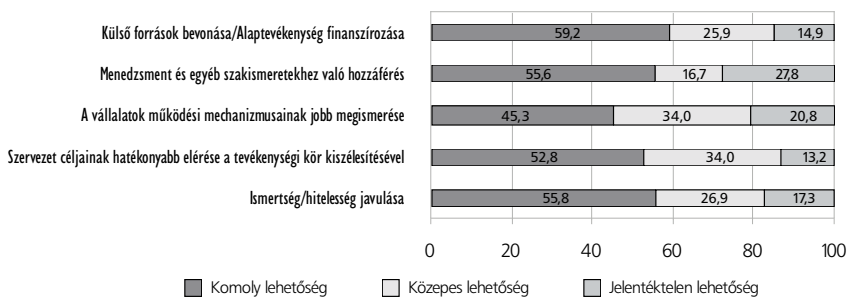
Egyedüli kivétel ez alól a felelőtlen vállalatok lejárataival, bojkottjával kapcsolatos lehetőségek ellentmondásos megítélése, ahol az alacsonyabb átlagérték (3,19) mellett a szórás is a legmagasabb (1,08). Itt nem figyelhető meg a fentiekhez hasonló tendencia, a közepesnél nagyobbak a válaszadók 38 százaléka, míg gyengébbnek 28 százaléka értékelte a civil szervezetek lehetőségeit. Ez alátámasztja a kutatás során tartott workshopon is kirajzolódó álláspontokat, amelyek szerint *a civil szervezetek jelentős része, amennyiben lehet, szeretné elkerülni a konfliktusokat a vállalatokkal, és inkább az együttműködésben látja a vállalatok környezettudatosabbá tételének lehetőségét*. Másik részük

ugyanakkor – még ha fontosnak és perspektivikusnak tartja is az együttműködést – azt gondolja, hogy *adott esetekben az elfogadhatatlan vállalati magatartással szemben határozottan fel kell lépni, és ennek részeként időnként elkerülhetetlenek a negatív kampányok, bojkottok stb.* (Természetesen létezik egy harmadik megközelítés is; a civil szervezetek egy része úgy gondolja, hogy a vállalatokkal való együttműködés, „lepaktálás” az ő pártatlanságukat és így hitelességüket ássa alá. Az így gondolkodó szervezetek társadalmi kontrollt kívánnak gyakorolni a vállalatok felett, aminek eszközeként a közvetett beavatkozást, így például a bojkottokat, jogszabályi előkészítésben való részvételt, fogyasztói tudatformálást stb. preferálják az együttműködéssel szemben).

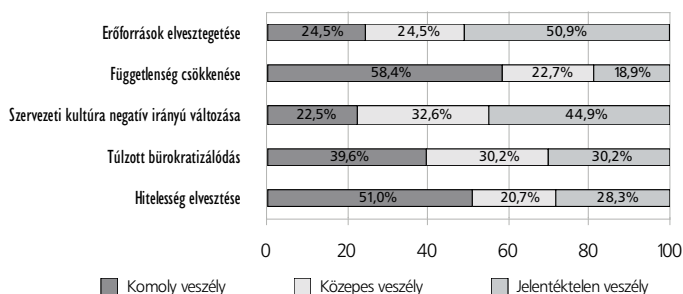
Ahogy a 6. táblázatban látható, az elvi lehetőségek pozitív megítélésével ellentétben *saját gyakorlati teljesítményüket illetően a megkérdezett magyarországi civil szervezetek is negatívabban, illetve ellentmondásosabban nyilatkoztak.* Az egyedüli kivétel a fogyasztói tudatformálásban való részvétel, ahol az átlagérték a többi területtel ellentétben a közepesnél minimálisan jobb teljesítményre utal (3,28), azonban a szórás is itt a legmagasabb (1,05).

A tanulmány korábbi részében láthattuk, hogy a civil–vállalati együttműködés számos előnnyel járhat mindkét fél számára, ugyanakkor jelentős kockázata is lehetnek. A 2. és a 3. ábra a legfontosabb előnyök és kockázatok gyakorlati értékelését foglalja össze a civil szervezetek válaszai alapján.

2. ábra. Az együttműködés előnyei a civil szervezetek számára (válaszok megoszlása százalékban)

3. ábra. Az együttműködés veszélyei a civil szervezetek számára (válaszok megoszlása százalékban)

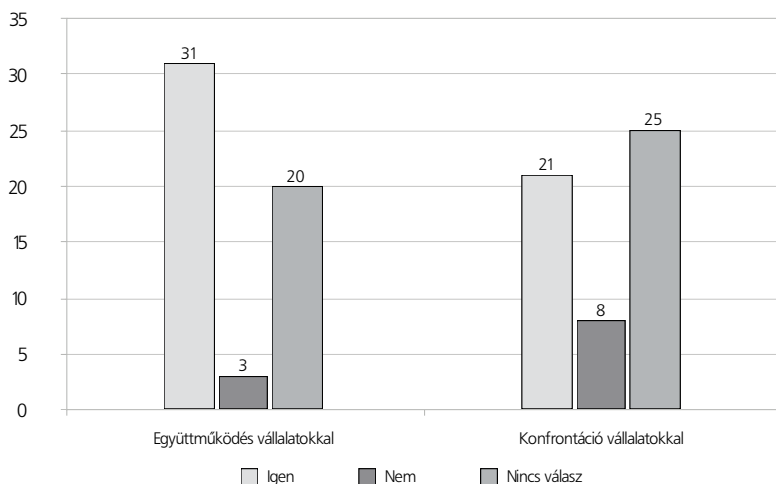

A válaszadók több mint fele (53-59 százaléka) a vizsgált előnyöket a közepesnél erősebbnek értékelte. Kivételt ez alól csak a vállalatok működési mechanizmusainak jobb megismerése képez, de még itt is 45 százalék a közepesnél jobb értékelést adók aránya. Mindössze a válaszadók 13-27 százaléka gondolta azt, hogy a vizsgált előnyök a közepesnél kisebb mértékben jelentkeznek az együttműködés során.

Az ábrák alapján látható, hogy a civil-vállalati együttműködések különböző lehetséges veszélyeit a válaszadók nagyon eltérően ítélik meg. Legfontosabb veszélyforrásnak a függetlenség csökkenését, illetve a hitelesség elvesztését gondolták a válaszadók (58 százalékuk, illetve 51 százalékuk szerint jelentenek a közepesnél nagyobb veszélyt). A *hitelesség kérdése emellett meg is osztotta a válaszadó civileket* (sokan gondolták úgy, hogy együttműködő partnerként hitelesebbnek tűnhetnek a közvélemény felé, de sokan éppen a hitelesség elvesztése miatti félelemből idegenkednek a vállalatokkal való együttműködéstől). Az erőforrások elpazarlásáról, illetve a szervezeti kultúra negatív irányú változásáról csak a megkérdezettek körülbelül 20-25 százaléka gondolta, hogy komoly veszélyt jelenthet.

A 4. ábra a civil szervezetek vállalatokkal való együttműködési tapasztalatait, illetve esetleges konfrontáció előfordulását mutatja.

4. ábra. A civil szervezetek saját tapasztalatai a vállalatokkal való együttműködésben, illetve konfrontációban (N=54)

A mintában szereplő 54 civil szervezet többsége (31) már működött együtt vállalatokkal. A kis- és közepes vállalatokhoz képest sokkal nagyobb arány önmagában nem meglepő, hiszen a mintában szereplő szervezetek (zöld civil szervezetek) számára alaptevékenységük szempontjából az együttműködés fontosabb lehet, mint a vállalatok esetében. Szintén az együttműködési tapasztalatokkal rendelkezők nagy aránya mellett szól, hogy a civil-vállalati együttműködésre fókuszáló kutatásba jóval nagyobb eséllyel kap-

csolódtak be azok a szervezetek, amelyek kifejezetten érdeklődnek az együttműködés iránt, így nem meglepő, hogy ők már a múltban is kooperáltak. (Megkeresésünk során a civil szervezetek közül sokan – erre a legnagyobb és legismertebb zöld civil szervezetek között is akadt példa – éppen arra hivatkozva utasították el a kutatásban való részvételt, hogy ők nem hisznek az együttműködésben.)

Éppen ezért a mintabeli válaszok alapján *sokkal inkább érdekes az, hogy milyen típusú együttműködések valósultak meg, mindez milyen előnyökkel járt a résztvevő felek számára.* A kis- és közepes vállalatok gyakorlatával ellentétben itt a 31 – együttműködési tapasztalattal rendelkező – civil szervezet közül összesen egy olyan akadt, ahol az együttműködés abban merült ki, hogy a civil szervezet anyagi vagy egyéb támogatást kapott volna a vállalati partnertől. A felvázolt példák többségéből azonban úgy tűnik, hogy az együttműködés a vállalati partnerek számára is közvetlen előnnyel járt.

A civil szervezetek szempontjából *legfontosabb realizált előny az anyagi erőforrásokhoz való jobb hozzáférés volt,* hiszen így saját erőforrásaikat kiegészítve, illetve kímélve tudnak az alapvető céljaiknak megfelelő tevékenységet végezni. Az ismertség növekedése szintén fontos előny, ez fontos feltétele annak, hogy a jövőben még hatékonyabban tudják végezni tevékenységüket. Mindez alátámasztja az 2. ábra eredményeit is, ugyanakkor a civil szervezetek saját tapasztalatai alapján nem látható egyértelműen, hogy törekednének a vállalatok működési mechanizmusainak jobb megismerésére.

Az együttműködések révén a gyakorlatban a következő *előnyök jelentkeztek leggyakrabban a vállalati partnerek számára a civilek szerint: hírnév javulása, szakismeretekhez való hozzáférés legitimáció, reklámlehetőség, szervezeti kultúra pozitív irányú megváltozása.*

A 4. ábra alapján az is látható, hogy a mintában szereplő civil szervezetek jelentős része került már konfliktusba különböző vállalatokkal. A teljesség igénye nélkül néhány ok, ami miatt ezek a konfliktusok a civilek szerint kialakultak:

- természeti értékeket hátrányosan érintő vállalati (önkormányzati) beruházások,
- környezetvédelmi jogszabályt sértő vállalati tevékenység,
- közérdekű adatszolgáltatás elmulasztása a vállalatok részéről,
- a civil szervezetekéhez hasonló tevékenységet végző, de profitorientáltan működő cégek a civil szervezetek rossz hírét keltik.

Ezekben az esetekben a civilek többféleképpen reagáltak. Bizonyos esetekben közvetlen (csatlakozás petíciókhoz egyéb tiltakozó megmozdulásokhoz) vagy akár közvetlenül (bírószági feljelentés) próbáltak fellépni érdekeik megvédése céljából.

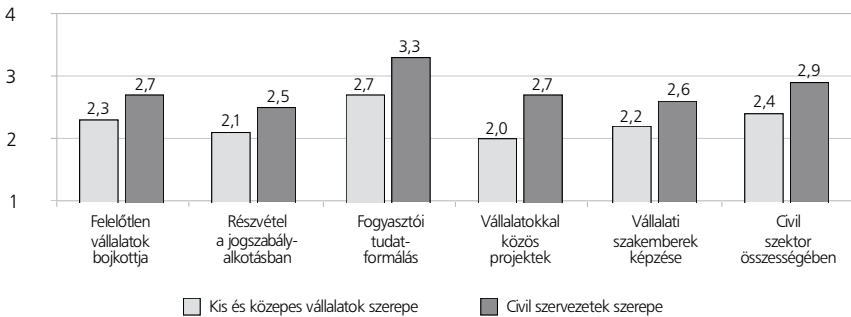
A vállalati és a civil minta összevetése. A civil szférának a vállalatok zöldülésében betöltött szerepére vonatkozó néhány kérdés esetében lehetőség nyílt a kis- és közepes vállalatok, illetve a civil szervezetek képviselői által kitöltött kérdőívek alapján a két minta összehasonlítására. A következőkben ezek eredményeit mutatjuk be röviden.

A civil szektor a vállalatok környezettudatosabbá válásában betöltött lehetséges szerepének megítélésében nem volt jelentős eltérés a kkv-k és a civilek által adott értékelések között, mindkét csoport jelentős és nagyjából azonos lehetőséget lát benne (lásd még a 4. és a 6. táblázatot). Ez alól egyedül a felelőtlen vállalatok lejárata képez kivételt;

itt a kis- és közepes vállalkozások jóval nagyobb lehetőséget látnak, mint maguk a civil szervezetek.

A civilek magyarországi teljesítményét azonban eltérően értékelték a két csoport, ezt szemlélteti az 5. ábra, amely az egyes területekre adott válaszok átlagértékeit hasonlíttja össze.

5. ábra. A magyarországi civil szektor gyakorlati szerepe a vállalatok tevékenységének környezetbarátabbá válásában

A válaszok alapján az látszik, hogy a civil szervezetek képviselői az összes esetben jobbnak látják a civil szféra teljesítményét, mint a kis- és közepes vállalatok válaszadói⁵, még ha a civil szektor valós teljesítménye mindkét csoport szerint el is marad az elvileg lehetségestől.

Összegzés

A civilek által követhető konfrontatív és kooperatív stratégiák értékelése, előnyei és kockázataik áttekintése alapján láthattuk, hogy ezek a stratégiatípusok jól kiegészíthetik egymást, még ha nem is feltétlenül egyetlen civil szervezet, hanem a teljes civil szektor szintjén.

A magyarországi kis- és közepes vállalatok, illetve a civil szervezetek körében elvégzett kérdőíves felmérések és a megrendezett műhelyfoglalkozás során azt vizsgáltuk, hogyan járulhat hozzá a civil szféra a vállalatok tevékenységének környezettudatosabbá válásához, illetve milyen lehetőségei vannak a civil–vállalati együttműködésnek.

Az eredmények azt mutatják, hogy mind a kis- és középvállalatok képviselői, mind a megkérdezett civil szervezetek nagyrészt egyetértenek abban, hogy a civil szférának jelentős szerepe lehet a vállalatok zöldülésében. A vizsgált eszközök közül a leginkább pozitív megítélést a fogyasztói tudatformálás kapta, de a válaszadók a többi vizsgált területet is optimistán ítélték meg. Ide tartoznak a civil szervezetek lehetséges eszközei közül a jogszabályok előkészítésében való részvétel, illetve a felelőtlen vállalatok elleni bojkottok szervezése. Fontos kiemelni, hogy a válaszadók nemcsak a hagyományos civil eszköztár

elemeit értékelték nagyra, hanem a vállalatokkal való közvetlen együttműködés lehetőségét is. Ez utóbbira példa a vállalatokkal közösen kivitelezett környezetvédelmi projektek vagy a vállalati szakemberek továbbképzése. A civil szektor lehetőségeit összességében is nagyra értékelte mindkét válaszadó csoport.

A vállalati zöldülési folyamatban a civil szervezetek magyarországi gyakorlatban betöltött szerepét ugyanakkor sokkal kevésbé optimistán látták a válaszadók. Bár itt is a fogyasztói tudatformálás kapta a legmagasabb értékelést, a válaszadók szerint ezen a területen is épp csak közepes teljesítményt nyújtanak a magyarországi civil szervezetek. A többi vizsgált területet pedig a közepesnél gyengébbnek ítélte meg mindkét válaszadó csoport. Míg a civil szféra elvi lehetőségeinek vizsgálata során nem volt ilyen különbség, most elkülönült egymástól a kis- és közepes vállalatok, illetve a civil szervezetek értékelése: a civilek valamivel jobbnak látták a saját teljesítményüket, mint a vállalati szakemberek.

Az együttműködés előnyei közül a civilek számára a legjelentősebbnek a forrásbevonás lehetősége mellett a növekvő hitelesség és a javuló külső megítélés tűnt, a vállalatokkal adott esetben együttműködő civil szervezetek sokkal konstruktívabbnak tűnhetnek a társadalom számára, mint akik mindig csak kritizálják őket. A vállalatokkal való együttműködés azonban csapdát is jelenthet a civil szervezetek részére, bár ezek a felmérés tanulságai alapján legtöbbször nem voltak olyan jelentősek, mint a remélt előnyök. A válaszadó civilek leginkább a függetlenségük csökkenésétől és a hitelességük csökkenésétől tartanak, ami nem megfelelő partnerválasztás esetén az „ellenséggel való lepaktálást” is jelenthet. Ha nem is jelentős veszélyként, de jelen van az erőforrások pazarlásától, illetve a szervezeti kultúra negatív irányú változásától való félelem is.

A válaszadó kis- és közepes vállalkozások több mint negyedének, a válaszadó civilek nagy többségének volt már konkrét együttműködési tapasztalata másik féllel. A vállalatok szemszögéből ez sok esetben azt jelentette, hogy pénzzel, önkéntes munkával, esetleg szakértelemmel támogatták a civileket. Számos olyan eset is előfordult azonban, amikor a civil partnerrel való együttműködés kézzelfogható előnyökkel járt a vállalatok számára; közös projektet hajtottak végre, amelyben felhasználták a civil szervezetek helyismeretét/szaktudását, nőttek a bevételeik vagy értékes szolgáltatást kaptak a forrásokért cserébe.

A válaszadó vállalatok, illetve civil szervezetek csak kis részének volt már a gyakorlatban jelentős konfliktusa a másik féllel. Ezek közül a legtöbb esetben a másik felet hibáztatták annak tisztességtelen, illetve destruktív magatartása miatt.

A gyakorlati tapasztalatok egyik legfontosabb tanulsága, hogy a civil szektor lehetséges szerepe és jelenlegi teljesítménye között jelentős rés van, további kutatási terület lehet, hogy miképpen lehetne ezt a rést szűkíteni. Valószínű, hogy a civil szervezetek hatékonyabb fellépését javíthatná, ha az alaptervékenységükkel kapcsolatosan meglévő szaktudásuk mellett az érdekérvényesítő képességüket is növelni tudnák. A gyakorlati tapasztalatok azt mutatják, hogy rengeteg olyan civil szervezet működik, akik saját szakterületükön komoly tudással rendelkeznek, lelkesedést és energiát nem kímélve dolgoznak alapcéljaik megvalósítása érdekében, de az átütő sikerhez hiányzik a vállalati működés is-

merete, tárgyalástechnika stb. Ennek fejlesztésében jelentős szerepe lehet a tudatformálásnak, továbbképzéseknek, amelyekben a civil szakmai szervezetek mellett az akadémiai szektor is jelentős szerepet vállalhat.

Irodalom

- Belz, F., Strannegard, L. (eds.) (1997): *International Business Environmental Barometer*. Cappelen Akademisk Forlag.
- Blum-Kusterer, M., Hussain, S. (2001): *Innovation and corporate sustainability: An investigation into the process of change in the pharmaceutical industry*. Business Strategy and the Environment, 2001 Sep.–Oct., Vol. 10, 300–316.
- CCIC (Canadian Council for International Co-operation) (2001): *Bridges or Walls? – Making Our Choices on Private Sector Engagement. A Deliberation Guide For Action Against Poverty*. Ottawa.
- Csutora Mária, Kerekes Sándor (2004): *A környezetbarát vállalatirányítás eszközei*. KJK–KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó, Budapest.
- Dahan, N., M., Doh, J. P., Oetzel, J., Yaziji, M. (2010): *Corporate-NGO Collaboration: Co-creating New Business Models for Developing Markets*. Long Range Planning, 2010, Vol. 43, 326–342.
- EU 6. Környezetvédelmi Akcióprogramja (2002): Decision No. 1600/2002/EC of the European Parliament and of the Council 22 July 2002. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32002D1600:EN:HTML>, letöltve: 2011.03.31.
- Freeman, R. E., Reed, D. L. (1983): *Stockholders and Stakeholders: A New Perspective on Corporate Governance*. California Management Review. Vol. XXV, No. 3, Spring 1983, 88–106.
- GEMI (Global Environmental Management Initiative) and EDF (Environmental Defense Fund) (2008): *Guide to Successful Corporate-NGO Partnerships*. Washington, New York, 2008.
- Harangozó Gábor (2007): *Mitől zöld egy vállalat? A termelő vállalatok környezeti teljesítménye*. PhD-disszertáció, Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest.
- Harangozó Gábor (2011): *A civil szervezetek szerepe a vállalatok tevékenységének fenntarthatóbbá válásában*. Műhelytanulmány, Budapesti Corvinus Egyetem, Környezetgazdaságtani és Technológiai Tanszék.
- Jamali, D., Keshishian, T. (2009): *Uneasy Alliances: Lessons Learned from Partnerships Between Businesses and NGOs in the context of CSR*. Journal of Business Ethics, 2009, Vol. 84., 277–295.
- Jonker, J., Nijhof, A. (2006): *Looking Through the Eyes of Others: Assessing mutual expectations and experiences in order to shape dialogue and collaboration between business and NGOs with respect to CSR*. Corporate Governance, Sep 2006, Vol. 14., 456–466.
- Kaptein, M., Tulder, R. (2003): *Toward Effective Stakeholder Dialogue*. Business and Society Review, 2003, Vol. 108., 203–224.
- Kennedy, E. et al. (1998): *The New Gemeinschaft: Individual Initiative and Business-NGO-University Partnerships*. Greener Management International, Winter 1998, Vol. 24., 32–47.
- Kerekes Sándor, Baranyi Árpád, Csutora Mária, Kovács Eszter, Nemcsicsné Zsóka Ágnes, Zilahy Gyula (2000): *A hazai vállalatok környezeti teljesítményének értékelése*. Magyarország az ezredfordulón, MTA Stratégiai Kutatások, Zöld Belépő, EU-csatlakozásunk környezeti szempontú vizsgálata, 91. kötet.
- Kerekes Sándor, Harangozó Gábor, Németh Patrícia, Nemcsicsné Zsóka, Ágnes (2003): *Environmental Policy Tools and Firm-level Management Practices*. OECD National Report: Hungary. Budapest University of Economic Sciences and Public Administration (BUESPA). <http://www.oecd.org/dataoecd/26/0/31686250.pdf>, letöltve: 2011. 03. 12.
- Kestemont, M. and Ytterhus, B. (eds.) (1997): *The International Business Environmental Barometer. 1997: Environmental Management in Europe and some Asian Issues*. http://www.centre-entreprise-environnement.be/cese/article.php3?id_article=20, letöltve: 2011. 03. 17.
- Kong, N., Salzmann, O., Steger, U., Ionescu-Somers, A. (2002): *Moving Business/Industry Towards Sustainable Consumption: The Role of NGOs*. European Management Journal, 2002, Vol. 20, No. 2, 109–127.
- Millard, D. (2011): *Management Learning and the Greening of SMEs: Moving beyond Problem-solving*. Zeitschrift für Personalforschung, Vol. 25., No. 2., 178–195.
- Payne, A. (2006): *Corporate social responsibility and sustainable development*. Journal of Public Affairs, 2006, Vol. 6., 286–297.
- Porter, M., van der Linde, C. (1995): *Green and Competitive: Ending the Stalemate*. Harvard Business Review, Vol. 73, Issue 5, 120–133.

- Rappaport, A. (1998): *Creating Shareholder Value – A Guide for Managers and Investors*. The Free Press, New York.
- Reed, A. M., Reed D. (2009): *Partnerships for Development: Four Models of Business Involvement*. Journal of Business Ethics, 2009, Vol. 90., 3–37.
- Revell, A. (2010): *Small Businesses and the Environment: Turning Over a New Leaf*. Business Strategy and the Environment, Vol 19, Issue 5., 273–288.
- Schiller, Ben (2005): *Ethical Corporation Report*. Business-NGO Partnerships.
- Scholte, J. A. (2000): *Cautionary Reflections on Seattle*. Millennium – Journal of International Studies. January 2000, Vol. 29, 115–121.
- Stanwick, P. A., Stanwick, S. D. (1998): *The Relationship Between Corporate Social Performance, and Organizational Size, Financial Performance, and Environmental Performance: An Empirical Examination*. Journal of Business Ethics. Vol. 17., 195–204.
- Unerman, J., O'Dwyer, B. (2006): *Theorising Accountability for NGO Advocacy*. Accounting, Auditing and Accountability Journal, Vol. 19, No. 3, 2006, 349–376.
- United Nations Conference on Environment & Development (1992): *Agenda 21*. Rio de Janeiro. <http://www.unep.org>, letöltve: 2011. 03. 31.
- Valor, Carmen, Merino de Diego, Amparo (2009): *Relationship of Business and NGOs: An Empirical Analysis of Strategies and Mediators of Their Private Relationship*. Business Ethics: A European Review. Apr 2009, Vol. 18, Issue 2, 110–126.
- Vazquez-Brust, D. A., Liston-Heyes, C., Plaza-Ubeda, J. A., Burgos-Jimenez, J. (2010): *Stakeholders Pressures and Strategic Prioritisation: An Empirical Analysis of Environmental Responses in Argentinean Firms*. Journal of Business Ethics, 2010, Vol. 91, 171–192.
- Wadham, H. (2009): *Talking across Boundaries: Business and NGO Perspectives on CSR, Sustainable Development and Partnership*. The Journal of Corporate Citizenship, Summer 2009, Vol. 34., 57–68.

Jegyzetek

- 1 A tanulmány a Norvég Finanszírozási Mechanizmus támogatásával, a HU0056 Fenntartható fogyasztás, termelés és kommunikáció projekt keretében készült. A szerzők köszönetet mondanak Benedek Zsófiának, Márta Krisztának és Vadovics Kristófnak a kutatás során nyújtott segítségükért.
- 2 Környezet és Fejlődés Konferencia, Rio de Janeiro, 1992.
- 3 Ahol az 1=„egyáltalán nem”, míg az 5=„nagyon” volt.
- 4 (1 – nem fontos, 2 – közepesen fontos, 3 – nagyon fontos).
- 5 Szignifikanciaszintek három tizedesre kerekítve rendre: 0,021; 0,002; 0; 0; 0,025; 0

A DEMOKRÁCIA ÉS A CIVIL TÁRSADALOM ÁTALAKULÁSA A GLOBÁLIS TÉRBEN

Miszlivetz Ferenc

■ Az emberi-társadalmi lét mindig tele van bizonytalansággal, de vannak olyan korok és helyzetek, amikor a bizonytalanság tudata felerősödik. Sokan vélekednek úgy, hogy mi is ilyen korban élünk, és ez „a bizonytalanság kora”, vagy inkább a bizonyosságok vége.¹

Válságjelek és éleződő ellentmondások

Turbulens idők egyik jellemzője, hogy a sokat emlegetett klisék és konvencionális bölcsességek váratlanul megkérdőjeleződnek és feledésbe merülnek. Ez történt többek között a kilencvenes évek elejének közhelyé vált nagy gondolatával, a „történelem végével” is. Ma már nem csak azt tudjuk, hogy nincs vége a történelemnek, hanem szembe kell néznünk az 1989 utáni történelem – helyi háborúk, egymásra torló válságok, paradigmaváltás, globális hatalmi átrendeződés stb. – által generált kiszámíthatatlan, gyors és állandó változásokkal.

Kétségtelen, hogy a történelem egy bizonyos szakaszának valóban vége lett, hogy utat adjon egy új korszaknak: az állandó bizonytalanságok korának. Történelemről szólván azonban helyesebb a vég helyett új kezdetről beszélni (ahogyan ezt önkritikusan teszi a tézis megfogalmazója, Francis Fukuyama „A történelem jövője” című legújabb tanulmányában.)² Egy másik, széles körben elfogadott bölcsesség szerint a régi és konszolidált demokráciák modellként szolgálnak az újonnan demokratizálódó társadalmak számára.

A nyugat-európai és észak-amerikai demokráciák konszolidált jellegét és mély gyökereit garanciáknak tekintve csak kevesen gondolták, hogy bármely új potenciális mozgalom, amelyet a szabadság és emberi méltóság aspirációja vezérel, új kereteket és intézményi struktúrákat keres magának, ahelyett, hogy automatikusan a nyugati liberális demokrácia modellt kövesse.

Ma már senkinek sincs kételye afelől, hogy sem a történelemnek, sem a politikának nincs vége. A napi hírek arról tudósítanak, hogy az elmúlt években a világ legkülönbözőbb pontjain kibontakozott mozgalmak nem-konvencionális és nem feltétlenül nyugati értékeket képviselnek, és ugyanakkor univerzális jellegűek, amennyiben az emberi méltóságot és szabadságot tűzik a zászlajukra.

Ha van valami, ami a végét járja, de legalábbis elvesztette a hitelét, az a neoliberális ideológia, a maga különböző gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális implikációival egyetemben. A globális médiabirodalmak által támogatott piaci fundamentalizmus mindenhatóságának dogmáját komolyan megkérdőjelezték a terjeszkedő-bővülő, egymással is összekapcsolódó kisebb-nagyobb mozgalmak, és a velük együtt erősödő globális civil társadalom hálózatai. A bushizmus, putyinizmus, berlusconizmus és murdochizmus globálisan és lokálisan egyaránt erózióknak indult és egyre erőteljesebb elutasítást provokál egy egyre informáltabb és növekvő mértékben hálózatosan összekapcsolódó nyilvánosság által.

A szilárd hitek, nagy közhelyek összeomlása, a befolyásos ideológiák eróziója csak mellékterméke egy mélyülő, sokoldalú és egyre több arcát megmutató globális „hidrafejű” válságnak (Held, Kaldor és Quah 2009). A globális válság viszont – ahogyan azt Immanuel Wallerstein hosszú ideje és következetesen hangsúlyozza – a modern tőkés világrendszer visszafordíthatatlan transzformációjának, azaz strukturális válságának a kifejeződése (Miszlivetz 2010).

A demokráciának, mint a jogi szabályozások, procedúrák és intézmények egy sajátos együttesének válsága az egyik legkirívóbb és legmeglepőbb manifesztációja a világrendszer eme robosztus és visszafordíthatatlan átalakulási folyamatának. Az intézményi struktúrák és viselkedési mintázatok egész rendszere fog várhatóan eltűnni, vagy a felismerhetetlenségig átalakulni a globális transzformáció folyamatai során, miközben új formák, új struktúrák, új regulációs folyamatok indulnak el, új intézmények formálódnak és új, marginálisnak ítélt játékosok bukkannak fel és válnak meghatározóvá a perifériákon és a centrumokban egyaránt.

Spanyolországtól és Portugáliától Görögországon és az EU új közép-európai tagállamain át Oroszorszáig, Skandináviától Írországon és Nagy-Britannián keresztül az Egyesült Államokig drasztikusan hanyatlak a politikai pártokba, a politikusokba és a demokratikus intézményekbe vetett bizalom, miközben a marginalizálódó, tehetetlen, elbizonytalanodott helyzetű tömegek egyre gyakrabban, hangosabban fejezik ki elégedetlenségüket. Egyre szélesebb körben tudatosul a demokrácia általános válsága, vagy szűkebben értelmezve a „kapitalista demokrácia válsága” (Posner 2010), a „parlamentáris demokrácia válsága” (Gilbert 2009). Olyannyira, hogy még az olyan nagy nemzetközi felügyelő intézmények, mint az IMF is, aggódni kezdenek a demokrácia jövője miatt. A legtöbb fi-

gyelmezhető jelzés azonban tüneteket ír le, és nem kínál megfelelő diagnózist a bajok orvoslására. A javasolt terápiák egyelőre még felszínesek, rövid távúak és távolról sem hatékonyak.

A demokrácia jelen válságának gyökerei a piacok, kormányok, társadalmak és a közöttük közvetítő média növekvő mértékben egyensúlytalan és egyenlőtlen viszonyában rejlenek.

Erre az egyenlőtlenségre és a társadalmi oldalt reprezentáló *Polgárnak* (citizen) a két másik nagy szereplővel a *Herceggel* (állam) és a *Kalmárral* (piac) szembeni alulszervezettségére és alulreprezentáltságára sok más szerző mellett Marc Nerfin hívta fel hatásosan a figyelmet a nyolcvanas évek közepén publikált tanulmányában. Nerfin (1986) nem tesz említést egy negyedik nagy játékosról, a médiáról, amit talán *Szemfényvesztőnek* (trickster) nevezhetnénk.

Nerfin észrevette, hogy lényegében a hatvanas évek végétől megindult az általa „harmadik oldalnak” nevezett civil társadalom önszerveződése. Ez a folyamat az 1989-es bársonyos forradalmakkal tetőzött és a demokratizálódás újabb globális előretörését eredményezte. Az általa helyesen észlelt – mind globális, mint helyi szinten megnyilvánuló – alapvető egyensúlytalanság a meghatározó nagy játékosok között ezzel azonban még nem szűnt meg. Ahogyan Robert Reich rámutat, a „szuperkapitalizmus” megszállta a demokráciát: „A kapitalizmus érzékenyebben reagál mindarra, amit egyéni vásárlóként kívánunk, a demokrácia viszont kevésbé nyitott arra, amit állampolgárokként közösen szeretnénk.” (Reich 2009). Tehát a pénzügyi buborékokról, félresikerült spekulációkról, visszafizethetetlen hitelekről, államilag feltőkésített, kibélelt bankokról és erőszakba torkolló tüntetésekről szóló válságkrónikák mögött kevésbé nyilvánvaló, ám sokkal mélyebben fundált ellentmondások és kétértelműségek húzódnak. Ilyenek a globális és a lokális, a területi és a nem-területi, a kirekesztés és befogadás, a nemzeti és a nemzetek feletti, valamint a demokrácia mint eszme, és a demokrácia mint formális intézmények és jogi procedúrák összessége közötti ellentmondások és kétértelműségek, amelyek egyre kibogozhatatlanabban fonják át az egyéneket, a társadalmak és politikai közösségek mindennapjait. Görögország és az Európai Unió vezető politikusainak nyílt konfrontációja a görög adósságválság és az EU által kötelezően javasolt mentőcsomag ügyében mindennél beszédesebb bizonyítékkal szolgál a demokrácia mai formáinak kiüresedésére és működésének mélyülő válságára.

A demokrácia eszméje és demokrácia a gyakorlatban

Az elmúlt évszázadban a demokrácia eszméje megragadta a társadalmak és kormányzataik túlnyomó többségének fantáziáját. Ez a folyamat jelentős mértékben felgyorsult a múlt század hatvanas éveiben. Alain Touraine nemrég megjegyezte, hogy napjainkig a legtöbb ország közjóként adaptálta a demokrácia gondolatát. Ennek a ténynek komoly következményei vannak mind a jelenlegi válsággal, mind a demokrácia ettől nem független jövőjével kapcsolatban (Touraine 2010).

A demokrácia harmadik nagy hullámának kezdetét a politikatudomány a hetvenes évek végére datálja, amely 1989–91-re a kelet- és közép-európai kommunista rezsimek és végül a Szovjetunió összeomlásával teljesedett ki.

A politikatudomány művelői részéről többféle kísérlet is történt az egymást követő, de mégis jól elkülöníthető demokratizálódási hullámok azonosítására.

Samuel Huntington meghatározása szerint a demokratizálás hulláma a „nem demokratikus rezsimből a demokratikus rezsimbe történő átmenetek olyan csoportja, amelynek megjelenése egy meghatározott időszakhoz köthető, és amelyek számbelileg messze meghaladják ugyanennek a korszaknak az ellenkező irányú átmeneteit.” (Huntington 1991:15). A ’hullám’, mint metafora, utalás a fluktuációra, azaz az ellentétes irányú hullámokra, amelyek következtében a demokráciák száma az expanziót követően világszinten csökkenni fog.

Az *első hullámot* Huntington az 1828–1926 közötti periódusra teszi. A demokratizálódás az Egyesült Államokban szerinte 1828-ban indult. Az első ellenhullám 1922-ben, az európai fasiszmusok megjelenésével indult és a II. világháború végével fejeződött be (Kuzman 1998).

A demokratizálódás *második hulláma* a II. világháborút követően indult meg, és 1962-re a nemzetállamok 32 százaléka demokráciának nyilvánította magát. A második ellenhullám 1964-ben kezdődött, a latin-amerikai és ázsiai katonai rezsimek létrejöttével, aminek következtében 1973-ra 25 százalékra csökkent a demokráciák száma (Kuzman 1998).

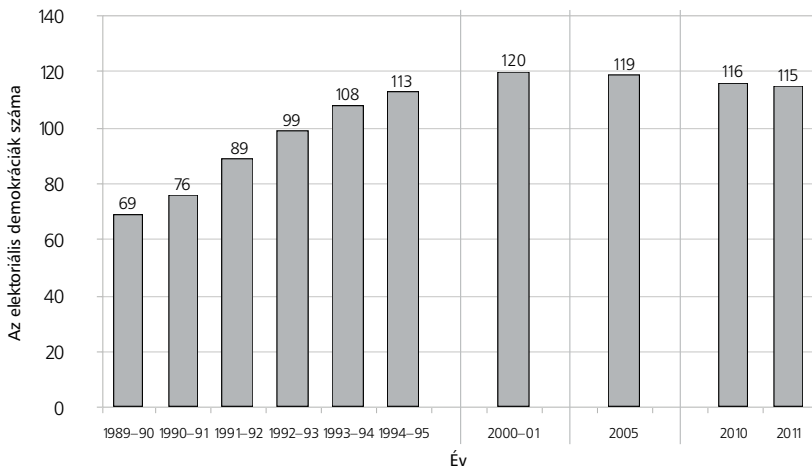
A *harmadik hullám* az 1974-es portugál forradalommal kezdődött és valamikor a kilencvenes évek elején ért véget Huntington szerint. Ekkorra már a nemzetállamok 45 százaléka volt a demokrácia kategóriájába sorolható (Kuzman 1998). Más szerzők szerint ez a kategorizálás pontatlan. Míg Huntington elemzése 1991-ben jelent meg, addig Larry Diamond rámutatott, hogy 1996-ra már 57 százalékra nőtt a demokráciák száma. (Diamond 1996).

A demokratizálódás *negyedik hullámával* kapcsolatban még inkább megoszlanak a vélemények. Többen azon az állásponton vannak, hogy a Szovjetunió és a szovjet blokk szétesésével indult, figyelembe véve, hogy az országok egy része demokráciává alakult, másutt diktatúrákat vezettek be. (McFaul 2002). Mivel ez a periódus ezért nem egyértelműen tekinthető a demokratizálódás időszakának, hasznosabb volna egy más elnevezést találni a jellemzésére. Vannak, ahogy e tanulmány szerzője is, akik a 2011-es Arab Tavaszt tekintik a demokratizálódás negyedik hulláma kezdetének. (Dobson 2011; Grand 2011; Meijerfeldt 2011).

Philippe C. Schmitter (1993) nem fogadja el Huntington periodizációját és egy másféle felosztást javasol arra hivatkozva, hogy a Huntington-féle korszakok túlságosan hosszú időt fognak át, azok az interaktív meghatározók, amelyek egy hullámot létrehoznak, nem képesek ilyen hosszú ideig hatni. Schmitter azt javasolja, hogy érdemesebb olyan konkrétabb időpontokat és eseményeket megjelönnünk, amelyekben a demokratizálódási törekvések nagy intenzitással és sűrűséggel jelennek meg. Így például az 1948/49-es Népek Tavasza, az I. világháborút megelőző és lezáró korszak (1910–1920), a II. világháború utáni rövid periódus (1945–1948) és az 1974-gyel indult jelenlegi korszak.

A demokrácia mindennapi gyakorlatával, elsősorban a politikusokkal, politikai pártokkal és a kormányokkal kapcsolatos elvárások és következképpen csalódások egyaránt fokozódtak a demokráciák számának ugrásszerű megnövekedése óta (1. ábra).

A Szovjetunió és a szovjet típusú társadalmak és gazdaságok összeomlása több olyan egymást erősítő tényező és folyamat eredménye volt, mint amilyen az emberi jogok erőteljes globalizációja a hetvenes évek közepétől, a megváltozott geopolitikai konstelláció és a civil társadalom mozgalmainak és helyi hálózatainak határokon átvívelő kiszélesedése, valamint ezzel összefüggésben az alulról induló demokratizálódás erőszakmentes gyakorlatának feltartóztatathatlan terjedése.

1. ábra. Az elektorális demokráciák számának alakulása világszinten 1989–2011³

Forrás: Freedom House 2011. <http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=637>

A Nagy Ellenség és az általa kínált vagy inkább oktrojált alternatíva eltűnése paradox módon növelte a nyugati demokráciákkal, Schmitter (1993) kifejezésével „archo-demokráciákkal” szemben támasztott elvárásokat. Felbomlott a bipoláris logika, a „kommunizmus fenyegetése”, ideológia megszűnése politikai és hadiipari-biztonsági szempontból is váratlanul érte és merőben új helyzetbe hozta a nyugati demokráciákat, amelyek immár magukra maradtak az önlegitimáció problémájával és a velük szemben támasztott növekvő elvárásokkal. Belső minőségük és képességük az elvárások kielégítésére maradt a demokrácia megítélésének mércéje – a nyilvánosság figyelme pedig egyre inkább a demokrácia minőségére összpontosult. A növekvő elvárások mögött két nagyobb mozgatóerőt találunk:

- a szabadság és szabad döntés aspirációinak erősödését; valamint
- az élelehetőségek javításának, a jó élet megteremtésének a követelményét.

Az emberi méltóság e két aspektusa elválaszthatatlanul összefonódik a valóságban, akkor is, ha sokáig mesterséges elszigeteltségben próbálta megtartani őket a domináns közgazdaságtani és politikatudományi gondolkodás. Ennek a megosztottságnak a fenntartásához a liberális demokráciák és a konzumerizmus napi gyakorlatában tetten érhető hatalmas gazdasági és politikai érdekek fűződtek és fűződnek. A komplex és mélyülő válság többek között azoknak a példa nélküli feszültségeknek a kifejeződése, amelyek ennek a mesterségesen fenntartott megosztottságnak a következtében keletkeztek. Ami még ennél is fontosabb: a válság a felgyorsulóban lévő és visszafordíthatatlan globális transzformáció kifejeződése is egyben. Az egész modern tőkés világrendszer erre a megosztottságra épült, e szerint működött és fejlődött. A megosztottságból fakadó feszültség gerjesztette azt a dinamikát és energiát, amelyet technikai és gazdasági fejlődésnek és innovációnak nevezünk, annak pozitív és negatív következményeivel együtt. Ez a dinamika jelenleg kimerülőben van azáltal, hogy a kapitalista világ gazdaság eljutott a visz-

szafordíthatatlan egyensúlytalanság, a káosz, a bizonytalanság és a kiszámíthatatlanság jelenlegi szakaszába. Noha a konvencionális gazdaság- és társadalomelméletek szerint a jelenlegi válság csupán egyike a legdestruktívabbaknak, és a hanyatlást nemsokára követi majd a fellendülés és visszaáll a „business as usual” állapota, jó okunk van feltételezni, hogy a lehetséges végkifejletek és perspektívák ennél sokkal sötétebbek közép- és hosszú távon. Az ismeretlen felé tartó nagy átalakulás évtizedekkel korábban kezdődött, ám sokáig elfedték az ideológiák, mítoszok és propagandagépezetek fátylai, közöttük az a ködfátyol, ami a demokrácia két aspektusának mesterséges szétválasztásában hívó tömegek szeme előtt lebegett. Nem csupán a vallás vagy egyéb spirituális hiedelmek válhatnak a »nép ópiumává«, de azok a nagyon is materialisztikus vágyak és a hozzájuk kötődő értékrendek és tudatállapotok is, amelyeket sikerrel közvetít és tart ébren a Nagy Szemfényvesztő, a média.

A 2007–2008-ban kitört globális pénzügyi és gazdasági válság mindezt csak egyértelművé és tagadhatatlanná tette. Nyilvánvalóvá vált, hogy a válsagnak számtalan összefonódó és egymást erősítő aspektusa van, ahogyan arra Tunézia Jázminos forradalmának dominóeffektusa az arab világban és a „Valóságos demokráciát, most!” típusú európai mozgalmak élesen rávilágítanak. Ezeknek a mozgalmaknak egyik érdekes és új vonása, hogy megjelennek az ún. régi, vagy érett, konszolidált demokráciák országaiban is. A szavazók növekvő kiábrándultsága az „archo-demokráciákból” (Schmitter 2011) a legitimitás csökkenésével párosulva azt demonstrálja, hogy a sikeres európai nemzetállamok 19. századi víziója által meghatározott politikai és intézményi szabályozások mai rendszere nem fenntartható és erodálódásnak indult.

A demokrácia mint praxis, mint intézmények, szabályozások és jogi garanciák sajátos együttese alapvető kihívásokkal kell, hogy szembenézzon és valójában már meg is indult a nagy transzformáció útján. Ám a demokrácia mint eszme jóval nagyobb vonzerővel bír globális méretekben mint a jelenlegi világrendszer a maga „demokráciáknak” nevezett fragmentált politikai egységeivel. A demokrácia eszméje magában foglalja az emberek és társulásaik örökös vágyát a szabadságra és méltóságra, és kifejezi az emberek közötti együttműködés és egymásrautaltság szükségszerű felismerését.

Az Annus Mirabilis-től az Annus Horribilis-ig?

A napi szinten ismétlődő meglepő gyakorisággal és intenzitással folyó utcai zavargások, tüntetések, erőszakba torkolló spontán elégedetlenségi megnyilvánulások azt bizonyítják, hogy nem lehet elválasztani a mélyülő társadalmi problémákat a mélyülő gazdasági és pénzügyi válságtól. Minden jel arra utal, hogy sem az archo-demokráciák, sem (sőt még kevésbé) az új-demokráciák nem képesek külön-külön megnyugtató választatot találni a komplex kihívásokra.

A nemzetállamok miniszterelnökei vagy köztársasági elnökei számára fennmaradt szűk ösvény csak kevés manőverezési lehetőséget kínál. Mozgásterüket egyre inkább kiszámítható és kiszámíthatatlan kényszerpályák szabdalják fel, és azokra sokkal nagyobb

befolyást képesek gyakorolni a nagy globális piaci szereplők, nemzetközi pénzügyi felügyelő intézmények és médiabirodalmak, mint saját választóik. Ez akkor is igaz, ha természetesen igen jelentős különbségek tapasztalhatók a különböző kitettségű, belső felhalmozási potenciállal, nyersanyaggal és energiakészletekkel, valamint demokratikus kultúrával és értékrenddel bíró társadalmak és gazdaságaik között. Általános tünet, hogy a választásokat követően a választási ígérek úgy olvadnak el, mint fagyalt a forró aszfalton, és hogy ez már alig okoz meglepetést – inkább csak apátiát vagy a demokráciával szembeni frusztrációt és elutasítást vált ki a választók körében. Mindennek következményeként a demokratikus intézményekbe vetett közbizalom az elmúlt évtizedben drámai esésnek indult – különös tekintettel a politikusokra, politikai pártokra és parlamentekre (Mészáros és Péterfi 2011). Egyre több elemzés mutat rá, hogy a választási kampányok üres rituálékká válnak, a balközép és jobbközép közötti különbségek a valóságban egyre zsugorodnak. A retorika, a stílus és showbusiness jelleg – cirkusz és botrányok közönségi igényektől függő keveréke – határozza meg a politikai arculatot. Mindez Európa számos országában a xenofób és egyéb kirekesztő ideológiák felerősödésével párosul, amelyeket már nem csupán néhány „újdemokrácia” szélsőséges pártjai, hanem növekvő mértékben – ha nem is nyilvánosan – a konszolidált „archo-demokráciák” konzervatív középosztályai is képviselnek. Erre Finnország, Dánia, Svédország és Norvégia szélsőséges pártjainak népszerűségi növekedése meglepő példával szolgál.

A demokrácia demokratizálódásának végtelen folyamata

Philippe Schmitter (2011) idézett tanulmányában releváns és aktuális kérdéseket vet fel az általa „valóságosan létező demokráciák”-nak nevezett rendszerekkel kapcsolatban. Az egyik legfontosabb kérdés magát a „valóságosan létező demokrácia” fogalmát illeti. Nem nagyon létezik konszenzus a politológusok, politikai elemzők és a politika gyakorlói között a demokrácia meghatározásáról.

Ahogy Larry Diamond megjegyezte, „a demokráciát meghatározni egy kicsit olyan, mint újraértelmezni a Talmudot (vagy bármely vallási szöveget): kérdezzünk meg egy tizenremben ülő tíz rabbit (vagy politológust) a demokrácia jelentéséről és valószínűleg tizenegy féle válasz kapunk” (Diamond 2008:21). A reménytelen akadémiai fejtegetések elkerülése érdekében Schmitter egyenesen magáról a valóságról szól: demokrácia az, amit saját maga és mások (politikusok, politológusok és szakértők) is annak tekintenek. Ezeknek a valóságosan létező demokráciáknak a száma az elmúlt fél évszázadban drámaian megnőtt, ami részben az értékek változásának és a posztmodern szabadság- és választási törekvések megerősödésének, részben a valóságban létező gyenge és gyakran csupán elvont kritériumoknak és könnyen változtatható szabályoknak köszönhető. Kína, Észak-Korea, Kuba és még néhány nyíltan diktatórikus ország kivételével alig találunk olyan országot, amelyik legalább ne aspirálna arra, hogy demokráciának nevezhesse magát. Azonban még ezek az explicit módon nem-demokratikus entitások és egypártrendszerű hatalmi berendezkedések is fokozódó mértékben tartanak a demokrácia szellemének és

a szabadság törekvéseknek a kibontakozásától és elterjedésétől. Észak-Koreában a kormány felfüggesztette az egyetemek működését az egész akadémiai évre, a diákokat vidéki mezőgazdasági munkára vezényelte ki. Kínában a Kommunista Párt minden eszközzel igyekszik ellenőrzése alatt tartani az internethasználatot és bizonyos szavakat – például Egyiptom – kitöröltetett a kutatóprogramokból.

Az új tendenciák két irányban nyitnak utat: egyrészt a határtalan kormányzati cinizmus és az önkényes meghatározások felé, másrészt az alulról építkező, önszerveződésre és önmobilizálásra épülő és világszerte terjedő civil társadalmi kezdeményezések irányában. A törekvések és a valóság közötti növekvő szakadék úgy is interpretálható, mint az általunk ismert demokrácia válsága. Ezt a jelenséget Schmitter (2011) joggal nevezi „korunk nagy politikai paradoxonának”. Éppen a világnak azokban a régióiban, amelyeket a közvélekedés és a főszópolitikatudomány reménytelennek ítélt, váratlan erejű demokrácia- és szabadságtörekvések szökkentek szárba, miközben a régi, modellként emlegetett, konszolidált demokráciák mélyülő válsággal küzdenek és elveszni látszanak a nagy globális átalakulás forgatagában, amelyet sem előre jelezni, sem világosan értelmezni, sem együttesen kezelni nem képesek.

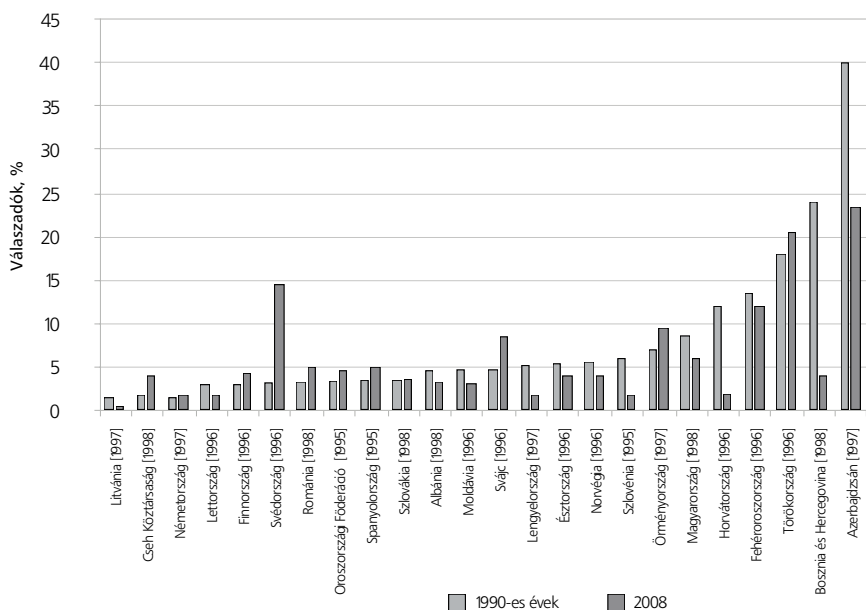
Robert Dahlt követve Schmitter helyesen hangsúlyozza, hogy a demokráciák méreteik, kiterjedésük és érvényességi körük tekintetében állandó jelentős változásban vannak. Ezeknek a forradalmi változásoknak egy része – mint amilyen például a politika professzionalizálódása vagy az egyesülési forradalom (*associational revolution*) – a demokratikus rezsimék elfogadott és megszokott attribútumaivá vált, míg más változások még megemészthetetlenek, vagy éppen jelentős ellenállásba ütköznek. A demokráciákat érő új kihívások egyike, amelyre még kevés megnyugtató és a demokráciák megújulásának irányába mutató válasz született, az olyan gondnokságot gyakorló nemzetközi pénzügyi és gazdasági intézmények ténylegről érkeznek, mint például az IMF, a Világbank, vagy az Európai Központi Bank. Az általuk felállított és bevezetett szabályokkal és feltételekkel szemben – ahogyan ezt a 2011-es őszi görög dráma bemutatta – a legtöbb demokráciának igen kevés mozgásteret marad. A rendszerint gyenge és kitett gazdaságokkal és alkupozíciókkal rendelkező új demokráciáknak – amelyek jó példáit adják a posztkommunista országok – különösen jó esélyük van rá, hogy választóik szemében „választási lehetőség nélküli (*no choice*) demokráciákká” váljanak. Helyi és nemzetállami szinten gyakran hallható politikusoktól a panasz, hogy noha elméletileg elszámolással tartoznak választóiknak a döntéseikről, a gyakorlatban sokszor távoli gyámkodó intézmények utasításait kell követniük, és nem dönthetnek szabadon, azaz nincs választásuk alapvető fontosságú kérdésekben. Ennek a tendenciának komoly és messzire ható következményei vannak, mivel:

- kiüresíti a nemzeti szuverenitást és delegitimizálja a demokráciát nemzeti szinten;
- erősíti azt az egyre általánosabb vélekedést, hogy 'senki nem tehető felelőssé' nagy és döntő fontosságú kérdésekben;
- következképpen tovább erősíti a demokratikus intézményekben és politikusokba vetett bizalom csökkenésének tüneteit.

A demokratikus intézményekben és politikusokba vetett bizalom erőteljes csökkenése

világjelenség (2. és 3. ábra), amely világosan kimutatható az újdemokráciák esetében és a legutóbbi időkben immár az ún. konzolidált 'archo-demokráciák' esetében is. Egy friss közvélemény-kutatás szerint (Mészáros és Péterfi 2011) Magyarországon a lakosság több mint 80 százaléka annak ellenére sem nem bízik a politikusokban és a politikai pártokban, sőt magában a parlamentben sem, hogy a jelenlegi kormánykoalíciónak precedens nélküli, több mint kétharmados többsége van a parlamentben. Az emberek inkább bíznak a civil szervezetekben, vagy a rendőrségben vagy az egyházakban.

2.ábra. A „nagymértékben bízom a kormányzatban” válaszadók százalékos aránya*

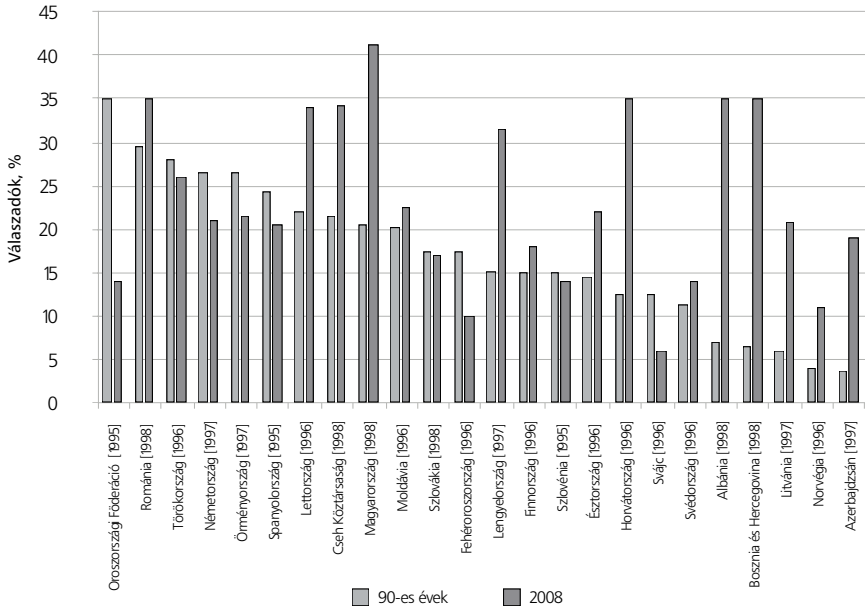
* A világosszürke oszlophoz tartozó, zárójelbe tett évszám a 2008-as évhez viszonyított adathoz tartozó évszámot mutatja.

Forrás: World Values Survey 1981–2008 Official Aggregate v20090901, 2009. World Values Survey Association (www.worldvaluessurvey.org).
Aggregate File Producer: ASEPI/JDS, Madrid.

Noha a határon átívelő/regionális/transznacionális demokratizálódási folyamatok, csakúgy mint az effektív és demokratikus sokszintű kormányzás létrehozása visszaszorultak, a demokrácia demokratizálódása globálisan új lendületet kapott 2011 tavaszán Közel-Keleten, Észak-Afrikában, az ún. MENA-országokban a tunéziai Jázminos forradalommal megindult visszafordíthatatlan, szabadságot és emberi méltóságot követelő társadalmi mozgalmakkal. Az Arab Tavasz megállíthatatlan dominóhatása kiterjedt az egész régióra, Egyiptomtól Jemenen át Szíriáig, Bahreinig, Marokkóig és Líbiáig. Az arab világ nagy átalakulása a diktátorok elűzésével természetesen nem ért véget, inkább csak elkezdődött. Az erőszak kitörését bár sokáig sikerült hátráltatniuk, elkerülni azonban a diktatórikus rezsimek elkeseredett ellenállása miatt nem volt lehetséges. És bár a folyamat

vége még nem látható, annyi biztos, hogy a demokrácia eszméjének globális vonzereje töretlenül növekszik, és hogy a demokrácia demokratizálódása, vagy inkább újragondolása és a megváltozott globális kontextusnak megfelelő újrakitalálása végérvényesen napirendre került a kormányzás és politikai közösségek minden lehetséges szintjén.

3. ábra. Az 'egyáltalán nem bízom a kormányban' válaszadók százalékos aránya*

* A világosszürke oszlophoz tartozó, zárójelbe tett évszám a 2008-as évhez viszonyított adathoz tartozó évszámot mutatja.

Forrás: World Values Survey 1981–2008 Official Aggregate v.20090901, 2009. World Values Survey Association (www.worldvaluessurvey.org).
Aggregate File Producer: ASEP/JDS, Madrid.

A kettős demokrácia deficit és az európai paradoxon

A demokráciák kiürülésének és a nemzetállamok meggyengülésének európai folyamataival szoros összefüggésben merül fel a sokszintű kormányzás kérdése. Az aggregált döntéshozatal új szintjeinek megteremtése és összekapcsolása megoldást jelenthet nemcsak a nemzetállamok gyengeségeinek kompenzálására, hanem a nemzetállam/tagállam és a szupranacionális brüsszeli központ közötti blokkoló hatású ellentét és feszültség feloldására is. Ez a folyamat lényegében a második világháborút követően indult meg Európában, amikor az európai integráció folyamata során megszülettek azok a koncepciók és szakpolitikák, amelyek a döntéshozatalt és a politikai felelősséget az egymással összeköttetésben lévő, ám világosan megkülönböztetett szintekre delegálással voltak hivatva megteremteni. A szubszidiaritás fogalma éppen azt a célt szolgálta, hogy minden

döntés a legadekvátabb – szubnacionális, nemzeti, határokon átívelő regionális vagy összeurópai transznacionális – szinten születhessen meg. A kilencvenes évek elején sokan komoly várakozással tekintettek a régiók mint új, köztes szintű játékosok megjelenésére és önálló döntéshozattal felruházott szereplővé válására. Ezek a várakozások azonban a nemzetállamok ellenállása, elsősorban központosító törekvései miatt kudarcot vallottak. Az önálló regionális döntéshozatal megghiúsulása az egyik fő oka a kettős demokrácia deficit, vagy az „európai paradoxon” kialakulásának. Az Európai Unió belüli tagállamokként működő nemzetállamok egy saját maguk által választott szupranacionális entitás részeként szabadon delegálják döntéshozataluk, azaz szuverenitásuk egy részét nemzetek feletti szintre. Ezzel párhuzamosan saját demokratikus legitimitásuk kiüresedik nemzetállami szinten, miközben (és mivel) az új szupranacionális entitás nem képes megszerezni a demokratikus legitimitást. A régiók harmadik főszereplőként történő színre lépése segíthetett volna oldani a nemzeti és nemzetek feletti központok közötti merrev ellentmondást, és továbbblendíteni a nemzetek feletti demokratizálódás és részvétel folyamatát.

A demokratikus deficit csökkentésének egy másik útja a politikai szereplők közötti közvetlen nemzetek feletti (európai uniós szintű) versengés feltételeinek megteremtése lehetne. Ha az Európai Parlament tagjait az európai polgárok közvetlenül választhatnák, és az európai parlamenti választásokon legsikeresebben szereplő politikai erő vagy erők koalíciója jelölné az Európai Bizottság elnökét, az európai polgárok sokkal inkább tulajdonosai, stakeholderei lehetnének a nemzetek feletti döntéshozatali folyamatoknak.

A közvetlenül – tehát minden tagállam szavazói által nemzeti pártok közvetítése nélkül – választott pártok és mozgalmak létrehozására történtek kísérletek, ezek a törekvések azonban még nem jártak sikerrel.

A szavazópolgároknak egyelőre be kell érniük azzal, hogy saját nemzetállami szinten megválasztott politikusaikat számoltassák el a nemzetek feletti szinten hozott döntésekért, amelyeket általában a kvázi szuverén Európai Unió intézményei hoznak. Az európai konstrukció folyamatának ez a belső ellentmondása teszi lehetővé, hogy a nemzetállami politikusok az EU-t hibáztassák a népszerűtlen és a választási ígéreteikkel sokszor ellentétes döntésekért. Ennek következtében viszont tovább erősödik az európai polgárok elidegenedése az Európai Uniótól és tovább gyengül a nemzetek feletti intézményekbe vetett bizalom.

Elterjedt nézet a politikai elemzők táborában, miszerint az Európai Unió a felelős az európai nemzeti szintű demokrácia válságáért. Azzal érvelnek, hogy a transznacionális döntéshozatal gyengíti a nemzetállami szintű demokratikus intézményeket, miközben nem vezet automatikusan transznacionális/európai szintű demokratizálódáshoz. Ez a megállapítás vitathatatlan igazságtartalmakkal rendelkezik. Azonban valószínűleg mélyebbre kell ásunk a multinacionális és sokszintű kormányzás kérdéseiben, ha meg akarjuk találni a probléma gyökereit. Jean Monnet (1978) figyelmeztetett a transznacionális európai politikai hatalom meghatározatlan jellegére hangsúlyozva, hogy az európai demokráciák még nem találták ki, hogy milyen is legyen ez a politikai hatalom. Ennek a még létrejövőben lévő politikai hatalomnak a minősége tehát, az európai demokráciák

képességétől (vagy képtelenségétől) és akaratától függ. Sem az európai konstrukció, sem a nemzetek feletti demokrácia létrejötte nem automatikus folyamat, a konstruktőrök csak önmagukat – és nem a félkész építményt – hibáztathatják a folyamat elakadásáért.

Természetesen nem egyszerű feladat a sokszintű kormányzás és döntéshozatal új rendszerének kialakítása és működtetése. Különösen nem az egy mélyülő globális válság idején, amikor minden korábbinál mélyebbre süllyednek a közintézményekbe és politikuskokba vetett bizalom indexei. Ez a feladat nem csak időt, de együttes és koncentrált erőfeszítéseket is követel, amelyekhez politikai vízió, bátorság és szerencse is szükségeltetik. Nem kizárt azonban, hogy éppen az új megoldásokra ösztönző válság mélyülése teremti meg az eddig hiányzó feltételek kívánatos együttesét.

Ha az Európán túli tágasabb horizontot tekintjük, kétséget kizáróan a globális átalakulás növekvő kiszámíthatatlansággal, felfordulásokkal és összeomlásokkal tarkított új fázisába érkezünk. Ez a korszak a bizonyosságok vége, a bizonytalanság új korszaka.

2011-ről sokunknak 1989 jut az eszébe. Valóban található hasonlóságok a két nagy dátum eseményei között. Noha mindkét alkalommal számtalan szociális feszültség, politikai formákat is öltő elégedetlenség és a fönntálló intézményekből való nagyfokú kiábrándultság volt megfigyelhető, a forradalmi változások mégis a váratlanság erejével hatottak. A szuperhatalmi és nagyhatalmi érdekek, amelyek elsősorban a geopolitikai status quo fenntartását tartották szem előtt, mindkét esetben ellentétben állottak az alulról szervezkedő társadalmi mozgalmak és civil társadalmi hálózatok törekvéseivel.

Természetesen számos lényeges különbség található a 2011-es Arab Tavasz és az azt követő Wall Street-i őr és az 1989-es kelet- és közép-európai és bársonyos forradalmak között. A legszembetűnőbb talán, hogy 2011-ben a Nyugat és a nyugati demokráciák vonzereje, „húzó hatása” már nem érvényesül, az őszi amerikai és európai „Foglaljuk el!” típusú proteszt mozgalmak pedig éppen a létező nyugati „archo-demokráciák” teljesítménye és gyakorlata ellen irányulnak. Noha a média – különösen a TV – jelentős szerepet kapott az 1989-es változásokban, az ITC, a Facebook, a Twitter és általában az ún. „social media” szerepe a különböző országokban, sőt földrészeken kirobbant felkelések és mozgalmak szervezésében és egymás közötti szolidaritásának kialakításában rendkívüli jelentőségűnek mondható. Az új technológia és a média kreatív összekapcsolása nagymértékben hozzájárul a globális nyilvánosság kialakulásához és megerősödéséhez, és egyben annak a lehetőségéhez is, hogy ez a globális nyilvánosság aggregált politikai nyomás gyakorló erővé váljon. Aminek viszont beláthatatlan következményei lehetnek a demokrácia jövőjét tekintve mind globális, mind regionális, mind helyi szinten.

1989 öröksége – a civil társadalom új nyelvezete

A nyolcvanas évek során az alulról szerveződő, de egymással is párbeszédbe és együttműködésbe kezdő mozgalmak, demokratikus ellenzéki körök, Kelet-Nyugat párbeszéd hálózatok interakciójából új víziók és fogalmak születtek, amelyek meghatározók,

irányadók maradtak a kritikai gondolkodás számára két évtized múltán is. A civil társadalomnak ez az új nyelvezete egyszerre testesíti meg a legalitásnak, a törvény uralmának a tiszteletben tartását, az önkorlátozást és a radikális egyet nem értéshez, a társadalmi önkifejeződéshez, a demokrácia új formáihoz, megújításához való jogot. Ez az új nyelvezet egy új paradigmának, a kultúrával, azaz kulturális sokféleséggel párosuló civil társadalom paradigmájának a kifejeződése. A demokrácia civil társadalom általi demokratizálásának aspektusa 1989 egyik legfontosabb hozama. A civil társadalom, mint a demokrácia önkorrekciós és önmegújító képességének erőszakmentes garanciája és ágense, túllépést jelent a diktatórikus vagy autoriter rezsimekkel szembeni kritikán és önszerveződésen és békés úton történő meghaladásuk gyakorlatán. A nyolcvanas éveknek ez a teljesítménye szerves részévé vált az újabb demokrácia elméleteknek. Ami ezen túl további innovációként és elméleti előrelépésként jelentkezik, az a demokrácia állandó potenciális megújításának a lehetősége.

Az így újraértelmezett civil társadalom fogalom megnyitja az utat a demokratikus tér kitágítása és újraértelmezése felé és nyitva is hagyja azt. Hozzájárulást jelent a demokratikus gyakorlat sokféleségének elfogadásához és egyben növeli a demokráciák demokratikus legitimitációját.

Ebben a kontextusban a civil társadalom a közélet arénájaként jelenik meg, ahol a különféle szereplők, gondolatok, értékek, aspirációk és érdekek ütköznek és összebékülnek, befolyásolják, keresztezik, gyengítik, kioltják, vagy éppen erősítik egymást. Egyfajta kreatív káosz, a fennálló és átmeneti rend újratemtésének vagy újrafogalmazásának melegegya.

Maga a nyilvános tér, a közszféra, vagy inkább a közterek egymást átfedő összessége. Noha a különféle szereplőknek különböző elképzelései vannak arról, hogy mit is jelent és miből is tevődik össze a közjő, a civil társadalom megkerülhetetlen alkotó részese a közjő fogalmával kapcsolatos állandóan változó és megújulásra szoruló konszenzusnak.

A berlini Wissenschaftszentrum CISONET (Civil Society Network) projektje a komplex fogalom különféle aspektusainak átfogó és tömör összegzését adja, miszerint „a civil társadalom fogalma:

1. Magában foglalja az egyesületek, kezdeményezések, mozgalmak és hálózatok közösségét egy olyan társadalmi térben, amely kapcsolatban áll mind a kormányzattal, mind az üzleti világgal és a magánszférával, de mégis különbözik tőlük,
2. a társadalmi tevékenységek azon körére utal, amelyek a nyilvánosság szférájában folynak, és az erőszakmentesség, a diskurzus, az önszerveződés, a civilitás, a sokféleség elfogadása jellemzi őket, valamint
3. „egy univerzalisztikus igényekkel rendelkező projekt, amely folyamatos változáson megy keresztül miközben határokat átlépve terjeszkedik.” (CISONET 2005).

Michael Edwards (2010) ha lehet, még világosabban különbözteti meg a civil társadalom három aspektusát. E szerint a civil társadalom a

- jó társadalom, azaz egyfajta elérendő cél, utópia;
- az állandó önszerveződés terepe, azaz egyesületi élet; nem utolsósorban pedig
- a közszféra.

A civil társadalom valóságos dinamikája a különböző alkotóelemek interakciójában rejlik, abban az integrált megközelítésben, amely egyesíti a három aspektus elemeit és megerősíti a fogalom használhatóságát mind magyarázó eszközként, mind a társadalmi cselekvés mozgatójaként. A civil társadalomnak ez a komplex és integrált fogalma hasznos lehet a Kalmár, a Herceg és a Polgár, valamint a Szemfényvesztő globálisan változó viszonyának megértéséhez.

Fogalmi beavatkozás

Az 1989-et követő elmúlt két évtizedben a forrásokban nem szűkölködő szereplők nagy része (nemzetközi pénzügyi felügyeleti szervek, a Világbank, az EU intézményei, globális spekulánsok és filantrópok stb.) egyre növekvő mértékben használták a fogalmat és a maguk eszközeivel és módszereivel igyekeztek befolyásolni a civil társadalom szereplőit.

Részben ennek a beavatkozásnak köszönhető a fogalom széles körű, globális elterjedése és a jelentésével és használatával kapcsolatos terebélyesedő vita. A nagy nemzetközi gyámkodó intézményeket különösen vonzza a számukra elfogadható civil társadalmi partnereik kiválasztása és számbavétele, amelyekkel aztán általuk strukturált és jól dokumentált dialógust folytatnak.

A Világbank, az IMF, a WTO, az Európai Unió Bizottsága különösen kiemelkednek civil társadalmi diskurzusaikkal és a civil társadalom egy sajátos, általuk vallott felfogásához fűződő elkötelezettségükkel. Ahogy a CISONET projekt összefoglalója megállapítja, az ilyen típusú fogalmi beavatkozások hasonlatosak a katonai, diplomáciai vagy gazdasági beavatkozások formáihoz, amelyek megváltoztatják azt a társadalmi-politikai közeget, amibe beavatkoznak, anélkül, hogy képesek volnának megjósolni, vagy kontrollálni annak következményeit (CISONET 2005: 45–46). Ez a nyilvánvaló veszélyek mellett élenkítő hatással is bírhat magára a demokratizálódás folyamatára. A szavak és tettek közötti növekvő szakadék, a Herceg és a Kalmár által használt civil társadalom nyelvezet és az önszerveződő és valóban független, mindenféle kooptálási kísérletnek ellenálló civil társadalmi szereplők diskurzusa közötti feszültség az eddigiekben kreatív konfrontációnak bizonyult, kifejezi a civil társadalom globális kérdésekben játszott növekvő szerepét és súlyát.

A modern és posztmodern társadalmak pluralisztikus természete és sérülékenysége a társadalmi képzelőerő további kristályosodását követeli meg, amely egyszerre önreflexív és önkorlátozó. Ami ennél is fontosabb, ennek a társadalmi képzelőerőnek és újító képességnek az intézményesített demokrácia minden formájára, mint természetükből adódóan átmeneti képződményre kell tekintenie. Az új formáknak, ha életképesek akarnak maradni, nyitottá kell válniuk a jövőbeni átalakulások előtt. Más szóval: be kell építeniük működésükbe azt a felismerést, hogy vége a bizonyosságok korának és meg kell tanulniuk együtt élni az állandósuló bizonytalansággal. Ez a megközelítés radikálisan túlmutat a demokrácia korábbi és ma is érvényben lévő felfogásain, amelyek elitista módon a

törvény uralmára és a legalitásra, valamint a demokratikus intézményrendszer konszolidálására és a játékszabályok betartására korlátozódnak. Ez az új megközelítés azon alapul, hogy a 21. században a legalitás és a formális procedurális stabilitás önmagukban többé már nem lesznek képesek demokratikus rezsimet működtetni.

1989 egyik innovatív eredménye az egyet nem értés etikájának legitimálása volt. Ettől kezdve, minden demokratikus rendszernek, amely elfogadja és támogatja az autonómiát és a politika széles, emancipatorikus fogalmát, nyitottnak kell lennie a civil engedetlenség irányában és minden körülmények között tiszteletben kell tartania az egyet nem értést. És meg kell barátkoznia azzal a gondolattal is, hogy azok a civil mozgalmak, kezdeményezések, társadalmi áramlatok, amelyek általában a politikai közösségek perifériáiról indulnak útra, a demokrácia megújításának a legígéretesebb forrásai lehetnek, azaz a legjobb eshetőségeit kínálják a demokrácia demokratizálásának.

A következő lépés: a nagy összekapcsolódás?

A legtöbb demokráciaelmélet egyetért abban, hogy a legújabbkori demokráciák egyik nagy és kikezdehetetlen tulajdonsága az önmegújító, önmagukat újra kitaláló képességük. (Keane 2010; Schmitter 2011). A jelenlegi globális transzformációval és összefonódó válságokkal járó komplexitások és perplexitások (zavarodottságok), valamint a meghatározó globális szereplők eltérő aspirációinak fényében ez az önmegújítás nem látszik sem könnyűnek, de még kevésbé sem magától értetődő vagy automatikus folyamatnak. A II. világháborút követő korszak gazdasági, társadalmi, jogi intézményeinek arzenáljában ma már semmi sem látszik biztosnak vagy megkérdőjelezhetetlennek. A rövidebb-hosszabb ideig tartó válságok korából elérkeztünk a hosszan tartó bizonytalanság korszakába, amikor a meggyőző kitorési stratégiák hiánya tovább súlyosbítja a komplex és mélyülő válságot. A nemzetállamoktól az EU-ig és a szupranacionális felügyelő intézményekig, a nagy és megingathatatlanok hitt médiabirodalmakig mindent és mindenkit elért az elbizonytalanodás. Ezek a nagyhatalmú és korábban biztonságot sugárzó intézmények nem csupán elbizonytalanodtak, de mintha utat is tévesztettek volna, és egyre kevésbé tudják meggyőzni a helyi és globális nyilvánosságot arról, hogy képesek akár elvi, akár gyakorlati megoldásokat találni a sokszor alig követhető ütemben változó valóság új és újabb kihívásaira. A hidrafejú globális-lokális, azaz glokális válság mélyülésével és kiterjedésével ezek a nemrég még félelmetes és megkérdőjelezhetetlen intézmények többé már nem képesek palástolni gyengeségeiket és csökkenő legitimitásukat. A belénk vetett bizalom az elmúlt években minden eddigi rekordot megdöntő mélységekbe süllyedt.

Mind a piacok, mind a jogi-politikai konszenzuson alapuló közintézmények egyben társadalmi és politikai konstrukciók, társadalmi és egyéni igényeknek és elvárásoknak és bizalomnak a kifejeződései. Amennyiben a komplex és konszenzusérzékeny elfogadottság, amely életre hívta és mozgásban tartja őket, megbicsaklik, diszfunkcionálissá válhatnak, létezésük veszélybe kerülhet és előbb-utóbb erodálódni, dezintegrálódni kezdenek.

Ezen szereplők túlnyomó többsége a II. világháborút követően jött létre azzal a feladattal, hogy biztosítsák a demokrácia, sőt egy-egy létrehozandó demokratikus világrend gazdasági, jogi, politikai, intézményi feltételeit. Ezek a részben megszületett, részben csak elképzelt vagy eltervezett garanciák jelenleg felbomlóban vannak.

Mára eljutottunk oda, hogy újra szükségünk volna a demokrácia értelméről, lehetséges felfogásairól, formáiról és intézményeiről szóló széles körű és több szinten lefolytatott vitára. A deliberáció és újrainterpretálás folyamata előre láthatóan nem lesz konfliktusoktól mentes. A szabályozások és érdekek harmóniájának egyidejű megteremtése globális, regionális és nemzeti szinten egyelőre inkább a politikailag korrekt beszéd és a jelszavak, mint a mindennapi valóság világába tartozik.

A demokratizálódás folyamatának az Arab Tavasszal 2011-ben megindult negyedik hulláma a megmozdulások és az érdekek jelentős eltolódásához vezetett. A demokratizálódás visszavonhatatlanul globális dinamikára tett szert, ráadásul olyan váratlanul középpontba került szereplőknek köszönhetően, akik korábban szinte teljesen kívül rekedtek a demokrácia diskurzusán, amelyet meghatározó módon a nyugati politika, média, és egyéb intézmények irányítottak.

Miközben a legtöbb nyugati demokrácia maga is "no choice" demokráciává kezd válni, következésképpen veszíteni kezd legitimitásából, azt is mondhatnánk, kizökkent, egyre kevésbé talál magára. Ugyanakkor a demokrácia eszméje, a szabadság és emberi méltóság szelleme meglehetősen gyorsasággal és váratlansággal terjed a világ lehetetlen régióiban, újabb fordulatot hozva a lehetséges és a lehetetlen határainak átrendeződésében. A lehetséges demokratizálódás határainak ez az újabb globális kitágulása nem csupán az olyan nyugati előítéletek és lényegében rasszista hipotézisek visszaszorulását jelzik mint például a civilizációk harca; hanem azt is, hogy új módszerekre, megközelítésekre és világképekre van szükségünk a társadalmi-politikai dialógushoz és az elemzéshez egyaránt. Konvencionális értelemben véve a 19. századi paradigma alapján igaznak tűnhet, hogy a demokrácia a nép, az állam és a terület egybeesését feltételezi. Ám a 21. századdal ránk köszöntött bizonytalanság és állandó változások korában a megállíthatatlan és félelmetes erővel növekvő illegális és legális migráció, az ellenőrizhetetlen globális pénztőkeáramlások és a nem elszámoltatható nemzetközi felügyelő intézmények világában új rendezőelvre és új paradigma felállítására van szükségünk, amennyiben össze akarjuk hangolni az egyre inkább deterritorializálódó és növekvő mértékben globális közszféra elvárásait.

Kitörni a nemzetállam vasketrecéből

Mára széles körben elfogadottá vált a társadalomtudományok és a politikatudomány szakirodalmában, hogy a globalizáció jelenlegi szakaszában növekvő mértékben kell szembe nézni a határokat átívelő problémák sokaságával (Tinnevelt és De Schutter 2010:1). Noha maga a deterritorializáció nem egészen új jelenség, intenzitása csak a legutóbbi időkben érte el a kritikus szintet. Ma már tagadhatatlan, hogy társadalmi létezésünk többé nem redukálható nemzetállamoknak nevezett territoriálisan körülhatárolt

egységekre. Ahogyan Jan Aart Scholte megjegyezte, a társadalmi és a politikai tér „többé nem lefedhető földrajzi értelemben vett térségekkel, földrajzi távolságokkal és földrajzi határokkal” (Scholte 1999:3).

Ez a robusztus és visszafordíthatatlan tendencia megkerülhetetlen kérdéseket vet fel a demokrácielméletek számára. A nemzetállam vasketrecéből kilépve nincsenek egyértelmű válaszok olyan alapvető kérdésekre, hogy ki, kinek és miért felelős? Vagy, hogy hol vannak a demokrácia határai? El tudjuk-e képzelni egyáltalán a demokráciát határok nélkül?

Egyre többen érvelnek amellett, hogy újra kell gondolnunk a konvencionális demokrácielméletek alapjait és következésképpen a demokrácia kereteit és akciórádiuszát. Nehezen vitatható érvelésük szerint „a nemzetállamok nem képesek már garantálni saját alapelveiknek, a jognak és a demokráciának realizálását” (Tinnevelt és De Schutter 2010: 4). Következésképpen a kiszolgáltatott polgároknak kell megfizetniük a „szuverén játékosok” egyoldalú döntéseinek az árát. A nemzetállam paradigma demokratikus deficitjének felszámolása érdekében a demokráciát transznacionális – regionális és globális – szinten is meg kell alapozni. A globális és transznacionális demokrácia teoretikusai és aktivistái szerint „mindazoknak, akiket egy közösségi döntés érint, részt kell tudni venniük a döntéshez vezető demokratikus folyamatban” (Tinnevelt és De Schutter 2010:2).

Ez a megfontolás új kérdéseket vet fel a demokratikus folyamatok globális és transznacionális résztvevőivel kapcsolatban:

Ki mondja meg, hogy ki is az a „mi”?

Ki képes meghatározni, hogy kik az „érintettek”?

Milyen identitás lehet az alapja a globális/transznacionális demokráciának?

Szükséges-e, hogy bármely demokráciához egységes identitás tartozzék, más szóval igaz-e, hogy a saját identitás elengedhetetlen feltétele a demokratikus önrendelkezésnek?

Átléphet-e a demokrácia a mindennapi gyakorlatban a hozzánk tartozó versus kívülálló, vagy barát–ellenség megosztottságon? Más szavakkal: lehetséges-e, hogy a demokrácia ne legyen egyben kirekesztő is?

Ahogyan azt Chantal Mouffe korábban felvetette „miért jár feltétlenül együtt a »mi« meghatározása »határok« meghúzásával és az »ők« megjelölésével?” (Mouffe 1993:84).

Nem fogunk azonnal világos és egyszerű válaszokat találni ezekre a kérdésekre.

Nagy valószínűséggel a demokrácia különböző formái, tartalmi és kereteik különféle arányokban keveredve fognak megjelenni a transznacionális és globális társadalmi térben. A hibridizáció folyamata már megindult a globális kormányzás terén (Jensen 2009), ami még nem jelenti, hogy meg tudnánk mondani, milyen hatékony működési formákat fognak ölteni a globális kormányzás intézményei és mechanizmusai. Amennyiben hozzá akarunk járulni egy új globális demokratikus rend kialakulásához, a demokrácia eszme egymástól különválasztva kezelt részeinek – azaz az emberi méltóságnak és emberi jogoknak az egyik oldalon és a gazdasági demokráciának, azaz a jó életnek a másikon – összekapcsolására kell törekednünk, ahogyan ösztönösen ezt teszik a 2011 globális és regionális politikai mozgalmak.

A demokrácia általános válságba került, és elveszni látszik a nagy globális átalakulási folyamatok egymást keresztező útvesztőiben, ugyanakkor éppen a civil társadalom kreativitása és mozgósítási képessége bizonyítja, hogy képes új erőre kapni és újrafogalmazni önmagát előre megjósolhatatlan és kiszámíthatatlan utakon és módokon.

Ez nem jelent mást, mint hogy nem a demokrácia önmagában, és bizonyosan nem a demokrácia eszméje az, ami elveszni látszik a nagy átalakulásban. Sokkal inkább azok a megújulásra képtelen formák, procedúrák, politikai és pénzügyi szabályozó rendszerek és hatalmi struktúrák fognak eltűnni és átalakulni, amelyek inadekvátnak bizonyultak a helyi, regionális és globális közjó közös szolgálatára a fokozódó mértékben egymástól függő kormányzati szinteken. És elsősorban azok, amelyek képtelennek bizonyulnak a társadalmi létezés és fenntarthatóság, a méltósággal teli élet és szabadságtörekvések biztosítására.

Irodalom

- Archibugi, Daniele and Montani, Guido (2011) (eds): *European Democracy and Cosmopolitan Democracy*. The Ventotene Papers, The Altiero Spinelli Institute for Federalist Studies. Pavia, Italy.
- Blissett, Luther (2002): *Guy Debord is really dead*. London: Sabotage Editions.
- Blokker, Paul (2009): Democracy Through the Lenses of 1989: Liberal Triumph or Radical Turn? *International Journal of Politics, Culture and Society* 22, (2), 273–90.
- Cavallero, Eric (2010): Federative Global Democracy. In: Ronald Tinnevelt and Helder De Schutter (eds), *Global Democracy and Exclusion*. Chichester: Wiley–Backwell, 55–79.
- CISONET (2005): Towards a European Civil Society (CiSonet). Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialwissenschaften. Kézirat, 176.
- Craig, Campbell (2010): The Resurgent Idea of World Government. In *Global Democracy and Exclusion*. In Ronald Tinnevelt and Helder De Schutter (eds), *Global Democracy and Exclusion*. Chichester: Wiley–Backwell, 27–37.
- Dahl, Robert A. (1971): *Polyarchy: Participation and Opposition*. New Haven: Yale University Press.
- Diamond, Larry (1996): Is the Third Wave Over? *Journal of Democracy*, 7, 3, 20–37.
- Diamond, Larry (2008): *The Spirit of Democracy*. New York: Holt.
- Diamond, Larry (2010): Why Are There No Arab Democracies? *Journal of Democracy*, 21, 1, 93–105.
- Dobson, William J. (2011): Is this the Fourth Wave of Democracy? *Washington Post*, 22 March 2011. http://www.washingtonpost.com/blogs/post-partisan/post/is-this-the-fourth-wave-of-democracy/2011/03/22/ABKBatDB_blog.html (accessed 26 August 2011).
- Edwards, Michael (2004): *Civil Society*. London: Polity Press.
- Edwards, Michael (2010): Why social transformation is not a job for the market? *Open Democracy*, 26 January 2010. <http://www.opendemocracy.net/openeconomy/michael-edwards/why-social-transformation-is-not-job-for-market> (accessed 29 December 2011).
- The Economist (2011) On the march – Populist anti-immigration parties are performing strongly across northern Europe. *The Economist*, 17 March 2011.
- Emerson, Michael (2011): *Dignity, Democracies and Dynasties – in the Wake of the Revolt on the Arab Street*. CEPS, 7 Jan.
- Gaon, Stella (2009): *Democracy in Crisis: Violence, Alterity, Community*. Manchester: Manchester University Press.
- Garton Ash, Timothy (2009): Velvet Revolution: the Prospects. *New York Review of Books*. <http://www.nybooks.com/articles/archives/2009/dec/03/velvet-revolution-the-prospects> (accessed 12 July 2011).
- Gilbert, Jeremy (2009): Postmodernity and the Crisis of Democracy. *Open Democracy*, 28 May.
- Grand, Stephen R. (2011): Starting in Egypt: The Fourth Wave of Democratization? The Brookings Institution, 10 February 2011. http://www.brookings.edu/opinions/2011/0210_egypt_democracy_grand.aspx (letöltve: 2011. aug. 26.).
- Fukuyama, Francis (2012) The Future of History. *Foreign Affairs* January/February 2012.
- Hauner, Milan (2008): Charter 77 and European peace movement. *Conference Paper: Peace Movements in the Cold War and Beyond: An International Conference*. www.lse.ac.uk/archived/global/PDFs/Peaceconference/Hauner.doc (accessed 12 July 2011).

- Held, David, Kaldor, Mary and Quah, Danny (2010): The Hydra-Headed Crisis. *Global Policy Journal*, 28 February, www.globalpolicyjournal.com/articles/global-governance/hydra-headed-crisis (accessed 12 April 2010).
- Huntington, Samuel P. (1991): *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman, OK:University of Oklahoma Press.
- International Center on Nonviolent Conflict (2009) <http://www.nonviolent-conflict.org> (accessed 12 July 2011).
- Jensen, Jody (2009): *Whose Rules? Globalizing Governance in a Multistakeholder World*. Saarbrücken:Lambert Academic Publishing.
- Kaldor, Mary (2003): *Global Civil Society: An Answer to War*. Cambridge:Polity Press.
- Kaldor, Mary (2008): Democracy and Globalisation. In: Martin Albrow et al (eds), *Global Civil Society 2007/8*. London:Sage Publications.
- Karatnycky, Adrian and Ackerman, Peter (2005): How Freedom is won: From civic resistance to durable democracy. *Freedom House*. http://www.freedomhouse.org/uploads/special_report/29.pdf (accessed 12 July 2011).
- Keane, John (2009): Why there's no instant answer to democracy's growing crisis. *The Scotsman*, 3 December.
- Keane, John (2010): *The Life and Death of Democracy*. London:Simon&Schuster.
- Kuzman, Charles (1998): Waves of Democratization. *Studies in Comparative International Development*, 33, 1, 42–64.
- Marchetti, Raffaele (2010): Interaction-Dependent Justice and the Problem of International Exclusion. In: Ronald Tinnevelt and Helder De Schutter (eds), *Global Democracy and Exclusion*. Chichester:Wiley–Blackwell.
- McFaul, Michael (2002): The Fourth Wave of Democracy and Dictatorship: Non-cooperative Transitions in the Post-communist World. *World Politics*, 54 (2): 212–244.
- Meijerfeldt, Roel von (2011): Fourth Wave of Democracy Engulfing the Arab World. *The Broker*, 3 February 2011. <http://www.thebrokeronline.eu/Blogs/Current-global-affairs/Fourth-Wave-of-democracy-engulfing-the-Arab-world> (accessed 26 August 2011).
- Mészáros Zsuzsanna és Péterfi Ferenc (2011): Változatlanul alacsony szinten a közbizalom. Gyorsjelentés 2010. *Civil Szemle*, 1–2, 59–68.
- Míszlivetz Ferenc (2010): "We are in a Situation of Relative Free Will", Interview with Immanuel Wallerstein. *Society and Economy* (32).
- Míszlivetz Ferenc and Jensen, Jody (2005): *The Languages of Civil Society – Europe and Beyond*. EUI Working Paper. Badia Fiesole:European University Institute, May.
- Míszlivetz Ferenc (2012, kiadás előtt): Lost in Transformation: The Crisis of Democracy and Civil Society. In: Kaldor, Mary et. al: *Global Civil Society 2012: Ten Years of Critical Reflection*. London:Palgrave Macmillan.
- Monnet, Jean (1978): *Memoirs*. London:Collins.
- Mouffe, Chantal (1993): *The Return of Political*. London, New York:Verso.
- Nerfin, Marc (1986): Neither Prince nor Merchant: Citizen – An Introduction to the Third System. *Development Dialogue* 1, 170–195.
- O'Connor, Kevin (2003): *The History of the Baltic States*. Westport:Greenwood Press.
- Offe, Claus, and Gaines, Jeremy (1996): *The Varieties of Transition: the East European and East German Experience*. Cambridge:Polity Press.
- Perez, Carlota (2009): After crisis: creative construction. *Open Democracy*, 5 March.
- Phillips, Leigh (2011): Austrian far-right in fresh push for EU respectability. *EU Observer* June 9 2011 <http://euobserver.com/843/32466> (accessed 29 July 2011).
- Plattner, Marc F. (2010): Populism, Pluralism, and Liberal Democracy. *Journal Of Democracy*, 21, 1, 81–93.
- Posner, Richard A. (2010): *The Crisis of Capitalist Democracy*. Cambridge:Harvard University Press.
- Preuss, Ulrich (2001) 'The Rulemaking and Policy Actors in the Transition and the Issue of the Strategy of Transformation', *Studies in East European Thought* 53, 183–95.
- Putnam, D. Robert and Sander, Thomas H. (2010): Still Bowling Alone? The Post-9/11 Split. *Journal Of Democracy*, 21, 1, 9–17.
- Reich, Robert (2008): *Supercapitalism: The Transformation of Business, Democracy and Everyday Life*. New York:Knopf.
- Reuters (2011): Finnish Election Results, Reuters Online, April 18 2011. <http://www.reuters.com/article/2011/04/18/finland-election-results-idUSLDE73H0J620110418> (accessed 29 July 2011).
- Rupnik, Jacques (2010): Twenty Years of Postcommunism. In Search of A New Model. *Journal Of Democracy*, 21, 1, 105–13.
- Sharp, Gene (1973): *198 methods of non-violent action*. Cambridge, MA:Albert Einstein Institution. http://www.aeinstein.org/organizations/org/198_methods-1.pdf (accessed July 12 2011).

- Shaw, Martin (2011): The Global democratic revolution: a new stage. *Open Democracy*, 7 March.
- Schmitter, Philippe C. (1993): Democracy's Third Wave. *The Review of Politics*, 55, 2, 348–351.
- Schmitter, Philippe C. (2010): Twenty-Five Years, Fifteen Findings. *Journal of Democracy*, 21, 1, 17–29.
- Schmitter, Philippe C. (2011): The Future of Real-Existing Democracies. *Society and Economy*, 34 (2).
- Scholte, Jan Aart (1999): *Global Civil Society: Changing the World?* Centre for the Study of Globalisation and Regionalisation, Working Paper, No. 31, Coventry: University of Warwick.
- Stolberg, Sheryl Gay (2011): Shy U.S. Intellectual Created Playbook Used in a Revolution. *New York Times*, 16 February 2011. http://www.nytimes.com/2011/02/17/world/middleeast/17sharp.html?_r=1 (accessed 12 July 2011).
- Tinnevelt, Ronald és De Schutter, Helder (2010): Introduction: Global Democracy and Exclusion. In Ronald Tinnevelt és Helder De Schutter (szerk.): *Global Democracy and Exclusion*. Chichester: Wiley–Backwell.
- Tismaneanu, Vladimir (1999): *The Revolutions of 1989*. London: Routledge.
- Tocci, Nathalie (2011): Rethinking Euro-Med policies in the light of the Arab Spring. *Open Democracy*, 25 March.
- Touraine, Alain (2010): Strong Democracy to Cope with Economic Crisis. Az Európa Tanács Parlamenti ülésén 2010. június 21-én elhangzott beszéd. (<http://www.coe.int/lportal/web/coe-portal/alain-touraine-strong-democracy-to-cope-with-economic-crisis>, letöltve: 2011. december 23.)
- Traynor, Ian (2010): Economic gloom fuels far-right growth in Europe. *The Guardian*, October 17 2010, <http://www.guardian.co.uk/world/2010/oct/17/far-right-growth-europe> (letöltve 2011. július 11.).
- Vasconcelos, de Álvaro (2011): The Arab democratic wave. *How the EU can seize the moment*. Report N 9, ISS-Institute for Security Studies, March.
- Whitehead, Laurence (2010): The Crash of '08., *Journal of Democracy*, 21, 1, 45–57.

Jegyzetek

- 1 Ezt a kérdést, és a világszerte elszaporodó válságjelenségek megértését járják körül a Bizonyosság vége avagy quo vadis demokrácia c. nemrég megjelent tanulmánykötet szerzői. Mislivetz Ferenc itt közölt írása a kötet összegzéseként a demokratikus berendezkedés válságát és a civil társadalom kérdését boncolgatja. A tanulmány angolul szerkesztett változata a *Global Civil Society Yearbook 2012*-ben jelenik meg 2012. márciusban a Palgrave McMillannél.
- 2 *Foreign Affairs*, 2012 jan/feb).
- 3 Ezt és a tanulmányban előforduló további ábrákat az LSE hallgatói készítették

AZ EURÓPAI UNIÓ ÉS A CIVIL TÁRSADALOM¹

Dirk Jarré

Bevezetés

■ A „Civil társadalom és az EU” témájában a továbbiakban rövid áttekintés következik a fontosabb civil szereplőkről és hálózataikról az EU-ban. Vázzom a civil társadalom és az EU kapcsolatrendszerét, kiemelek néhány fontos szervezetet és hálózatot, hogy röviden bemutassam őket. Áttekintem az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság helyzetét, illetve azokat a törekvéseket, amelyek „A civil szervezetek és az EU együttműködési Chartájának” létrehozására irányulnak. Zárásképpen még néhány olyan fontos aspektust is megemlítek, amelyek a civil szervezetek EU támogatásához kapcsolódnak.

Az 1957-ben elindult integrációs folyamat az EU komplex szervezetrendszerének kialakításával veszélyezteti a szervezet áttekinthetőségét polgárai számára és a mára 27 tagállamra bővült közösség működésében a „demokratikus deficit” problémáit állítja előtérbe. Az EU működése ugyanakkor döntései, programjai, politikái révén ma már meghatározóak az európai társadalomfejlődés számára. Így van ez a gazdaság, a biztonság, a környezetvédelem, a tudomány és oktatás területein egyaránt és kiemelten a szociális ellátások területén, amely egyre nagyobb jelentőséget nyer az európai vitákban. Az európai egységesedés, az európaizálódás folyamatát a civil társadalom aktorainak elkötelezettsége támogatta, a szervezett civil társadalom az EU intézményrendszerében helyet és hangot kapott és jelentősége növekvőben van. A munkaadók és munkavállalók szervezetei, de másfajta nem kormányzati szervezetek is keresik a helyüket az EU mechanizmusában,

sőt, igyekeznek azt a pénzügyi támogatást is elnyerni, amelyet az EU számukra az európai együttműködés civil kapcsolatait előmozdító sokféle programjaiban számukra nyújt. Míg a munkavállalói-munkaadói szociális partnerségi viszonyt az EU 1985 óta egyre inkább a saját intézményrendszerében európai szinten koordinálja, a más típusú civil szervezetek befogadása jóval lassabban ment. Ehhez a civil szektor tarkaságának, a szervezetek közötti konkurenciának, a személyek és struktúrák különbségeinek, gyors változásainak és a pénzügyi problémáknak a kihívásaival kell folyamatosan megküzdeni.

Civil szerveződések az EU szintjén: példalódzó áttekintés

Nem kormányzati szervezetek és hálózataik, európai egyesületek, platformok, koalíciók sokaságáról beszélhetünk, amelyek tarkaságából és sokféleségéből néhány ma számunkra fontosnak látszó egyedet emelek ki.

1. *„Európai mozgalom” (European Movement or European Movement International).* A szervezet európai szintű együttműködés különféle polgári kezdeményezések között. Ezek közös célja az egységes, föderálisan megszervezett Európa, amely a béke, demokrácia és az emberi jogok alapértékeit tiszteletben tartja és a polgárok aktív részvételére épül. 1948-ban alakult többek között Winston Churchill kezdeményezésére Brüsszelben, elsőként főként brit és francia szervezetek részvételével. A mozgalom érdeklődik az EU politikájának összes aspektusai iránt, amelyekben az európai polgárok részvételét igyekszik biztosítani. Egymástól nagyon eltérő profilú, az Európa Tanács mind a 47 tagállamában működő nemzeti koordinációs tanácsok munkájára épül. Olyan jeles személyiségek töltötték be az elnöki pozíciót, mint Robert Schumann, Walter Hallstein, Valéry Giscard D’Estaing vagy Mario Soares.
2. *„Comité Européen des Associations d’Intérêt Général, CEDAG, (A Nonprofit Szervezetek Európai Bizottsága).* 1989-ben Brüsszelben alakult meg az európai közhasznú szervezetek nemzeti és regionális csoportjainak összefogásával, hogy az EU szerveihez közvetítse érdekeiket. A tagság a nonprofit szféra minden alszektorára kiterjed, főként azonban a szociális és a polgári dialógussal foglalkozó szervezetek köréből verbuválódik. A CEDAG eredeti célkitűzése a speciális, az EU jogára épülő, az EU szintjén bejegyzett alapítványok és egyesületek státusának kialakítása volt, ahogyan ezt az európai szövetkezeti hálózat is megkísérelte, azonban jelentős európai tagállamok ellenállása miatt ez idáig megghiúsult. A CEDAG jelenlegi munkája az európai civil jövőkép kialakítása, a közhasznú szervezetek európai keretfeltételeinek megismerése és javítása, a vállalkozások társadalmi felelősségvállalásának előmozdítása (Corporate Social Responsibility), a részvételi demokrácia fejlesztése az EU-ban, és újabban „A civil szervezetek és az EU együttműködésének Chartáját” kívánják létrehozni, amelyről később bővebben szólok, hiszen jómagam is részt veszek ebben a munkában. Emellett az európai egyesületi státus kialakításának igénye is fennmaradt.
3. *„European Citizen Action Service”, ECAS, (Európai polgári kezdeményezések támogató szolgálata).* 1991-ben alakult meg Brüsszelben azzal a céllal, hogy a polgárokat és

csoportjaikat segítse igényeik EU intézményekhez való eljuttatásában. Ezt a munkát a gyakorlatban lobbizó, pénzgyűjtő és jogvédő szervezetként végzi. A tagok civil szervezetek a kultúra, az egészségügy a szociális területről, valamint a jogvédelem és az EU-s segítségnyújtás és fejlesztéspolitika világából. Az ECAS jelenleg a civil társadalom és az állampolgári jogok kérdéseivel, valamint az EU kormányzati folyamatában való polgári részvétellel foglalkozik.

4. A „*Szociális Platform*” (*Platform of European Social NGO's*). 1995-ben Brüsszelben alakult, és jelenleg a 49 tagszervezetével a legnagyobb szociális jellegű civil szövetség az EU-ban. Témái a társadalmi igazságosság és a részvételi demokrácia Európában. A tagok skálája az ifjúsági, az idős- és a nőszervezeteken át a fogyatékkal élők, a bevándorlók, valamint a szegénység ellen küzdő szervezeteket, a hajléktalanok kezdeményezéseit, a megkülönböztetés elleni küzdelem frontján aktív csoportokat is magában foglalja. Átfogó témái az alapvető jogok érvényesülése, illetve a diszkriminációellenes küzdelem. Kampányaival azt célozza, hogy az EU politikáját a polgári részvételre és a partnerségre alapozza mindazon polgárok bevonásával, akiket ezek a politikák érintenek. A platform az EU szervezeteivel folytat hatékony dialógust az EU szociálpolitikáról, főként az Európai Bizottsággal.
5. „*European network of national civil society organizations*”, ENNA (*A nemzeti civil szervezetek európai hálózata*). Csak 2010-ben alakult, a különféle, EU felé irányuló civil platformok, szövetségek átfogó új keretszervezete. A tagok kölcsönös kooperációját és információáramlását szolgálja és a nemzeti és európai civil hálózatok összekötő hídjának szerepét kívánja betölteni. A jó kormányzást és az elszámoltathatóságot kívánja fejleszteni az EU-ban a polgárok aktív részvételének biztosításával, az önkéntes munka jobb keretfeltételeinek megteremtését, a közhasznú szervezetekkel kapcsolatos törvényhozás fejlesztését, valamint a harmadik szektor finanszírozási és adózási problémáinak megoldását segíti.

Persze a fenti öt példánál jóval több jelentős európai civil hálózattal, platformmal és kezdeményezéssel találkozhatunk a gyakorlatban. Az EU szervezetei képesek együttműködni a szervezett civil társadalom képviselőivel, hiszen ez növeli politikai hatékonyságukat, elfogadottságukat. Ismerik az európai polgárok mindennapi gondjait, illetve megismeretik a polgárokkal az EU bonyolult intézményrendszerét. Az EU szintű platformok és szövetségek azért különösen fontosak az EU szervezeteinek, mert ezek meglétével számos olyan tevékenységet és annak költségeit takaríthatják meg, amelyek a különféle tagállamokban egymástól elkülönülten és kooperáció nélkül létező civil szervezetek katasztréneke megteremtésével és az egyes szervezetek megismerésével járna. Azonban az EU szerveinek nincsen arra lehetősége, hogy ezek mértékadó voltát, helyi beágyazottságát, „reprezentativitását” megvizsgálja – ezért azzal a feltételezéssel élnek, hogy a létrejött hálózatok és platformok valamilyen módon képet adnak a nemzeti és az európai szektor egészéről.

Léteznek olyan, több szektor szervezeteit egyesítő hálózatok és szövetségek is, amelyek európai szinten működnek. 2002-ben azzal a céllal, hogy az EU szerveivel folytatott „strukturált dialógust” elérjék, nyolc nagy európai NGO platform csatlakozott a „*Civil*

Society Contact Group” keretéhez. Főként a kultúra, a környezet, a képzés, az emberi jogok, az egészségügy, a szociális terület és a nők egyenjogúságának témáiban működő szervezetekből állnak, az *Európai Szakszervezeti Szövetség (European Trade Union Confederation, ETUC)* pedig megfigyelőként vesz részt munkájukban. Az „Act4Europe” kampányban a tagszervezetek négy, számukra kiemelkedően fontos témában kezdeményeztek párbeszédet az EU szerveivel és polgáraival, ezek Európa jövője, az EU szerződések újratárgyalása, az EU alapjogi Charta, és a polgári részvétel biztosítása az EU döntéshozatalában.

A másik jelentős koalíció a „*Spring Alliance*” 2010 elején alakult meg azzal a céllal, hogy az „EU 2020” stratégia tartalmának kialakítását befolyásolja. Tagjai:

- „European Environmental Bureau”;
- „Social Platform”;
- „European Confederation of Relief and Development NGO’s”
- „European Trade Union Confederation”.

Ezek a tagszervezeteik közösen adták ki a „*Spring Manifesto*”-t, amely „olyan EU-t kíván, amelyben elsődlegesek az emberek és a bolygójuk”, és fő témái a klímaváltozás, az észak-dél viszony, a verseny és a közérdek viszonya, valamint a jóléti elosztás, illetve az EU és a polgárai között tátongó szakadék áthidalása. Miután a manifesztumot átadták, illetve bemutatták az REU döntéshozó szerveinek, a „2020 stratégia” nyelvezete valamennyire megváltozott – ám lényegében nem követi az alternatív célokat.

Az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság és az európai civil társadalom

Az intézményt eredetileg a francia gazdasági és szociális tanács működésének és szervezetének mintáját követve hozták létre. Feladata az EU működésével összefüggésben a konszenzust erősíteni a szociális partnerek körében, illetve tematikus kezdeményezéseket tenni az EU szervei felé. A 27 tagállamból 344 személy vesz részt benne, akik a tagországok társadalmi kapcsolatrendszerét képviselik. A felosztás a munkaadók, a munkavállalók és az egyéb érdekek mentén megy végbe. A tagokat az országkvótáknak megfelelően a kormányok jelölik, és az EU Tanácsa 5 évvel meghosszabbíthatja mandátumukat. A kormányok kiválasztási mechanizmusa és kritériumai egyáltalán nem átláthatók a nyilvánosság számára. Ezt a civil szervezetek élesen bírálják, és a szervezetet ezért nem tekintik igazi európai képviselőjüknek. Különbféle alternatívák vetődtek fel a demokratikus deficit eme speciális fajtájának kiküszöbölésére, így Philippe Schmitter, a világhírű EU-kutató javaslata, hogy minden európai polgár az Európa Parlamenthez hasonlóan az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságba is megválaszthassa saját képviselőjét, azaz voksát a versengő civil szervezetek valamelyikére adhassa.

Az EGSZB-től származik a szervezett civil társadalom meghatározása az EU-ban: „Azon szervezeti struktúrák összessége, amelyek tagjai demokratikus vita és megegyezési folyamat keretében a közérdeket szolgálják, valamint a közintézmények és a polgárok között közvetítő feladatokat látnak el”. A túlnyomórészt a munkaadói és a munkavállalói

szervezeteket tömörítő Bizottság 2004-ben határozatot hozott egy „közvetítő csoport létrehozásáról az európai civil szervezetek és hálózataik felé”. A közvetítők több európai platformmal és szövetséggel kötöttek együttműködési megállapodásokat. A közös üléseken együtt elnökölnek a bizottság és a platformok vezetői. Közös állásfoglalást alakítottak ki például – az európai civil szervezetek szempontjából – a Lisszaboni Szerződésről és végrehajtásáról, valamint az EU-pályázatok és finanszírozás elveiről, illetve gyakorlatáról. Ma mintegy 20 civil szervezeti platform vesz részt a közvetítő csoport munkájában, amely leginkább egy széles vitaklub dialógusára emlékeztet, és kevés konkrétumot produkál. A másik gond, hogy a Bizottság harmadik típusú csoportja, a munkaadókon és munkavállalókon túli egyéb szervezetek sokasága máig nem hozott létre tartós kooperációt.

A Lisszaboni Szerződés a civil társadalomról

A Lisszaboni Szerződés részben a civil szervezetek munkájának eredményeként tartalmazza 11. cikkelyét², amely eredetileg a „Részvételi demokrácia” címet viselte, ezt azonban törölték a végleges szövegből. Itt szerepel az „európai polgári kezdeményezés” intézménye, amely 2012-től lép hatályba, és egymillió EU-állampolgár támogatásával az Európai Bizottság döntéshozatalának megindítását írja elő az európai népszavazási/kezdeményezési kérdésben. Ugyancsak itt fogalmazódott meg az „átfogó szociális dialógus” folyamatos követelménye. Az EU szervei és polgárai közötti párbeszédnek átláthatónak kell lennie, és főszabályként kivitelezését és kereteit az EU alakítja ki és finanszírozza. Azonban ahhoz, hogy a 11. cikkely előírásai a gyakorlatban is alkalmazhatóak lehessenek, további szabályok kialakítására és a keretek definiálására volna szükség. Ezt szolgálhatná egyfajta Európai Charta, amely a civil szervezetek és az EU szervei közötti együttműködés kereteit és tartalmát definiálná.

Több civil szervezet és azok platformjai foglaltak állást a 11. cikkely végrehajtásának kereteit illetően, így a Social Platform és a CEDAG is. Előbbi már 2007-ben megkezdte ezt a munkát a hatékony dialógus kereteinek kimunkálásával. 2009-ben az LSZ elfogadása-kor az alábbi 14 ajánlást fogalmazták meg a Social Platform tagszervezetei az EU szintű dialógus előfeltételeiről:

- Irányelvek megállapítása az EU-val folytatott civil dialógushoz;
- Európai jogi státus kialakításának követelménye az EU szintjén működő civil szervezetek számára;
- Standardok kialakítása szektoronként az NGO-k finanszírozására az EU-tól;
- Az EU részéről a civil dialógust bonyolítók felelősségének és kompetenciáinak nyilvánossá tett megállapítása;
- Az EGSZB reformja;
- A civil szervezetek európai szintű, nyilvános és felhasználóbarát regiszterének kialakítása;
- Az EU elkötelezettsége szervezetrendszerének transzparenssé tételére a jó kormányzás minden más követelményeinek teljesítése mellett;

- Nyitottság mindenki irányában és a nemek közötti egyenlő elbánás biztosítása minden szinten;
- Az EU-val a dialógust folytató civil társadalmi szereplők európai reprezentativitási kritériumainak megállapítása és hozzáférhetővé tétele mindenki számára;
- Az európai és a nemzeti politikai folyamatok folytonos összekapcsolására törekvés, azaz a civil szervezetek nemzeti szintjével kialakított erőteljes kapcsolatrendszer létrehozásának követelménye ez EU szervei számára;
- A nemzeti civil szervezetek szavának, mint a nemzeti civil társadalom képviselőinek és szószólóinak támogatása és jelentőségük megnövelése az EU-val zajló dialógusban;
- Etikai értékek érvényesítése az EU által a civil szervezeteknek nyújtott anyagi támogatásokban;
- Szociális és ökológiai elvek érvényesítése minden, a civil szervezetekkel kapcsolatos EU tevékenységben.

A CEDAG 2010. februári konferenciáját követően, a Lisszaboni Szerződés életbe lépése után két hónappal publikálta az EU-val kapcsolatos elvárásait a „Hiányzó láncszem. A strukturális keretek kialakítása felé vezető út az európai civil dialógus számára” c. dokumentumban, ahol szintén megfogalmazódtak az alábbi követelmények és ajánlások az európai civil dialógus számára;

- Európai jogi státus a civil szervezetek számára;
- Az európai civil dialógus szereplőinek nyilvános megnevezése;
- Kritériumok rögzítése a civil dialógusban való részvételhez;
- Intézményes keretek kialakítása az európai civil dialógushoz;
- Központi kapcsolattartó helyek (focal points) megjelölése az EU intézményeiben a civil dialógus folytatásához;
- Az Európai Bizottságban, az Európai Parlamentben és az Európai Tanácsban a civil hálózatokkal folytatott dialógus folytatására „Dialógus csoportok” (Dialoggruppen) létrehozása;
- Permanens intézményközi mechanizmus kialakítása és annak finanszírozása a civil dialógus folytatása érdekében;
- Évente konferenciák szervezése a civil szervezetek és az EU intézményeinek részvételével az EU politikájáról;
- Olyan dokumentum („zöld könyv”) létrehozása, amelyhez állásfoglalásokat lehet csatolni a „Strukturált dialógus a civil szervezetekkel, mint a Lisszaboni Szerződés 11 cikkelyének végrehajtásának fontos eleme és az Európai polgári kezdeményezés” címmel.

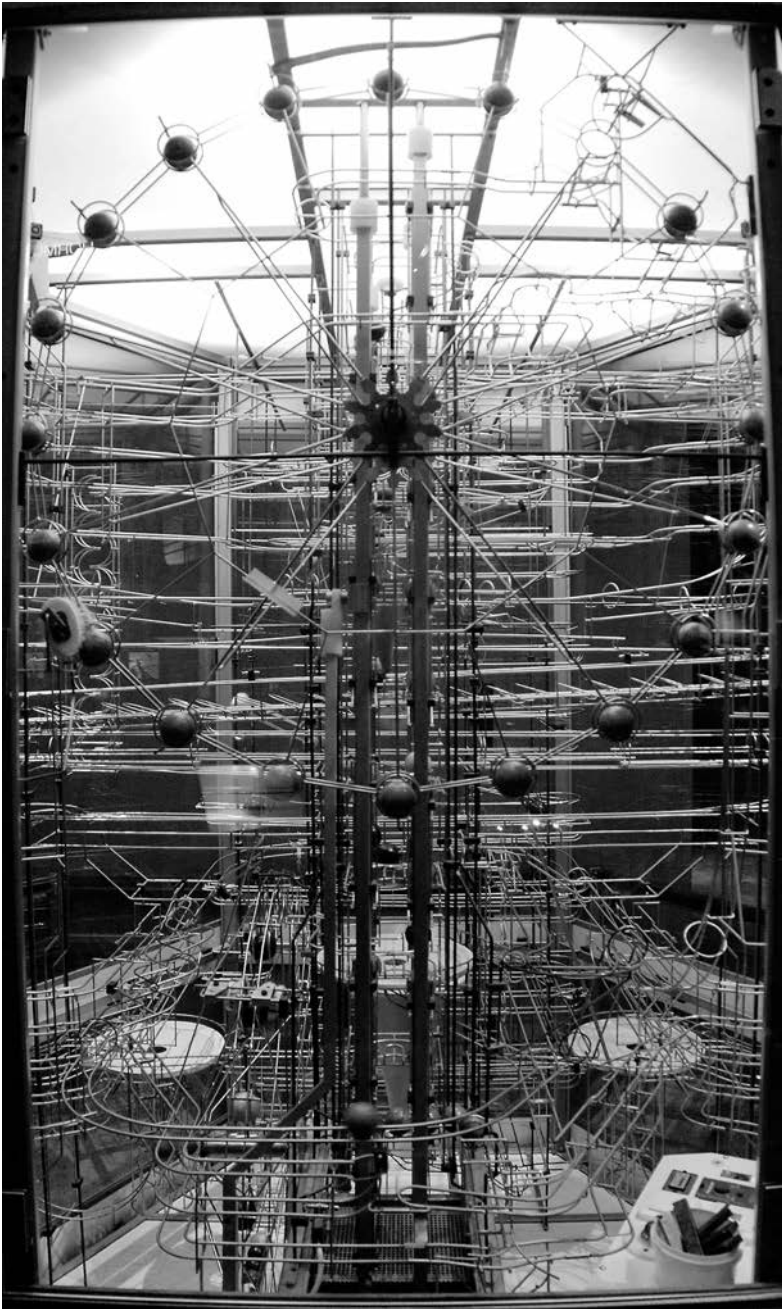
A fenti két dokumentum között sok az átfedés, ami aláhúzza a civil szervezetek számára az EU politikájában jelentős pontokat. Összefoglalóan ezt úgy lehetne megfogalmazni, hogy az EU szervei legyenek készek az európai civil társadalom szervezeteivel az egyenrangú kapcsolatfelvétellel és dialógusra a Lisszaboni Szerződés végrehajtása érdekében. Valóra kell váltani a „polgárok Európája” gondolatot mind a 27 tagállamban, az összesen kb. 500 millió polgárral és civil szervezeteikkel kialakítandó európai civil párbeszéd

keretei között. Nem az európai polgárok és szervezeteik „becsatornázásáról”, kooptálásáról van szó, hanem annak az elképzelésnek a megvalósításáról, amely szerint éppen a kritikus jellegű polgári elkötelezettség kialakítását kell az EU-ban segíteni az Unió megerősítésének érdekében. A civil szervezetek megfelelő keretek között zajló folytonos, hatékony működését és tevékenységét kell az EU-ban támogatni az EU politikájának összes szintjén. Ezen keretek kialakításához egyszerre szükségesek a politikai, a pénzügyi, a szervezeti és az eljárási lépések, amelyeknek egy egységes keretrendszer kialakításához kell vezetniük. Az EU szintjén megvalósítandó jó gyakorlatok a civil dialógusban nyilván befolyásolják majd a nemzetállamok szintjét, amelyre sürgős szükség is van, hiszen egyik tagállam keretfeltételei sem büszkélkednek modellértékkel ebben a tekintetben a mai EU-ban. Tehát az európai szintnek kellene mintákat adnia a modern, európai civil társadalom kialakításának vonatkozásban.

Nem lehetséges-e, hogy éppen a gazdasági válság segít minket hozzá Európában, hogy a piaci versengés helyett kialakítsuk a régen várt megoldást az EU és az európai civil társadalom a kölcsönös előnyök alapján történő együttműködésére, amely az embereknek a részvételt, a jólétet és a boldogságot biztosíthatja?

Jegyzetek

- 1 A szerző írása eredetileg előadásként hangzott el az „Európai civil társadalom” c. rendezvényen 2011. május 6–7-én Diedersdorffban, a 6. Civil Társadalmi Fórumon, amelyet a „Polgárok a polgárokért” alapítvány rendezett Németországban. Az előadás németül megjelent: Forschungsjournal Soziale Bewegungen, 2011/31 54–164. Magyarra fordította és a magyar olvasó szempontjai szerint szerkesztette: Szabó Máté, egyetemi tanár.
- 2 Lisszaboni Szerződés, 11. cikk szövege (hivatalos magyar fordítás).
 - (1) Az intézmények a megfelelő eszközökkel biztosítják, hogy a polgárok és az érdekképviseleti szervezetek az Unió bármely tevékenységéről véleményt nyilváníthassanak, és azokat nyilvánosan megvitathassák.
 - (2) Az intézmények az érdekképviseleti szervezetekkel és a civil társadalommal nyílt, átlátható és rendszeres párbeszédet tartanak fenn.
 - (3) Az Európai Bizottság, annak érdekében, hogy biztosítsa az Unió fellépéseinek koherenciáját és átláthatóságát, az érintett felekkel széles körű előzetes konzultációkat folytat.
 - (4) Legalább egymillió uniós polgár, akik egyben a tagállamok egy jelentős számának állampolgárai, kezdeményezheti, hogy az Európai Bizottság – hatáskörén belül – terjesszen elő megfelelő javaslatot azokban az ügyekben, amelyekben a polgárok megítélése szerint a szerződések végrehajtásához uniós jogi aktus elfogadására van szükség. Az ilyen kezdeményezésekre alkalmazandó eljárások és feltételek meghatározására az Európai Unió működéséről szóló szerződés 24. cikke első bekezdésének megfelelően kerül sor.

Fotó: Gönczö Viktor

LENGYEL ÁLOM A CIVIL TÁRSADALOMRÓL¹

Galia Chimiak

■ Kik voltak az álmodók?

■ Mielőtt azon kérdés vizsgálatára vállalkozunk, hogy Lengyelországban megvalósultak-e a civil társadalomról szóló álmok, meg kell ismernünk a kommunista érában az erre vonatkozó ideákat képviselő csoportokat. Ez a kérdés különösen Lengyelország esetében fontos, ahol a többi kelet-európai országtól eltérően, a rezsimnek számos, a legitimitásának aláásására törekvő helyi szereplővel kellett szembenéznie. Elfogadott vélemény, hogy két olyan fontos kollektív szereplő van, akiket a lengyel civil társadalom vizsgálatakor nem lehet figyelmen kívül hagyni: a méretében egyedülálló és társadalmi-politikai szerepét tekintve egyedi társadalmi mozgalom és szakszervezet, a *Szolidaritás*, amely az 1980-as évek elején alakult meg, valamint a lengyel ellenzéki vezetők csoportját, akik nemzetközi szinten is jelentős befolyásra tettek szert a civil társadalom ideológiájának alakításában. Mivel a civil társadalom a pluralizmus megtestesülése, részrehajlók és igazságtalanok lennének, ha a lengyel társadalom önszerveződésének e két fő tényezője közül bármelyiket is kiragadnánk. Annak érdekében, hogy megértsük, mi történt a kommunista éra óta a civil társadalomról szőtt álommal, a *Szolidaritás* által képviselt követeléseket és az ellenzéki vezetők szellemi örökségét egyaránt számításba kell vennünk.

A rendszer megdöntésében kulcsszerepet játszó két fő tényező mellett további két kollektív résztvevő érdemel figyelmet a civil színtéren. Egyrészt a katolikus egyháznak és II. János Pál pápának a lengyel társadalom önszerveződésében nyújtott támogatását kell

megemlítenünk. Miként azt Adam Michnik állítja, a katolikus egyház osztotta a másként gondolkodók által hangoztatott morális elveket, ugyanakkor „védernyőt” tartott a demokratikus ellenzék fölé (Ścigaj 2006). Vagyis az egyház azáltal ápolta az állampolgári kultúrát, hogy menedéket biztosított az önszerveződő tevékenységek számára a kultúra, az oktatás és az önszervezés területén (Wandycz 1995:396–7). Másrészt említést kell tennünk az állampolgári engedetlenség egyik, akkoriban nem szokványos példájáról is. Az állampolgári öntudat, amely Lengyelországban az 1980-as években bontakozott ki, művészi formában is megtestesült. Az ún. *Narancs Alternatíva*, a Wrocław-ban megszületett és a nyolcvanas évek folyamán végig aktívan működő „ellen-kultúra” mozgalom az esztétika eszközeivel tette nevetségessé a pártállami rendszert. A *Narancs Alternatíva* az állampolgárok elégedetlenségének szelepeként működött, különösen az 1980-as évek végén, mivel lehetőséget biztosított, hogy büntetlenül, noha absztrakt módon, kritizálják a totalitárius rezsimit.

Az 1980-as évek elején a lengyel civil társadalomnak kétségkívül megvoltak a maga sajátos jellegzetességei. Egyesítette a munkásokat, az értelmiségieket, a katolikus egyházat és a művészeket egy közös cél érdekében: gyengíteni a totalitárius rendszert, valamint a kenyér mellé kivívni a szabadságot és az emberi jogokat is.

Elméleti megközelítések

Terjedelmi korlátok miatt ebben a tanulmányban nem tudjuk felidézni a lengyel civil társadalom történetével foglalkozó valamennyi releváns forrást. A civil aktivizmusnak a kommunista Lengyelországban lezajlott pártatlan fejlődése a tudományos és értelmiségi párbeszédet mind Lengyelországban, mind külföldön egyaránt ösztönözte. Itt e diskurzusok legfontosabb érveit mutatjuk be. Mindazonáltal az írás célja az, hogy a civil társadalomról szóló lengyel álmot helyezze fókuszba, illetve megvizsgálja, az miként változott a valódi lengyel civil társadalom születése, az 1980-as évek eleje óta. Emellett kitérünk azokra a változásokra is, amelyek Lengyelországban az érdekvédelem terén mentek végbe a civil társadalom újjászületése óta.

Mielőtt felidézzük a civil társadalomról szóló álmokat, fontos leszögeznünk, hogy mi az, amiről sem a munkások, sem az értelmiségiek *nem* álmodtak – vagy álmodhattak – harminc évvel ezelőtt. A rendszer teljes megdöntéséről sem a munkások, sem az értelmiségiek nem álmodhattak. A hozzáférhető dokumentumok, a résztvevők – itt elemzett eseményekről szóló – visszaemlékezései egyértelműen azt mutatják, hogy az általuk kívánt változásokat, illetve a pártállami rendszerrel szemben támasztott követeléseik megvalósulását a fennálló politikai rendszeren belül képzelték el. Miként azt számos elemző is megjegyezte, a demokratikus ellenzék tagjai emiatt valójában öncenzúrát is alkalmaztak (Gawin 2006:50). Az a vízió tehát, amelyről a társadalom másként gondolkodói álmodtak, a kommunista Lengyelországban valósult volna meg (ld. Kuroń and Michnik in Lipski 1983:380–381).

Ugyancsak fontos különbséget tennünk a között, amit a korai nyolcvanas évek eseményeinek résztvevői akkor valóban gondoltak, illetve a között, amit az elemzők később nekik *tulajdonítottak*. Így például, Lengyelországban az 1968-as márciusi eseményeket kezdetben maguk az ellenzéki vezetők sikertelen forradalomnak nevezték, az 1980-as években a civil társadalom megalapozásának, az 1990-es években pedig már a Harmadik *Rzeczpospolita*² mérföldkövének tekintették (Gawin 2006:81). Nyugati baloldali értelmiségiek és tudósok az 1980-as évek elején a *Szolidaritás* lengyelországi színre lépését a civil társadalomról szóló *saját* álmuk megvalósulásaként üdvözölték, egy olyan civil társadalomét, amelyben nem a közép-, hanem a munkásosztály a fő hatóerő. Ezen álláspont kritikusai megkérdőjelezik, hogy vajon ezek az események valóban értelmezhetőek-e a civil társadalom megtestesüléseként? E nézetek különbözősége ellenére kétségtelen tény, hogy a lengyel másként gondolkodók bebizonyították, nem csupán álmodoznak, hanem bátran szembe is mernek szállni a totalitárius állammal.

A történelmi kontextus

Noha egyetérthetünk Pelczyński-nek azzal a véleményével, hogy a „civil társadalom” koncepciójának a *Szolidaritás* megjelenése előtti időkre vonatkozó alkalmazása „valami-féle misztifikáció” (Pelczyński 1988:368), ez a tömegmozgalom nem a semmiből jött létre. Az ébredező civil öntudatosság gyökerei az 1956-os eseményekig vezethetők vissza, amikor Poznań-ban a munkások tüntetéseket szerveztek, „szabadságot és kenyeret” követelve (Buchowski 1996:86). Noha ez a felkelés nem érte el célját, volt egy pozitív kihatása. Időben egybeesett a kommunista pártban az akkori elnök, Bolesław Bierut halála miatt kialakult káosszal; a párt taktikai döntést hozott, amelynek értelmében megakadályozták mind a további munkástüntetéseket, mind a Szovjetunió beavatkozását. Ennek eredményeként ebben az évben véget ért a sztálinista rezsim, az új vezető pedig Władysław Gomułka lett (Wandycz 1995:382–3). 1956 után Lengyelország új játékszabályait a revizionizmus alakította. Gomułka 1970-ig maradt pozíciójában, amikor is a gdansk-i, gdynia-i és szzczecin-i munkástüntetések az eltávolításához vezettek. Edward Gierek lett az új főtitkár. Regnálásának 1970-es évekbeli időszakát a lengyel társadalom viszonylagos jólétével szokták jellemezni. 1976-ban azonban, amikor az alapvető élelmiszerek ára megemelkedett, a munkások ismét sztrájkolni kezdtek. Akárcsak 1970-ben, ezt a sztrájkot is kíméletlenül leverték. 1976-ban a vád alá helyezett dolgozók védelmére megalakult a *Dolgozók Védelmi Bizottsága* (KOR – Komitet Obrony Robotników). Ebben az időszakban indult útjára a *Mozgalom az Emberi és Állampolgári Jogok Védelméért* (ROPCIO – Ruch Obrony Praw Człowieka i Obywatela) is. A későbbiekben a KOR önvédelmi testületként, valamint az értelmiség és a munkások közti összekötőként működött.

A másként gondolkodók története

A kommunista Lengyelország közéletében végbement, fent vázolt dinamikus változások a lengyel demokratikus ellenzék írásaiban is tükröződtek, amelynek szellemi vezetői nyíltan vállalták, hogy elképzeléseik ad hoc módon, vagyis az aktuális eseményekre adott azonnali reflexiókból alakultak ki (Arndt 2008:3). Írásaik improvizatív jellege miatt a lengyel másként gondolkodók sok esetben visszavonták vagy kritizálták saját korábbi elképzeléseiket, és szisztematikusan kutattak új tevékenységmodellek után, amelyek megoldást jelenthettek a különböző társadalmi problémákra. Ez különösen érvényes a „lengyel út” legnevesebb másként gondolkodóira és teoretikusaira, Adam Michnik-re és Jacek Kuroń-ra. Hitték egy, a totalitárius állammal szemben is működőképes, kvázi-szabad társadalom lehetőségében.

A Jacek Kuroń és Karol Modzelewski által 1965-ben írt „Levél a párttagokhoz” mérőföldkőnek tekinthető a lengyel másként gondolkodók írásainak történetében. A levélben Kuroń és Modzelewski a létező szocializmus és a parlamentáris burzsoá-demokrácia alapjait egyaránt megkérdőjelezi. A két rendszer hibáinak korrekciója érdekében a „Levél” írói a munkástanácsokra épülő „munkásdemokrácia” mellett tesznek hitet (Gawin 2008:33). Akkoriban Michnik és Kuroń, illetve Modzelewski több fiatal baloldali követője is hitt egy esetleges forradalom azonnal sikerében. Ugyanakkor az 1968-as márciusi diák-tüntetések igazolták, hogy az ellenzék képes tömegeket maga mellé állítani, és megkérdőjelezték Kuroń-nak és Modzelewski-nek az akkori munkásosztály politikai érettségére vonatkozó feltételezéseit.

Az 1968-as eseményeket követő évek a lengyel másként gondolkodók számára lehetővé tették, hogy újragondolják az ország politikai helyzetéről vallott nézeteiket. Így egy 1971-ben Párizsban közzétett írásában Leszek Kołakowski azt írta, hogy a lengyel társadalom élhetne „méltóságteljes életet”, és kollektív önazonosságát az önszerveződésen keresztül nyerhetné vissza (Kołakowski 1971/1984 in Gawin 2008:35). Kołakowski egyetértett Kuroń-nak a kommunista rendszer leépülésével, illetve a munkásosztály messianisztikus potenciáljának hiányával kapcsolatos diagnózisával. Úgy tűnt, hogy az 1968. márciusi események után a baloldal vs. jobboldal felosztás sem magyarázó, sem aktivitást generáló tényezőként nem alkalmas a lengyel társadalom szorító problémáinak megoldására.

A társadalmi realitás megváltoztatását szolgáló alternatív modellek, illetve az ezt a célt elérő, de a munkásosztálytól különböző partnerek utáni kutatás mind a baloldali értelmiséget, mind a római katolikus egyház képviselőit arra indította, hogy szövetségesre leljenek egymásban a közös cél érdekében folytatott tevékenységek során. Így aztán egyes baloldaliak és a liberális katolikusok fölfedezték, hogy hasonló értékeket vallanak, és megfogalmazták a közös etikai és morális alapokra való építkezés szükségességét. Noha nem tekinthetünk el attól a felvetéstől, hogy a baloldali másként gondolkodók és a liberális katolikusok közti paktum megrekedt a retorika (Ścigaj 2006:70) – vagy mondjuk úgy, az álom – szintjén, tény, hogy mindkét oldal képviselői tettek erőfeszítéseket azért, hogy a totalitárius államot a civil társadalom építése által gyengítsék. Ugyanakkor többen

érvelnek úgy, hogy az 1980 után Lengyelországban kialakult civil társadalom elsősorban „moralitással van körülsáncolva” (Krzemiński 1988:88). A lengyel civil társadalom morális alapjai a kereszténységben és a mai katolikus társadalomtudományban gyökereznek. Így például a közéletben való szabad részvétel jogának morális-keresztény interpretációja a közösségnek az egyenlőség individualista interpretációjával szembeni elsőbbségére mutat rá. Mindenesetre II. János Pál pápa tanításai és a katolikus egyház *Szolidaritás* számára nyújtott támogatása létrehozta a közélet demokratizálásáról a különböző társadalmi csoportok által vallott, egyébként igen eltérő víziók közös platformját (Krzemiński 1988:93).

Az 1970-es évek vége felé megszületett egy kifejezetten Lengyelországra vonatkozó, a civil társadalomról szóló viták keresztútjába került elképzelés. Ez a Michnik által fémjelzett „új evolucionizmus” koncepció (Michnik 1983). Az új evolucionizmus a társadalom önfelszabadítását hirdette, egyszersmind Kuroń szavaival élve, „önkorlátozó forradalmat” is jelentett (Staniszki 1984). Az „új evolucionizmus” szemlélet azt feltételezte, hogy a társadalmi önszerveződésnek az elnyomó politikai rendszer keretein *belül* kell végbemennie. Michnik úgy gondolta, hogy a demokratikus ellenzéknek vállalnia kell „a közéletben való szakadatlan részvételt” (Michnik 1983:148). Michniknek a totalitárius rendszer gyengítését célzó stratégiája ugyanakkor nem a társadalmi önszerveződés elitista víziójára épült. Elképzeléseiben az állampolgári kultúra, a nonkonformizmus és az állampolgári méltóság a munkásosztály soraiban való fokozatos, de folytonos elterjesztése szerepelt (Michnik 1983). Michnik üdvözölte az olyan szervezetek taktikáját, mint például a KOR, a Tudományos Kurzusok Társasága (Towarzystwa Kursów Naukowych), vagy az underground irodalom kiadói, akik „közéleti, ám illegális” tevékenységekben vállaltak szerepet (Ścigaj 2006:73–74). Michnik hitt abban, hogy az „illegális nyilvánosság” az a stratégia, amely hosszabb távon legitimálni fogja a társadalom önszerveződéseit, valamint felszámolja a hatóságoknak az állampolgári kezdeményezésekkel szembeni ellenállását.

Jacek Kuroń továbbfejlesztette a közéletben való szakadatlan részvétel koncepcióját azáltal, hogy a ma „társadalmi tőkének” nevezett jelenségre fókuszált. Kuroń-t konkrétan a társadalmi kötelek eróziója foglalkoztatta, és azt hangsúlyozta, hogy ezeket a társadalom önszerveződése révén kell újjáépíteni (Kuroń 1973/1984 in Gawin 2008:36). Jacek Kuroń-nak a civil társadalomról szóló víziója egyszerre utópikus és radikális. Az ember eredendő jóságába vetett hite álomszerű. Ez alkotja azonban Kuroń társadalmi önszerveződésről szóló elképzelésének alapját, egy olyan világét, ahol – a magasabb rendű értékek és elvek nevében – az egyének spontán módon és önkéntesen vesznek részt saját képességeik fejlesztésében, miközben a közjó érdekében tevékenykednek (Rogaczewska 2006:83). Kuroń radikalizmusát példázza az a tény, hogy több más ellenzékivel ellentétben (Rogaczewska 2006:86) kérérelhetetlen volt az akkori intézményekkel szemben, és nem támogatta az ezekben való részvételt, még a totalitárius rendszer hibáinak korrekciója érdekében sem. Kuroń ehelyett az államon kívül megszervezett önkormányzat koncepciója mellett tört lándzsát. Érdekes módon nem tekintette megoldásnak az elérhető források felhasználását a már létező, hagyományos önszerveződésekben való részvétellel (Rogaczewska 2006:80). Ehelyett a civil társadalom nulláról való felépítését támogatta, amelyben a morális értékek és a tudás ápolása és terjesztése egyaránt megvalósul. A civil

társadalom Kuroń által javasolt etikai modelljének célja az volt, hogy pótolja a rendszer-szintű reformokat, amelyek megvalósulásában Kuroń egyébként nem hitt.

Az egypárti állammal ellentétben, amely álságosan magasabb célok követését hirdette, ám immorális eszközök használatával kompromittálódott, a Kuroń által vizionált civil társadalom példát mutatott volna azáltal, hogy a magas célok elérése során is ragaszkodik a morálisan tiszta eszközökhöz (Rogaczewska 2006:84). Kuroń egy a sokféle önszerveződésből álló társadalmi mozgalom megalakítását szorgalmazta, amelyben – a semleges és kompetens lengyel *értelmiség* irányítása alatt – építik a társadalmi kötelekeket, ekként egyengetve az utat a „legáltalánosabb célú közösség” megszületéséhez (Kuroń 1984 in Gawin 2008:37).

Kuroń víziójában a lengyel civil társadalom sikeresen mobilizálta volna saját erőforrásait egy, a totalitárius államtól függetlenül, sőt, akár azzal szemben működő világ létrehozása érdekében. Az *Önkormányzó Köztársaságról* (Samorządna Rzeczpospolita) szóló elképzelése megjelent a *Szolidaritás* 1981. szeptember–októberében tartott első nemzeti kongresszusán bemutatott programjában is.³

A *Szolidaritás* álma

Az 1980-as évek elején az ellenzék mind a felkelés, mind a forradalom ötletét elvetette, és a civil társadalom koncepciója természetszerűleg rajzolódott ki, mint az „igazságban és méltóságban élni” akaró társadalom előtt álló egyetlen lehetséges út (Michnik 1998). Noha az akkoriban „a kommunista tábor legvidámabb barakkjának” nevezett országban éltek, a lengyelek csak az állam által ellenőrzés alatt tartott álcivil szervezetekben gyakorolhatták az egyesüléshez való jogukat. E hagyományos, önszervező, hobbi- vagy sportegyesületek egyike sem adott lehetőséget spontán és szabad szerveződésre más ügyekben, mint amiket a totalitárius rezsim jóváhagyott és ellenőrzése alatt tartott. Ez különösen érzékenyen érintette az állampolgári jogok védelmében fellépő, intézményesült civil kezdeményezéseket. Ezért, mint azt Kuroń megjósolta, az érdekvédelmi funkciót is felvállaló, hiteles önszerveződés csakis a totalitárius rendszer mellett, vagy azzal szemben jöhetett létre.

Az újonnan megalakult szakszervezetnek önkorlátozó forradalmi politikát kellett folytatnia. Amikor Lech Wałęsa, a *Szolidaritás* vezetője olyan pozícióban volt, hogy követeléseket fogalmazhatott meg a hatóságokkal szemben, még akkor is azt mondta, hogy „Nem kérdőjelezzük meg a szocializmust... Biztosan nem térünk vissza a kapitalizmus-hoz, és nem majmolunk egyetlen nyugati modellt sem, mert itt, Lengyelországban lengyel megoldásokat akarunk... semmilyen [ilyen jellegű] politikai követelést nem támogatunk, és még kevésbé támasztunk mi magunk” (Wałęsa 1980 in Holzer 1984:131). Az öncenzúra szükségességével együtt azonban az *Önkormányzó Köztársaság* fent említett program jellegű, ideológiai koncepciója egyértelműen a „normalitás nemzeti sürgetésének” kifejeződése volt (Gliński 2006:59). Vagy, miként azt Zbigniew Bujak szépen megfogalmazta, a lengyelek szerették volna otthon érezni magukat saját országukban (Bujak in

Łopiński et al. 1984:76). Az *Önkormányzó Köztársaság* programja demokratikus intézmények kialakítását követelte, miközben garanciát vállalt a javasolt reformok morális alapjaiért (Gliński 2006).

Azzal együtt, hogy hitet tett az *Üzemi Sztrájkbizottság* által 1980. augusztus 17-én a *21 Követelés* című dokumentumban közzétett gazdasági és szociális munkásjogok mellett, a *Szolidaritásnak* a „pragmatizmuson” túlmenő céljai voltak. Egy „morális hadjárat” (Pełczyński 1988:372), vagy „a nemzet újjászületését szolgáló társadalmi keresztes hadjárat” (Ash in Wandycz: 1995:399) mellett tettek hitet. Egyedi jellemzői miatt ezt a mozgalmat nagyon nehéz volt a már létező civil társadalom hagyományos keretei közé beilleszteni. A *Szolidaritás* által felvállalt tevékenységek etikai alapjai segíthetnek megérteni ennek az önkorlátozó forradalomnak a természetét. Józef Tischner, a lengyel filozófus pap úgy érvelt A *Szolidaritás ethosza* c. könyvében, hogy a *Szolidaritás* célja a hatóságokkal való dialógus fenntartása volt, és ezért tudatosan tartózkodtak az erőszaktól, tagjai számára pedig a szabadság létkérdés volt (Tischner 1992:399). A *Szolidaritás* közösségi jellegű volt, hiszen olyan értékek mentén működött, mint az emberi méltóság, a szolidaritás, a nemzeti függetlenség, valamint a személyes kapcsolatok fontossága. Több elemző (például Nowak 1990:125) véli úgy, hogy a *Szolidaritás* „ethosz csoporttá” vált.

A lengyel „független civil társadalom” túlélte az 1981. december 13-án bevezetett szükségállapotot is. A *Szolidaritásnak* illegalitásba kellett vonulnia. E nehéz időkben az underground irodalom, beszélgetések és előadások biztosítottak keretet a demokratikus ellenzék számára. A *Szolidaritás* illegalitásba kényszerülése ugyanakkor felszínre hozta a munkások és az értelmiség közti ellentéteket. A két csoport közös célja, a totalitárius rendszer meggyengítése megmaradt ugyan, a *Szolidaritás* illegalitásba vonulása után azonban az önszerveződő aktivizmus két „ága” által használt eszközök szétváltak. Egy, az 1980-as években az underground irodalom mezei terjesztőinek körében végzett vizsgálat kritikusan elemzi az értelmiség képviselőinek a munkások 1981 utáni *Szolidaritásával* való közös platformjának, a folytonosságnak, sőt, a „lelkedésnek” a hiányát (Mielczarek 2007). A kommunista rendszer 1989-es megdöntése után a különböző társadalmi csoportok közti eltérések még hangsúlyosabbá váltak; ez a jelenség a kommunista blokk más országaiban is megfigyelhető volt. Mindazonáltal a politikusok és elemzők figyelmét általában a nem privilegizáltak nevezett csoportok, a munkások vagy a parasztság sorsa kötötte le. A lengyel értelmiséget, mint általában, magára hagyták, hogy éljen a saját eszközeivel, miközben hallgatólagosan megfogalmazódott az az elvárás, hogy folytassa messianisztikus misszióját a nemzetért.

A demokratikus ellenzék hagyatéka

A társadalmi önszerveződés másként gondolkodók által vágyott modellje születése óta folyamatosan változott. Ellentétben a *Szolidaritás* civil jellegére vonatkozó lengyel és nemzetközi értékelések sokféleségével, egyetértés van abban a kérdésben, hogy az 1950-es évek óta a lengyel demokratikus ellenzék nem pusztán álmodozott, hanem

szisztematikus munkát végzett a társadalomban rejlő erőforrások aktivizálása érdekében, a totalitárius rendszer aláásására. A másként gondolkodók civil társadalom építésére irányuló motivációit csakis ideológiai alapon lehet megkérdőjelezni. A másként gondolkodók folyamatosan bizonyították elszántságukat arra, hogy az egész társadalom javát szolgáló, érzékelhető változásokat idézzenek elő, és ennek révén képessé tegyék a társadalmat saját sorsának irányítására. Ez nem azt jelenti, hogy a demokratikus ellenzék tagjai között teljes egyetértés volt valamennyi kérdésben, vagy hogy nem követtek el komoly hibákat. Lengyelországban a demokratikus ellenzék sem egységes, sem tévedhetetlen nem volt. Éppen ellenkezőleg, értelmiségi képviselői önkritikus szellemi és lelki útkeresők voltak, akik konstruktív megoldások után kutattak annak érdekében, hogy kezelni tudják a felvilágosítani és „igaz és méltóságteljes élethez” hozzásegíteni kívánt társadalom égető problémáit.

1989 után a demokratikus ellenzék számos tagja folytatta politikai szereplését, noha eltérő politikai megfontolásokból. Mások a születőben lévő nem kormányzati szektor kiépítésében játszottak kulcsszerepet az 1990-es években. Többen a lengyel üzleti szektor megteremtésében kamatoztatták vállalkozói képességeiket. Egyszóval, gyakorlatba ültették Kuroń-nak az élet különböző területein megjelenő autonóm kezdeményezésekről szóló vízióját, „a gazdaságtól a kultúráig” (Rogaczewska 2006:85). Noha Balcerowitz széles körben elismert „sokterápiája” a lengyel társadalmi csoportok egyikét sem hagyta érintetlenül, általánosságban elmondható, hogy az értelmiség tagjai, beleértve azokat, akik aktív szerepet játszottak a demokratikus ellenzékben, képesek voltak előnyt kovácsolni a rendszerváltásból. Nem kétséges, hogy ezt a folyamatot az értelmiség társadalmi és kulturális tőkéje segítette. Nem mondható el azonban ugyanez a *Szolidaritás* tízmillió tagjáról. Amikor a civil társadalom lengyelországi víziójának alakulásáról beszélünk, nem kerülhetjük meg a *Szolidaritás* ethoszában 1989 után bekövetkezett változások kérdését.

Az előre nem látható jövő

Miként bármely más társadalmi tömegmozgalom, amely végül belépett az intézményesült politika színterére, a *Szolidaritás* is elmozdult a mitikus heroizmus világa felől az Establisment domíniuma felé. Annak a széles körben elterjedt meggyőződésnek, hogy a *Szolidaritás* valamikori harcainak célja, illetve az, ami végül megvalósult, két különböző dolog, megvan a logikus magyarázata. Wesołowski úgy érvel, hogy az 1980-as évek *Szolidaritását* az erőteljes közösségi karakter jellemezte, amely a nacionalizmusban és a kereszténységben gyökerezett. Amikor a mozgalom elérte fő célját, és új politikai, társadalmi és gazdasági érdekek kerültek előtérbe, ez az ethosz „érvénytelenné” és „kontraproduktívvá” vált. Ennek eredményeként várható volt, hogy egy fokozatos eltolódás következik be a civil társadalom szociális víziójától a korlátozottabb klasszikus koncepció felé, amely a törvény uralmára, a politikai állampolgárságra és a gazdasági vállalkozás szabadságára helyezi a hangsúlyt. Következésképpen elmozdulás történt a közösségi jogok felől

az egyének alkotta csoportok jogainak irányába (Wesołowski 1995:114). Így a civil társadalomnak a *Szolidaritás* által képviselt érdekérvényesítő tevékenysége a közjóval kapcsolatos kérdések helyett a partikuláris érdekcsoportok ügyeire kezdett irányulni.

Ami a *Szolidaritás* a hagyatékát illeti, manapság sokan úgy vélik, hogy ellentmondás van a szakszervezet által megvalósítani kívánt nemes program és a jelen valósága között. Egy törekvés, vagy nevezhetjük álmnak, és a valóság között az a fő különbség, hogy csak ez utóbbit tapasztalhatjuk meg a gyakorlatban. Mindazonáltal, ahogy azt Aleksander Smolar joggal jegyzi meg, nem arról van szó, hogy a lengyelek „hűtlenek” lettek a *Szolidaritás* programjához. Amellett, hogy a *Szolidaritás* megkérdőjelezhetetlen szerepet játszott a kommunista rendszer megdöntésében, „több millió munkásember állampolgárrá válását” is elősegítette (Smolar 2001:37). Ugyanakkor evidenciának tűnik, hogy az 1980-as években az *Önkormányzó Köztársaság* a politikai körülmények miatt tette magáévá a civil társadalomra jellemző jegyeket (Mokrzycki 2002:137). Ez a gyönyörű illúzió (Mokrzycki 2002:137) még a neki életet adó kommunista időket sem élte túl. Ráadásul, úgy tűnik, hogy az akkori civil társadalom egyes hátulütői viszont kiállták az idő próbáját. Nevezetesen, a tárgyalási technikáknak a szakpolitikával, illetve a törvény uralmával szembeni elsősege tanúsítja az előző rendszerből örökölt perlekedő közéleti részvétel fennmaradását (Mokrzycki 2002:141).

Lehetséges tehát, hogy a civil társadalom álma rémálommá változott? Vannak bizonyítékok arra, hogy Lengyelországban bizonyos nyomásgyakorló csoportok még mindig megpróbálják befolyásolni a döntéshozatali folyamatokat a tüntetések és üzemfoglaló sztrájkok régi, kipróbált módszereivel, ekképpen játszva ki az intézményesült politikát. A politika sztrájkokkal való befolyásolása azonban a régebbi demokráciákban is megszokott. Ráadásul a lengyelek történetileg, az 1956-os sztrájkok előtt is sok esetben fejezték ki így a szabadság iránti vágyukat. Más szavakkal, a *Szolidaritás* tevékenysége és a mai sztrájkesemények egyaránt a lengyel ember szabadságharcának hagyományaira építenek.

Konklúziók

Miután röviden áttekintettük a civil társadalom lengyel ideájának fejlődését az 1950-es évek vége óta, a kérdés, hogy ez az álom vajon valósággá lett-e, még mindig nyitott. A civil társadalom lengyel álma a „szabadság és kenyér” biztosítása értelemben névleg megvalósult. Azonban miként azt kalkuttai Teréz anya mélyen szántó, ugyanakkor a hétköznapi észnek ellentmondó szavakkal megfogalmazta: több könny hull a meghallgatásra lelt, mint a meghallgatásra nem talált imák miatt. Amint az akkori lengyel civil társadalom hőseinek totalitárius ellenfelei hirtelen eltűntek a porondról, a korábbi más-ként gondolkodók és a *Szolidaritás* tagjai egyaránt rájöttek, hogy a valódi civil önszerveződés nem annyira egy álom, amely végül valóra válhat, hanem egy folyamat, amely a közéletben való szakadatlan részvételt, valamint szellemi nyitottságot és az új kihívásokkal szembeni készenlétet követel.

Amikor azt elemezzük, hogy az *Önkormányzó Köztársaság* programba beépült, a civil társadalommal kapcsolatos elképzelések milyen mértékben valósultak meg Lengyelországban, célszerű a rendszerváltás intézményi aspektusaira koncentrálnunk. A *Szolidaritás* illegalitásba kényszerítését megelőző tizenhat hónapot jellemző „egyazon értékösséghez tartozunk” érzés nem élt tovább az 1980-as években, és azt 1989 után sem lehetett újjáéleszteni. Időközben mind a történeti kontextus, mind a főszereplők megváltoztak (Gliński 2006). Az *Önkormányzó Köztársaság* programjának a civil társadalommal kapcsolatos aspektusait vizsgálva, úgy tűnik, mindössze kettő olyat találhatunk – az önkormányzati reformot és a civil kezdeményezések intézményesítését –, amelyek olyan módon foglalják megukban az önszerveződés ideáját, ahogyan azt a *Szolidaritás* 1980-ban elképzelte (Gliński 2006:61–66). Gliński joggal nevezi a nem-kormányzati szektor méretének és hatókörének növekedését az értelmiség képviselői és a külföldi támogatók körül felbukkanó önszerveződő kezdeményezések együttes hatásának. És valóban, Lengyelországban a civil társadalom még mindig inkább enkláve jellegű. Alulról való építkezése azonban a *Szolidaritás* önszerveződés vízióját testesíti meg. Tehát a *Szolidaritásnak* a munkások önkormányzásával és az új rend morális-etikai alapjaival kapcsolatos elképzelései ugyan nagymértékben utópikusnak bizonyultak, és 1989 után nem valósultak meg, más, a valódi civil társadalom kialakulását befolyásoló elemei realitássá váltak (Gliński 2006:71).

A civil kezdeményezések 1989 utáni hirtelen elterjedése a kutatók figyelmét is fölkelte. A civil szektorban az elmúlt húsz évben végbement, jól dokumentált fejlődési és professzionalizálódási folyamat mellett, egy belső specializáció is lejátszódott. Empirikus kutatási eredmények igazolják, hogy Lengyelországban a civil társadalomnak ma kétféle víziója, két modellje létezik. Nevezetesen, a lengyel civil szervezetek vagy a „centrumhoz” vagy a „perifériához” sorolhatók (Dudkiweicz 2004:163). Előbbiek a nagy, finanszírozáshoz különböző forrásokból hatékonyan hozzájutó, gyakran országos szintű, és általában városi székhelyű, az utóbbiak pedig kisebb, lokális, sokszor tradicionális, kevésbé formalizált, és a helyi forrásoktól erősen függő civil szervezetek. A nem-kormányzati szervezetek e bináris tipológiája az ún. harmadik szektorbeli eltérésekre mutat rá. Ez a megállapítás ugyanakkor nem a mai lengyel szervezett civil társadalom gyengeségét jelenti. Éppen ellenkezőleg, a közéleti szférában betöltött különböző szerepeikkel a „centrális” és „periferikus” civil szervezetek valójában erősítik egymást. A modern, intézményesült állampolgári kezdeményezések Lengyelországban sikeresen töltik be a watchdog funkciót, miként ezt a „centrális” szervezetek tevékenysége mutatja. Ugyanakkor a „periferikus” vagy lokális, önszerveződéses az önkormányzatok partnereiként működnek, és garantálják a választópolgárok bevonását mind a döntéshozatali, mind a végrehajtási folyamatokba. A civil szervezeteknek tehát mindkét típusa a civil társadalom érdekvédelmi funkciójának megvalósítására törekszik, noha eltérő módon és különböző adminisztratív szinteken.

A civil társadalom lengyel álma és gyakorlata tehát ma is folyamatosan idomul a változó körülményekhez, alkalmazkodik az új kihívásokhoz. Így például, miután megvalósult a szabadság és a növekvő jólét, a lengyel társadalomnak a szolidaritás és az emberi jogok korábban látókörén kívül eső aspektusaival is szembesülnie kellett; olyanokkal, mint a

globális szolidaritás vagy a kisebbségek jogai. A civil társadalom előtt álló új kihívások ezért újszerű megközelítéseket követelnek. A szolidaritás és emberi jogok érdekében fellépő civil szervezetek létjogosultsága tehát a közsféra demokratizálódásával nem csökkent. Ugyanakkor a másként gondolkodóknak az akkori elnyomó rendszer aláásását célzó, a közéletben való „szakadatlan részvételre” irányuló áldozatos törekvései pragmatikusabb, konstruktívabb jelleget öltöttek. A demokratikus ellenzék betöltötte történelmi szerepét, ezáltal kövezzve ki az utat a lengyel társadalmi aktivisták következő nemzedéke számára, hogy annak tagjai szabadon újraértelmezzék és megvalósítsák a szolidaritást, miközben a közjó és saját egyéni érdekeik érdekében tevékenykednek.

Irodalom:

- Arndt, A. (2008): Premises and Paradoxes in the Development of the Civil Society Concept in Poland. *Discussion Paper nr. SP IV 2008-402*, Berlin:WZB, 1–29.
- Buchowski, M. (1996): The shifting meaning of civil and civic society in Poland. In: Hann, Ch. and Dunn, E. (eds.): *Civil Society: Challenging Western Models*, London:Routledge.
- Dudkiewicz, M. (2004): Dwie wizje społeczeństwa obywatelskiego w świadomości ludzi trzeciego sektora. In: P. Gliński, B. Lewenstein, A. Siciński (eds.) *Samoorganizacja społeczeństwa Polskiego: III sektor i wspólnoty lokalne w jednoczącej się Europie*, Warszawa:IFIS PAN 162–173.
- Gawin, D. (2006): *Blask i gorzyc wolności*, Kraków:Ośrodek Myśli Politycznej.
- Gawin, D. (2008): Civil Society Discourse in Poland in the 1970s and 1980s. Discussion Paper nr. SP IV 2008-402, Berlin:WZB, 31–42.
- Gliński, P. (2006): The Self-Governing Republic in the Third Republic. *Polish Sociological Review*, 2006(1), 55–74.
- Holzer, J. (1984): *Solidarność 1980–1981. Geneza i historia*:Paris.
- Krzemiński, I. (1988): *Świat zakorzeniony*: Warszawa:Wola.
- Lipski, J. J. (1983): *Komitet Obrony Robotników. KOR. Komitet Samoobrony Społecznej*. Warszawa:Wydawnictwo CDN.
- Łopiński, M., Moskit, M. and Wilk, M. (1984): *Konspira. Rzecz o podziemnej Solidarności*. Warszawa:Wydawnictwo Przedświt.
- Michnik, A. (1983): Nowy Ewolucjonizm. In: *Uгода. Praca organiczna. Myśl społeczna*, Warszawa.
- Michnik, A. (1998): *Kościół, lewica, dialog*. Warszawa.
- Mielczarek, M. (2007): Czy polski trzeci sektor jest spadkobiercą podziemia lat osiemdziesiątych. *Trzeci Sektor*, nr. 11, 7–17.
- Mokrzycki, E. (2002): Demokracja „negocjacyjna”. In: *Utracona dynamika? O niedojrzałości Polskiej demokracji*, E. Mokrzycki, A. Rychar, A. Zybortowicz (eds.), Warszawa:IFIS PAN, 129–146.
- Nowak, S. (1990): The Premises, Hypotheses and Problems of Research Concerning Peace and Internal Order in Poland. *Dialectics and Humanism*, nr. 2, 125.
- Pelczynski, Z. A. (1988): “Solidarity and ‘The Rebirth of Civil Society’ in Poland, 1976–81”. In: J. Keane ed. *Civil Society and the State. New European Perspectives*, London.
- Rogaczewska, K. (2006): Koncepcja społeczeństwa obywatelskiego według.
- Jacka Kuronia. In: B. Krauz-Mozer and P. Borowiec (eds.): *Czas Społeczeństwa Obywatelskiego. Między teorią a praktyką*, Kraków:UJ. 79–88.
- Smolar, A. (2001): Rocznice, Pamięć i Przyszłość. *ZNAK* nr. 11, Kraków.
- Staniszkis, J. (1984): *Poland’s Self-Limiting Revolution*. Princeton University Press.
- Ścigaj, P. (2006): O podmiotowości społeczeństwa – idea społeczeństwa obywatelskiego w pracach Adama Michnika. In: B. Krauz-Mozer and P. Borowiec (eds.), *Czas Społeczeństwa Obywatelskiego. Między teorią a praktyką*, Kraków:UJ, 57–78.
- Tischner, J. (1992): *Etyka Solidarności oraz Homo Sovieticus*. Kraków.
- Wandycz, P. S. (1995): *Cena wolności Historia Europy Środkowo-Wschodniej od średniowiecza do współczesności*, Kraków.

Wesołowski, W. (1995): The Nature of Social Ties and the Future of Postcommunist Society: Poland after Solidarity. In: J. A. Hall: *Civil Society: Theory, History, Comparison*. Cambridge, Polity Press.

Jegyzetek

- 1 A tanulmány a Trust CEE (grant nr CBI_2009_11) által támogatott, és a lengyel Közéleti Kutatóintézet által lebonyolított „Megvalósult-e az álmunk? A közép-kelet-európai civil társadalmak összehasonlító elemzése” c. nemzetközi kutatási projekt keretében készült.
- 2 Rzeczpospolita: a lengyel állam tradicionális elnevezése. (A ford.)
- 3 E program maga is az *Önkormányzó Köztársaság* nevet kapta. (A ford.)

AZ ILLYÉS KÖZALAPÍTVÁNY CSEMADOK SZAKMAI TANÁCSA TÁMOGATÁSAINAK ELEMZÉSE (1996–2006)

Morauszki András

Bevezetés

■ A határon túli magyarság iránt érzett felelősség kinyilvánítása már Magyarország rendszerváltás után keletkezett új alkotmányában megjelenik. Ennek megfogalmazása ugyanakkor eltérő értelmezéseket tesz lehetővé.¹ Ezért a konkrét kérdésekben számos különböző véleménnyel és javaslattal találkozhatunk (Öllös 2008). Tanulmányunkban a szlovákiai magyar civil szektor, és azon belül a Csemadok bemutatását követően röviden foglalkozunk az elmúlt két évtized magyarországi támogatáspolitikájával, majd ennek egy – a civil szervezetek szempontjából megítélésünk szerint egyik legfontosabb – intézményével, az Illyés Közalapítvánnyal. A tanulmány empirikus részében az Illyés Közalapítvány Szlovákiai Alkuratóriuma ún. Csemadok szakmai tanácsának döntéseit elemezzük.

Véleményünk szerint tanulmányunk több szempontból is hasznos információkkal szolgálhat a határon túli magyar szervezetek támogatásával kapcsolatban. Egyrészt képet ad a magyarországi támogatáspolitikához forduló határon túli szervezetek motivációiról és pályázati stratégiáiról. Másrészt bepillantást nyújt a támogatáspolitikai intézményrendszer története egyik fontos szereplőjének döntéshozatali folyamataiba. Ezáltal hozzájárul a nonprofit szervezetek és az állam közötti kapcsolat egyik fontos dimenziójának, a támogatói-támogatotti kapcsolatnak a megértéséhez.²

A szlovák civil/nonprofit szektor

A térség többi államához hasonlóan Szlovákiában is a rendszerváltás nyitott utat az állampolgári önszerveződés elterjedéséhez, a civil/nonprofit szektor fejlődéséhez. (Cseh-)Szlovákiában is hamarosan megszülettek a gyülekezési és egyesülési jogot garantáló törvények, majd a szektor jogi alapjait képező egyéb kapcsolódó jogszabályok. A szektor ezt követő történetét a szakirodalom több szakaszra osztja.

Az első szakasz (1989–1992) a szektor extenzív növekedésével jellemezhető, amely ezáltal egyre differenciáltabbá is vált. A második szakaszt (1993–1994) a szervezetek professzionalizációja jellemzi, amelyben nagy szerepe volt a különböző képzéseknek. A harmadik szakasz (1994–1997) a szektor öntudatra ébredéseként írható le a második Mečiar-kormány szigorúbb állami felügyeletet célzó politikájával szemben. Ezzel összefüggésben negyedik szakaszként tartják számon a szektor mozgósításának az 1998. évi választásokat megelőző időszakát (1997–1998), amelynek célja az állampolgárok informálása és a választások törvényességének felügyelete volt. 1998-tól kezdődően a szektor a kormányzat partnereként képes volt stabilizálódni, az adótörvények módosításával és az Európai Unió csatlakozással pedig új források is megnyíltak előtte (Kuvíková–Hullová 2004; Tóth 2006).

A nonprofit szektor tevékenységszerkezetéről elmondható, hogy a szervezetek legnagyobb csoportja kulturális és rekreációs tevékenységet folytat (2002-ben 31,8 százalék), emellett azonban a lakásügyi és fejlesztési (24,6 százalék), munkavállalói és munkáltatói érdekképviseleti szervezetek (14,2 százalék) is jelentősebb arányban jelennek meg. A szervezetek túlnyomó többsége (2005-ben 92,8 százalék) polgári társulás (egyesület) formájában működik. A szervezetek a lakosság számarányánál nagyobb mértékben koncentrálódnak a pozsonyi kerületben (Woleková–Petijová 2006).

A szlovákiai civil szektor kutatásának fontos területe a szektor bevételi forrásainak vizsgálata. A kezdeti időszakban az állami támogatások visszaszorulását követően a szlovákiai nonprofit szektor legfontosabb támogatói a nagy nyugati alapítványok lettek, amelyek fő missziója a polgári társadalom, demokratikus értékrend kelet-közép-európai terjesztése volt. Ezek azonban 1998-ban, az első Dzurinda-kormány győzelmével sikeresnek nyilvánították tevékenységüket és működésük súlypontját keletebbre tolták (Tóth 2006). Ma már a szektor bevételeinek legnagyobb részét – az adatok szerint – a saját tevékenységből származó ár- és díjbevételek alkotják (Svitková 2004). Emellett 2001-ben Szlovákiában is megjelent a személyi jövedelemadó 1 százaléka (2003-tól 2 százaléka) felajánlásának rendszere.

A szlovákiai magyar civil/nonprofit szektor és a Csemadok

Bár a szlovákiai magyar civil/nonprofit alszektor fejlődési trendjei alapvetően követni látszanak a fent felvázolt trendeket, a magyar szervezetek mégis sajátos zárványt képeznek. Ennek oka, hogy a szlovákiai magyar szervezetek etnikai alapon határozzák meg

magukat, és elsősorban a magyarországi szervezetekkel és politikával keresik a kapcsolatot. A kutatások szlovákiai magyar szervezetnek tekintik azokat, amelyek tevékenysége az alapszabályban rögzített módon a magyar kisebbségi közösségre terjed ki. Részben ebből a lehatárolási szempontból is adódik a kulturális és oktatási szervezetek jelentős túlsúlya. A Fórum Információs Központ adataira alapján 2004-ben a szervezetek 68,5 százaléka tevékenykedett elsődlegesen a kultúra, 6,8 százaléka pedig az oktatás területén. Másodlagos tevékenységként a szervezetek további 22,4 százaléka foglalkozik kultúrával, 14,5 százaléka oktatással. Korábbi felmérések emellett rámutattak arra, hogy a szlovákiai magyar szervezeteknek mindössze kb. egyharmada bejegyzett. Területileg elsősorban az ország nyugati járásaiban működnek. Ezek a felmérések nem teljes körűek, azonban alkalmasak arra, hogy érzékeltessék a szlovákiai magyar civil alszektor kiterjedtségét és összetételét (Tóth 2006).

Az elemzések azt mutatják, hogy jelentős különbség van a szlovák szektor és a szlovákiai magyar alszektor gazdálkodása között. A magyar civil szervezetek bevétel-szerkezetében ugyanis a díjbevételek, szlovákiai alapítványi forrásokból és a százalékos felajánlásokból származó bevételek kevésbé jelentősek, mint a teljes szlovákiai civil/nonprofit szektor esetében. Ezzel szemben jelentősnek mondható támogatást kapnak Magyarországról, illetve működésüket nagy részben a tagok és a helyi társadalom önkéntes munkájára alapozzák, valamint számos más forrásból is bevételekhez jutnak, mint például a helyi vállalkozások, helyi önkormányzatok támogatásaiból, vagy a Szlovák Köztársaság Kulturális Minisztériumának kisebbségi kultúrák segítésére szánt keretéből is.³ Számszerű adatok nem állnak rendelkezésünkre, becslések alapján azonban az alszektor működése legnagyobb részben a magyarországi közalapítványi és állami, minisztériumi támogatásoknak köszönhető (Nagy–Tóth 2006).

A Csemadok. A szlovákiai magyar nonprofit alszektor egy további szempontból is eltér a szlovákiai civil/nonprofit szektor egészétől. A szlovákiai magyarság ugyanis gyakorlatilag az egész államszocialista időszak folyamán rendelkezett egy – lényegét tekintve – civil szervezettel, a Csemadokkal, amelyet a fennálló hatalom is elfogadott. A Csemadokot 1949 májusában a Szlovákia Kommunista Pártja mellett létrehozott ún. Magyar Bizottság alapította azzal a céllal, hogy a Párt döntéseit közvetítse a magyar lakosság felé. Nagyon hamar kialakult azonban egy „másik Csemadok” is, amely a hivatalos állásfoglalással szemben a társadalmi önszerveződés egyedülálló terepe volt a rendszerváltásig (Tóth 1998). A Csemadok tevékenysége az évtizedek során több változáson ment keresztül. Az alapítását követő bő évtizedben elsősorban klasszikus kulturális feladatokat látott el, illetve ezen kívül részt vállalt a Kommunista Párt politikájának népszerűsítésében és közvetítésében. Az 1960-as években azonban folyamatosan megerősödött a szervezet érdekképviselői tevékenysége, amely az 1968-at követő „normalizációs” időszak során sem tűnt el. Végül a rendszerváltás egy új korszakot nyitott a Szövetség működésében. Felmerült a szervezet párttá alakítása, valamint megszüntetése is, végül azonban a civil szervezeti, egyesületi működés mellett döntöttek. A Csemadok immár nyíltan felvállalta nem csak klasszikus kulturális funkcióját, hanem az érdekképviselői, politikai nyomásgyakorló, kultúra- és tudománypártoló és kulturális módszertani központ funkcióját

is (Varga 2006). A Csemadok tehát a rendszerváltást követően az újonnan megalakult civil szervezetekkel jogilag egyenrangú, ugyanakkor informális súlya, valamint érdekérvényesítő képességének köszönhetően mégis kiemelkedő helyet foglal el a szlovákiai magyar civil alszektoron belül.

A Csemadok felépítése hierarchikus. Bázisát az egyes településeken működő alapszervezetek alkotják. Szintén alapszervezeti szinten működnek a Csemadok különböző kulturális csoportjai. Az alapszervezetek „az ország területi felosztásának megfelelően” területi választmányokat (TV) hoznak létre. A gyakorlatban járasonként egy TV működik, ezen túl pedig Pozsonyban és Kassán városi választmány jött létre. A szervezet országos szintjét az Országos Közgyűlés, valamint az operatív működésért felelős Országos Tanács (2000-ig Országos Választmány) alkotja.⁴

A Csemadok 1994-ig elsősorban költségvetési támogatására támaszkodott, ezt azonban a Mečiar-kormány megszüntette. Ezt követően a többi szervezethez hasonlóan az abban az időben kiépülő magyarországi támogatáspolitikára támaszkodhatott, valamint folyamatosan felértékelődött az önkéntes munka szerepe az egyes szervezeti egységek működésében. Megnőtt az adományok jelentősége, példaként az első év költségvetése is nagyrészt a Csemadok-tagok önkéntes felajánlásaiból állt össze (Gál 2006). A Csemadok vezetői emellett fontos forrásnak tekintették a Szlovák Köztársaság Kulturális Minisztériumát, a helyi önkormányzatokat, valamint a rendezvények belépőiből és szolgáltatásokból származó bevételeket. Ezen kívül megjelenik a tagdíj és a rendezvények esetében a külső szponzorálás is (Székely 2009).

A magyarországi támogatáspolitikai két évtizede

A rendszerváltást követően az első demokratikusan választott, MDF–SZDSZ kormány időszakában (1990–1994) a támogatáspolitikai intézményrendszer megalapozása történt. Ehhez a kormány már 1990-ben hozzálátott, amikor a Miniszterelnöki Hivatal kérésében létrehozta a Határon Túli Magyarok Titkárságát (HTMT), valamint az Illyés Közalapítványt, amely az anyagi támogatások lebonyolításáért volt felelős. A támogatáspolitikai a kezdetektől fontos szimbolikus kérdéssé vált, és már az első parlamenti ciklus idején nagy politikai vihart kavart. Már ekkor felvetődött egy további fontos kérdés: a magyarságpolitikával kapcsolatos feladatokat egy, a miniszterelnökséghez rendelt erős koordinációs központ lássa el, amely összehangolja és ellenőrzi a minisztériumok működését, avagy egy azokat kiszolgáló, a külügyminisztérium alá rendelt háttérintézmény. A HTMT-ből 1992-ben létrehozott Határon Túli Magyarok Hivatala végül a Külügyminisztérium alá rendelten jött létre, komoly kompetenciák nélkül. Feladata a kapcsolattartás volt, együttműködés a minisztériumokkal és más szervekkel, a magyarságpolitika koordinációja, elemzések készítése. A ciklus folyamán folyamatosan bővültek a rendelkezésre álló források, amelyek a ciklus utolsó évében megközelítették a 2 milliárd forintot. Emellett szaporodtak a feladatok és az ezeket ellátó szervezetek is, ami azonban nem járt együtt a HTMH megerősödésével. A magyarságpolitikai intézményrendszer 1994 elejére lényeg-

ben kialakult, és ez a rendszer 2006 végéig fennmaradt. Ennek keretében háromféle szereplő látta el a magyarságpolitikai feladatokat: a HTMH, korlátozott jogkörökkel, az érintett ágazati minisztériumok egységei, valamint a különböző közalapítványok (Illyés, Kézfogás, Teleki László, Pro Professione Alapítvány, Segítő Jobb Alapítvány, Mocsáry Lajos Alapítvány). A határon túl is megindult az intézményalapítás, amelyet a magyar kormány abban a reményben támogatott, hogy később – a nemzetiségi autonómiák keretében – a kisebbségi magyar közösségek képesek lesznek ezeket fenntartani.

Az 1994. évi választásokat követően csökkent a magyarságpolitika súlya, alárendelődött egyrészt az integrációs politikának, másrészt a szomszédságpolitikának. Az MSZP–SZDSZ kormány magyarságpolitikáját nem a nemzeti felelősségvállalásra építette; a határon túli magyarokat nem nemzetrésznek, hanem hátrányos helyzetű csoportnak tekintette. A HTMH-t az új kormány ismét a Miniszterelnöki Hivatal alá rendelte. A feladatok meghatározásában a tárcaközi koordináció, valamint a kisebbségpolitikai koncepció kidolgozása került előtérbe. Emellett megjelent a gazdasági önszerveződés támogatása is. Ebben a ciklusban került sor az alapszerződések megkötésére a szomszédos államokkal, amelyek eredményeképpen felálltak az egyes vegyes bizottságok, valamint a közalapítványok esetében kialakult az előkuratóriumok, az ösztöndíjtanács és a szakmai előzsűrik rendszere. Ezek célja a határon túli magyar elitek bevonása révén a támogatáspolitikai és szakmai legitimitásának erősítése volt. A fő problémákat ebben az időszakban a forráshiány mellett az okozta, hogy a kormánynak nem sikerült megfelelő kapcsolatokat kiépítenie a határon túli elitekkel.

Az 1998–2002 közötti Fidesz–FKGP–MDF koalíciós kormány idején a határon túli magyarok támogatására fordítható források kibővültek. Emellett a NATO-ba való belépés és az EU-csatlakozás esélye megnövelte az ország geopolitikai súlyát is. Ekkorra kiderült, hogy a szomszédos országok elutasítják a magyar kisebbségek autonómiatörekvéseit, valamint hogy a vegyes bizottságok nem képesek kezelni a felmerülő problémákat. Ezek a körülmények megerősítették az egyoldalúan kezdeményező politikát. Ebben a ciklusban két új nemzetpolitikai intézmény jött létre: a Magyar Állandó Értekezlet (MÁÉRT), valamint az ún. „státustörvény”. Előbbi a határon túli és magyarországi pártok közös egyeztető fórumaként működött, emellett belpolitikai nyomásgyakorló szerepe is volt. „A szomszédos államokban élő magyarokról” szóló 2001. évi LXII. törvény pedig rögzítette a szomszédos országokban élő magyarok számára nyújtandó kedvezményeket, támogatásokat. Ezek egy jelentős része Magyarországon vehető igénybe, egy részük, például az oktatási-nevelési támogatások azonban a szülőföldön is igénybe vehető. A ciklus folyamán tehát az intézményrendszer tovább bővült, megerősödtek a párhuzamosságok, gyakoribbá váltak a koordinációs problémák. Erre a leghatékonyabb megoldásnak a személyi koordináció mutatkozott, az egyes alapítványok vezető testületeibe ugyanazok a személyek kerültek. A ciklus végén kezdődött meg a támogatási nyilvántartási rendszer kiépítése, amely azonban a mai napig nem használható.

A 2002. évi választásokat követően hatalomra kerülő MSZP–SZDSZ kormány a HTMH-t ismét a Miniszterelnöki Hivatal felügyelete alá helyezte. Az intézményrendszer növekedése megállt, a kedvezménytörvényt szűkítették és a támogatásra fordítható for-

rások is csökkentek. A költségvetési hiány csökkentése a határon túli támogatásokat nagyobb mértékben érintette. A döntéshozatalban megerősödött a határon túli politikai szervezetek beleszólása, ugyanakkor a kormányban nem voltak olyan erős személyek, akik a magyarságpolitikát magukénak érezték volna. Ennek következtében egyfajta kijárási, „ígérvény-politizálás” alakult ki.

A kormányfőváltást követően kezdődő időszak meghatározó eseménye volt a kettős állampolgárságról szóló népszavazási kampány, amely 2004 decemberében érvénytelen népszavazással ért véget, és súlyos tehertétellé vált a miniszterelnök és a határon túli elit kapcsolatában. Az ezzel párhuzamosan meghirdetett Szülőföld Program, amely többek között a kulturális nemzet egységét volt hivatott megjeleníteni, valamint tartalmazta a kedvezményes honosítás lehetőségét – egyben létrehozta a Szülőföld Alapot – csak kárenyhítésre volt alkalmas. A rövid ciklus során a nemzetpolitika leértékelődött, elvesztette korábbi szimbolikus súlyát, a források pedig szűkültek. A támogatáspolitikai részeként létrejövő Szülőföld Alap azonban új színfoltot jelentett. Ez a költségvetéstől független, önálló forrásokkal rendelkezett, azonban a törvény elégtelen forrásokat biztosított működéséhez, így az SZJA 1 százalékos felajánlásaiból befolyt összeget évről évre a költségvetés egészítette ki 1 milliárd forintra.

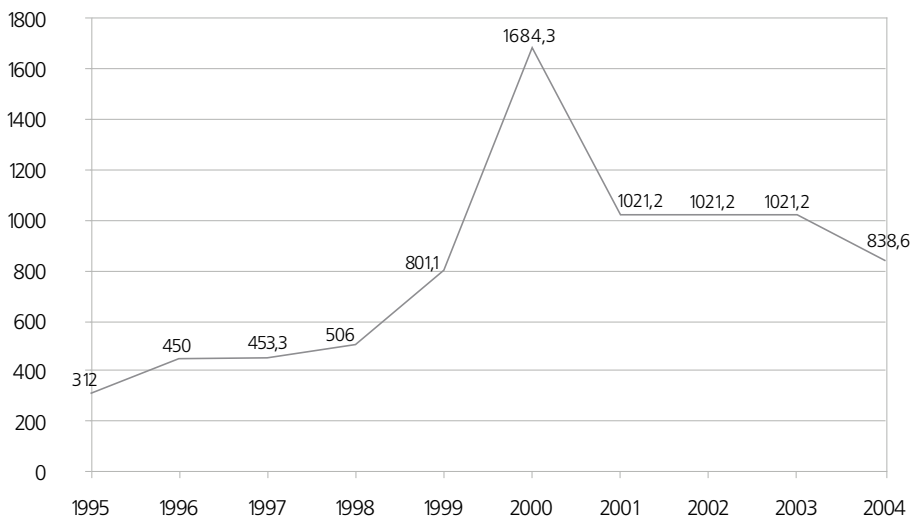
A 2006. évi választásokat követően a hatalmon maradó MSZP–SZDSZ kormány radikális szerkezeti átalakítást hajtott végre a támogatáspolitikában. Megszüntették a HTMH-t, az igazgatási feladatkört a Miniszterelnöki Hivatal Kisebbség- és Nemzetpolitikáért Felelős Szakállamtitkársága vette át. Ugyancsak megszűnt a MÁÉRT, az Illyés Közalapítvány, az Új Kézfogás Közalapítvány és a Határon Túli Magyar Oktatásért Apáczai Közalapítvány is. Ezek feladatait a Szülőföld Alap, a Corvinus Nemzetközi Befektetési Zrt., illetve az Oktatásért Közalapítvány vette át. A támogatásokat jelentős mértékben központosították. A kormány nemzetpolitikája elsősorban a gazdaságfejlesztésre, a szülőföldön való boldogulás szociális és gazdasági feltételeinek megteremtésére koncentrált, a versenyképesség és modernizáció váltak kulcsfogalmakká (Bárdi, 2004; Bárdi–Misovicz, 2010).

Az Illyés Közalapítvány. Az IKA 1990-ben kezdte meg működését azzal a céllal, hogy támogassa a határon túli magyarság önazonosságának megőrzését és erősítését, anyanyelvük ápolását, kulturális rendezvényeiket, az őket érintő tudományos munkát és az anyanyelvi hitéletet.⁵ Az IKA a bemutatott szemléletmódbeli változások ellenére 1990-től 2006-ig működött, 1994-től alkuratoriumi rendszerben. Az alkuratoriumokban a helyi kisebbségi elit képviselői kaptak helyet és ezáltal nagyobb szerepet a támogatások elosztásában. Így a döntéshozók köre nagymértékű állandóságot mutatott, nem figyelhetők meg olyan szemléletmódbeli és stratégiai változások, mint általában a magyarországi támogatáspolitikai esetében. A döntéshozatal legalsó szintjét a többé-kevésbé szakmai alapon szerveződő testületek alkották. Ezeket Szlovákiában szakmai tanácsoknak, Romániában szaktestületeknek, Jugoszláviában pedig szakági bizottságnak nevezték.

Az IKA Szlovákiai Alkuratoriuma mellett hét szakmai tanács működött: oktatásügyi, kultúra és művelődés, Csemadok, helyi és regionális projektek, lapkiadási, tudományos, egyházi és hitéleti. A Szlovákiai Alkuratorium szakmai tanácsaiban az egyes területeken működő legfontosabb szervezetek és intézmények képviselői kaptak helyet. Az általunk

vizsgált Csemadok-szervezetek szakmai tanácsába például a Csemadok területi választmányok elnökei kerültek. A döntéshozatalban fontos szerep jutott a legalsó szintet képező szakmai tanácsoknak, az itt meghozott döntéseket az alkuratórium csak ritkán módosította, döntött a vitás ügyekben, majd a végleges döntést továbbította az IKA Kuratóriumnak, amely rendszerint jóváhagyta ezeket.⁷

1. ábra. Az Ilyés Közalapítványnak juttatott költségvetési támogatás összegének változása 1995–2004 között, millió Ft

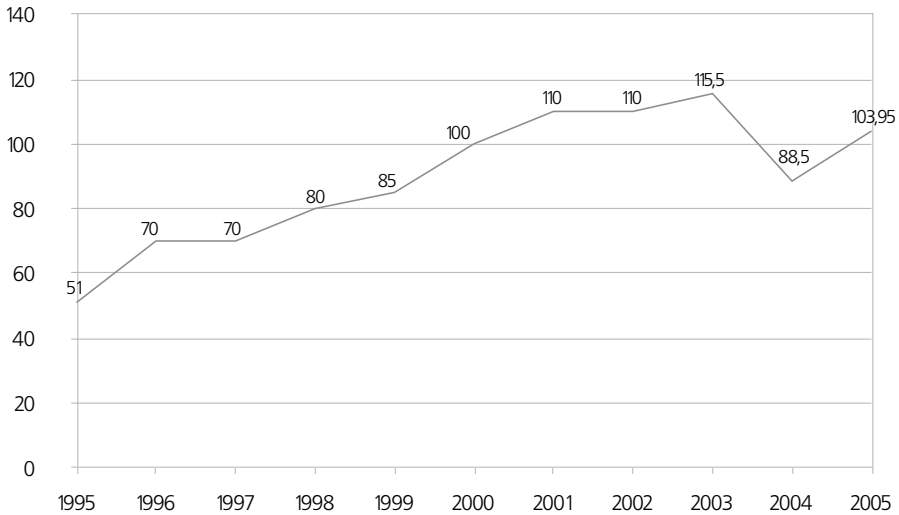
Forrás: Bárdi, 2004:218–219.⁶

Az Ilyés Közalapítványhoz a szervezetek és magánszemélyek tág köre pályázhatott; civil szervezetek, önkormányzatok, önkormányzati fenntartású intézmények (iskolák, művelődési központok), egyházak és magánszemélyek egyaránt igényelhetek támogatást. Az általunk vizsgált szakmai tanács azonban kifejezetten a Csemadok-szervezetek és azok mellett működő nem bejegyzett csoportok számára nyújtott támogatást. Ez a tény, illetve a szakmai tanács számára allokált források mértéke is mutatja a Csemadok kiemelkedő helyét a szlovákiai magyar civil/nonprofit szektorban.

Az IKA forráselosztásával kapcsolatos tapasztalatok. A kutatás céljai és módszerei

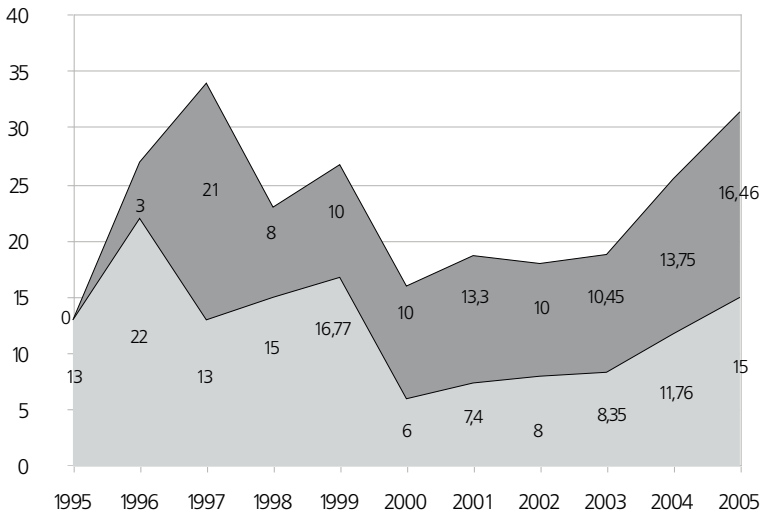
Tanulmányunkban az IKA Szlovákiai Alkuratóriuma Csemadok-szervezetek szakmai tanácsához beérkezett pályázati adatlapok, az Alkuratórium döntési jegyzőkönyvei, valamint alapszervezeti, területi választmányi és országos tanácsi tisztségviselőkkel készített interjúk alapján mutatjuk be a szervezetek aktivitását, a támogatási igényeket, valamint a pályázati döntéseket.

2. ábra. Az IKA Szlovákiai Alkuratóriuma számára kijelölt költségkeret változása 1995–2005 között, millió Ft

Forrás: Az IKA Szlovákiai Alkuratóriumának jegyzőkönyvei.

3. ábra. Az IKA Szlovákiai Alkuratóriumának Kulturális és Csemadok-szervezetek Szakmai Tanácsa számára meghatározott költségkeretek változása 1995–2005 között⁸

Forrás: Az IKA Szlovákiai Alkuratóriumának jegyzőkönyvei.

Az IKA Csemadok Szakmai Tanácsához a vizsgált időszakban 1256 pályázat érkezett, kutatásunkban e pályázati anyag teljes körű feldolgozását végeztük el. A pályázatok tartalmazták a pályázó szervezetek legfontosabb adatait (név, székhely stb.), a pályázat cél-

ját, költségvetését, valamint a bevont alternatív forrásokat. A pályázati döntések az alkuratóriumi jegyzőkönyvekben szerepeltek.

A pályázatok és pályázati döntések elemzése mellett kilenc interjút készítettünk; hetet az Érsekújvári Területi Választmányhoz tartozó alapszervezetek vezetőivel, egyet a területi választmány volt elnökével, egyet pedig az Országos Tanács volt alelnökével. A megkeresett szervezetek között aktív és kevésbé aktív, sikeres és kevésbé sikeres szervezetek egyaránt szerepeltek. Az interjúk során a pályázati rendszer szubjektív értékelésére, valamint a felmerülő problémákra kérdeztünk rá. Az Országos Tanács volt alelnöke emellett tagja volt az alkuratóriumnak és a szakmai tanácsnak is, így a pályázati döntéseket meghatározó prioritásokról is beszámolt.

A Csemadok-szervezetek pályázati aktivitása

Az 1996–2006 közötti időszakban az Ilyés Közalapítvány Szlovákiai Alkuratóriuma Csemadok szakmai tanácsához összesen 1256 pályázat érkezett 264 pályázó Csemadok-szervezettől, illetve az ezek mellett működő informális csoportoktól.

Ahogy a 3. ábrából látható, a vizsgált időszakon belül a pályázói aktivitás változékonyan bizonyult, azonban 2004-ben kiugróan magas volt mind a pályázó szervezetek, mint pedig a benyújtott pályázatok száma. A fokozott aktivitás oka feltételezhetően a megváltozott pályázati kiírás, ezen belül a kisebb helyi rendezvények támogatásának megjelenése, amely számos, egyébként kevésbé aktív szervezetet is pályázásra készíthetett. Ezt támasztja alá az is, hogy ebben az évben a megpályázott összeg nem nőtt olyan mértékben, mint a pályázó (alap-)szervezetek, illetve beadott pályázatok száma.

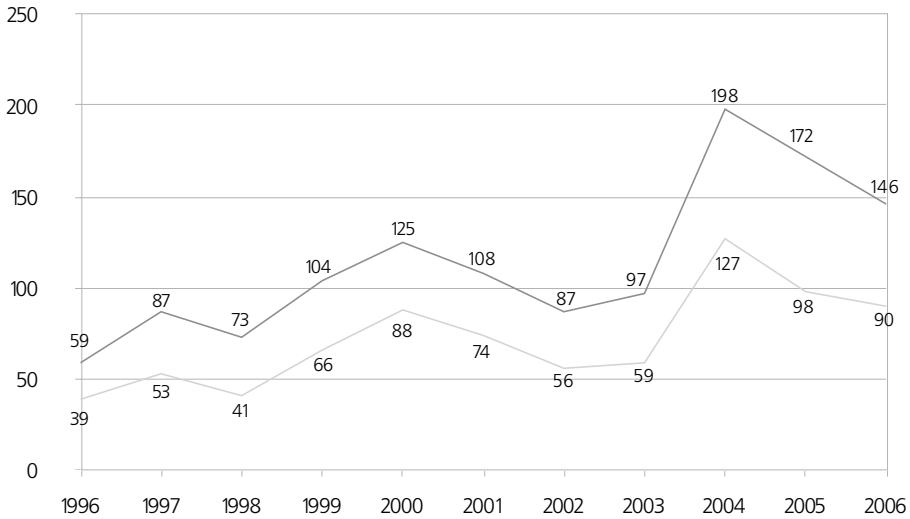
Az aktivitás változásai leginkább az alapszervezetek „megmozdulásának” tudhatók be, hiszen a pályázó területi szervek száma szinte állandó, és ezek szinte kivétel nélkül minden évben pályáztak. Hasonlóképpen, a beadott pályázataik száma is állandónak tekinthető.⁹

Az IKA láthatóan a szervezetek tag körét volt képes évről évre megszólítani, különösen működése utolsó éveiben.

A pályázó szervezetek és pályázatok megoszlása szervezeti típus és pályázati cél szerint

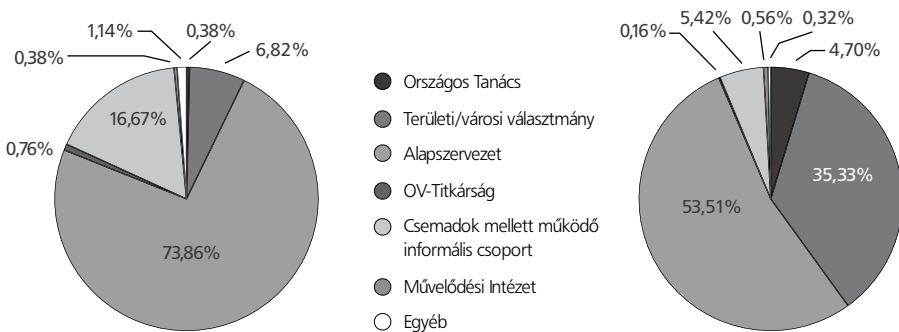
Az Ilyés Közalapítványhoz pályázó szervezetek túlnyomó többsége alapszervezet volt, és a pályázatok kb. fele ettől a szervezeti csoporttól érkezett. A csoport azonban jelentős belső heterogenitással bír. A legaktívabb alapszervezet 18 pályázatot adott be, számos alapszervezet viszont csak egyet. Nagy számban pályáztak az IKA-hoz jogi személyiséggel nem rendelkező, a Csemadok mellett működő informális hagyományőrző csoportok, együttesek is, ám ezek pályázati aktivitása alacsonyabb volt.¹⁰ Fontos utalni a területi, illetve városi (Pozsony, Kassa) választmányokra, illetve az Országos Tanácsra is. Utóbbi számarányához viszonyítva nagy arányban részesült a beadott pályázatokból (lásd 4. ábra).

4. ábra. Az Illyés Közalapítvány Szlovákiai Alkuratóriumának Csemadok szakmai tanácsához pályázó szervezetek és a beérkező pályázatok megoszlása évek szerint (1996–2006)

Forrás: saját adatgyűjtés.

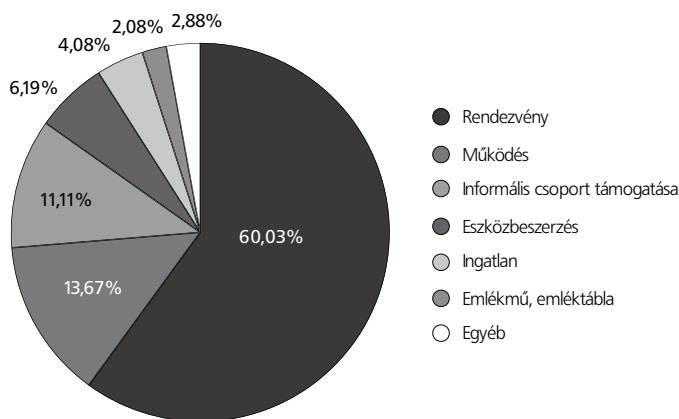
5. ábra. A pályázatok és pályázó szervezetek megoszlása a szervezet jellege szerint

Forrás: saját adatgyűjtés.

A szervezetek számos célra adhattak be pályázatot: rendezvények támogatására, működési költségekre, eszközök beszerzésére, ingatlanvásárlásra és -felújításra, kiadványok megjelentetésére, tudományos kutatásra, oktatási tevékenységre, emlékmű vagy emléktábla állítására. A pályázatok feldolgozása során az derült ki, hogy azok túlnyomó többsége a szervezet vagy az ahhoz kötődő csoportok működésének fenntartására vagy rendezvényszervezésre irányult. A szervezetek működésének fejlesztését célzó eszközbeszerzés és ingatlanvásárlás/felújítás részesedése ettől jelentősen elmarad.

6. ábra. A pályázatok megoszlása a pályázat célja szerint

Forrás: saját adatgyűjtés.

Valamennyi vizsgált évben a *rendezvényekre* kért támogatás aránya volt a legmagasabb (48,1–66,9 százalék). 2003 és 2004 között itt is jelentős különbséget tapasztalunk, a rendezvényekre beadott pályázatok száma megduplázódott. A *működésre* kért pályázatok aránya 3,4–23,0 százalék között változott, számuk 2000-ig nőtt, ezt követően rögzülni látszott azon szervezetek köre, amelyek többé-kevésbé rendszeresen pályáztak működési támogatásra. A rendezvényre és működésre kért támogatások aránya valamennyi évben meghaladta az 50, az utolsó néhány évben megközelítette a 80 százalékot is.

Ezzel szemben az *eszközbeszerzésre* és *ingatlanok* megvásárlására, felújítására vagy berendezésére kért támogatások súlya jelentősen elmaradt ettől, sőt, idővel csökkenésnek indult. Együttes arányuk csak az első két évben érte el a 20 százalékot, az utolsó két évben pedig már csak 5 százalék körül mozgott.

Az egyes pályázati célok érzékelhetően bizonyos szervezeti típusokhoz kötődtek. A Csemadok területi szervei esetében (TV-k, OT) a rendezvényekre (64 százalék) és működésre (28 százalék) beadott pályázatok mellett alig fordultak elő más célok. Utóbbiak a területi szervek specialitásának számítanak, kb. 80 százalékuk e szervezetektől érkezett.

Az alapszervezetekre alig voltak jellemzőek a működési pályázatok (3,3 százalék). Ezzel szemben sajátosan alapszervezeti szinthez köthetők az informális csoportok javára igényelt támogatások (20,2 százalék, az összes ilyen jellegű pályázat kb. 97 százaléka). A fejlesztésre kért támogatások aránya ebben a csoportban is alacsony, ám valamivel magasabb, mint a területi szervek esetében (11,7 százalék).

Az informális csoportok esetében az ebben a körben legjellemzőbb rendezvénypályázatok mellett (39,7 százalék) viszonylag nagy súllyal szerepeltek az eszközbeszerzésre irányuló kérelmek is (32,4 százalék). Ezek ugyanis jellemzően olyan hagyományőrző együttesek, tánccsoportok, énekkarok, amelyek működéséhez szükség van bizonyos eszközökre, úgymint hangtechnikára, viseletekre, hangszerekre. Bár az informális csoportok

tok működtetése jellemzően nem igényel nagy pénzbeli ráfordítást, mégis megjelentek a működési pályázatok (13,2 százalék), sőt, az ingatlanpályázatok is (5,9 százalék).

A pályázati adatokból és interjúkból jól látható, hogy a Csemadok-szervezetek fő tevékenysége a rendezvényszervezés, amely általában hagyományörző, identitáserősítő célokat szolgál.

A projektekhez rendelt alternatív pályázati források

Az egyéb pályázati források vizsgálatát megnehezítette, hogy a szervezetek nem minden esetben jelezték egyértelműen, pályáztak-e más forráshoz is. Az utolsó években a pályázatokban pedig már csak a rendelkezésre álló egyéb külső források nagyságára kérdeztek rá. Az elemzés alapján a pályázatok 60,1 százalékában tudjuk biztosan, hogy a pályázó más forrás bevonására is törekedett a célok megvalósításához.

A területi szervek hátréből két pályázat esetében fordultak más támogatóhoz. Ez az arány különösen 2001-től magas. A Csemadok-szervezetek legfontosabb forrásának számító költségvetési támogatást a szlovák kormány 1994-ben megszüntette. Az Országos Tanács alelnökével és az Érsekújvári TV volt elnök-titkárával készített interjúkból világosan látszott, hogy ez alapvető fontosságú változás volt. 1998-ig a magyarországi támogatáspolitikai intézményrendszeren kívül gyakorlatilag nem volt más forrás, amelyhez a Csemadok országos és területi szervei fordulhattak. Ezt a pályázati adatlapok is alátámasztják. 2000-ig az OT csak ritkán fordult más támogatóhoz, 2001-től azonban szinte minden pályázat esetében. Leggyakrabban a Szlovák Köztársaság Kulturális Minisztériuma (SZKKM), a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma és a szponzorok kerültek külső támogatóként említésre a pályázatokban. A területi választmányok ellenben már az első években meg tudták szólítani a helyi önkormányzatokat, szponzorokat. 2001-től pedig náluk is megjelentek az SZKKM-hez beadott pályázatok, ez vált a legjellemzőbb alternatív forrássá. Az IKA támogatásaira való ráutaltság mértéke ennek ellenére viszonylag magas maradt. Mivel a területi választmányok és az Országos Tanács működtetése jelentős költségekkel jár, így az alternatív források csak kiegészíteni tudták az IKA támogatásait, pótolni nem lettek volna képesek. Ezt bizonyítja az is, hogy amikor a kért támogatás nagysága túlságosan meghaladta a kiosztható keretet, a döntés során egyértelműen a szervezetek működésének fenntartása volt a cél, akár a rendezvények rovására is.

A helyi alapszervezetek esetében a pályázatok 58 százalékában történt ilyen típusú forráskiegészítés. Az SZKKM források iránti igény esetükben sem elhanyagolható, azonban sokkal fontosabbnak bizonyultak a helyi önkormányzatok és a szponzorok. Érzékelhető, hogy az önkormányzatok rendkívül fontos biztosítékot jelentettek a szervezetek számára. Az interjúk alapján a helyi társadalom is számos módon támogatta a szervezetek működését (önkéntes munkával, pénzbeli és természetbeni juttatásokkal). A rászorultság foka tehát az alapszervezetek esetében kisebb, mint a területi szerveknél, hiszen előbbiek viszonylag kis költségekkel működnek, és a rendezvényeiket is jellemzően kis költségekkel tudják megszervezni, amelyeket szükség esetén az önkormányzat képes átvállalni.

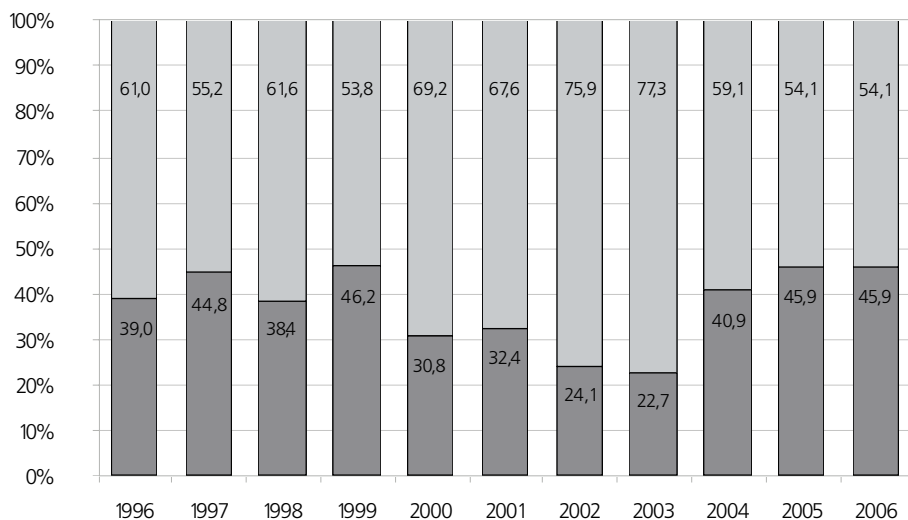
Az informális csoportok annak ellenére, hogy jogalanyiség hiányában több pályázati forrástól automatikusan elestek, számos projekt kapcsán fordultak más alapítványhoz és intézményhez (44,1 százalék). Az alternatív források ebben az esetben elsősorban a helyi önkormányzatokat, szponzorokat, valamint a Csema-dok alapszervezeteket jelentették, de megjelentek különböző helyi alapítványok is. Meglepő módon említésre került a magyar és szlovák kulturális minisztérium is, valamint a Rákóczi Szövetség, egy esetben pedig az Open Society Fund. Ez azonban nem jelenti, hogy ezektől támogatást is kaptak volna. Mivel ezeknek a csoportoknak a működése viszonylag kis költségekkel jár, és főleg a tagok önkéntes részvételére épül, a rászorultság mértéke alacsonynak mondható.

A szervezetek pályázati-támogatottsági sikeressége

A szervezetek által igényelt támogatások minden évben többszörösen meghaladták a kiosztható keretet. Ezért az alkuratóriumnak a döntés során szelektálnia kellett a pályázatokat, és rendszerint csökkenteni a megítélt támogatást a kérthez viszonyítva. A Csema-dok Szakmai Tanács egyik tagja az interjúban úgy nyilatkozott, hogy a támogatások megítélése során arra törekedtek, hogy minél több szervezet részesüljön támogatásban, azonban emellett igyekeztek elkerülni a támogatások túlzott elaprózódását is. Az Országos Tanács és a területi választmányok mindvégig prioritást élveztek a döntéshozatal során.

A támogatott és elutasított pályázatok arányának alakulása. A fentiekkel összhangban, az alkuratórium az összes beérkező pályázat 61,6 százalékát támogatta. Az elutasított pályázatok aránya azonban nagymértékben különbözött az egyes években.

7. ábra. A támogatott és elutasított pályázatok aránya 1996–2006 között, százalék

Forrás: saját adatgyűjtés.

A területi szervek a pályázati rendszerben kiemelkedően jól teljesítettek. Átlagosan minden ötödik pályázatukat utasították el. Az elutasítási arányok is alátámasztják azt, hogy a döntéshozók egyértelműen a működési pályázatokat preferálták, akár a programpályázatok rovására is. Évente jellemzően legfeljebb néhány működési pályázatot utasítottak el. A rendezvényekre beadott pályázatok 27 százalékát, míg az eszközbeszerzésre irányuló tervek 36,8 százalékát nem támogatták.

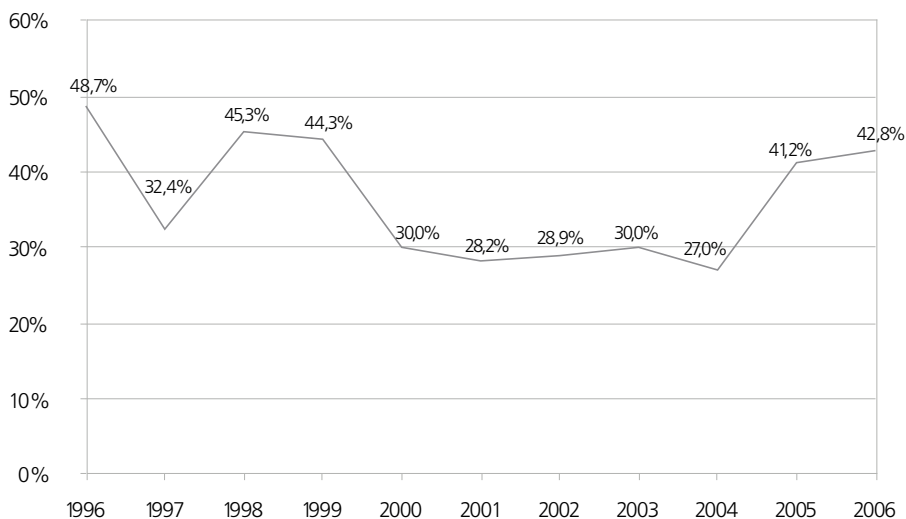
Az alapszervezetek esetében magasabb, 48,35 százalék volt az elutasítási arány. Az alapszervezetek csoportja azonban rendkívül heterogén. E szervezeti körben a rendezvényszervezésre benyújtott pályázatok csaknem fele, 44,4 százalék nem kapott támogatást. Ennél még magasabb, 70 százalékos elutasítás jellemezte az ingatlan igényeket, és az eszközbeszerzések 56 százaléka sem nyert forrást. A működésre beadott pályázatok relatíve sikeresek voltak (45,5 százalék az elutasított), ám sikertelen évek itt is előfordultak.

Az informális csoportok pályázatainak kétharmadát teljesen elutasította az alkuratórium. Viszonylag sikeresnek a működési pályázatok tekinthetők, a sikerességi arány 44,4 százalék volt.

Az interjúkból az is kiderül, hogy az IKA csak ritkán utasított el pályázatot formai okok miatt. A Közalapítvány nem ritkán telefonos kapcsolatban állt a szervezetekkel, és lehetőséget adott a hiánypótlásra is. Ugyanez érvényes volt a hiányos vagy határidőn túli beszámolókra is. Ez az IKA pályázóbarát magatartására utal.

A megítélt és megpályázott összegek arányának alakulása. Az elutasított pályázatok aránya mellett fontos azt is megvizsgálni, hogy a megítélt támogatások esetében a szervezetek a kért összeg hány százalékát kapták meg.

8. ábra. A megítélt összeg arányának változása (1996–2006)

Forrás: saját adatgyűjtés.

A teljes vizsgálati időszakban a nyertes pályázatok esetében átlagosan az igényelt összeg 34,9 százalékát ítélte meg az alkuratórium. A kapott támogatás megpályázott összeghez viszonyított aránya azonban lényegesen különbözik az egyes években. Az első időszakban a támogatási keret növelése és a viszonylag magas elutasítási arány miatt magas volt a megítélt támogatás nagysága, majd a későbbi években, a kiosztható keret rögzülése és az elutasított pályázatok arányának csökkenése következtében visszaesett a megítélt támogatás aránya, amely csak az utolsó években, a pályázatok számának csökkenése és az elutasítási ráta magasán tartása révén nőtt meg ismét.

A pályázatok sikerességében ugyancsak jelentős különbségek vannak az egyes szervezeti szintek között. Amellett, hogy az elutasított pályázatok aránya az Országos Tanács esetében volt a legalacsonyabb, a kért összegnek majdnem felét rendszerint meg is kapták. A területi választmányok, alapszervezetek és a Csemadok mellett működő informális csoportok ennél kevésbé voltak sikeresek, a megpályázott összegnek átlagosan kb. egy-harmadát kapták meg.

Az Országos Tanács esetében arra törekedtek, hogy minél több pályázatot támogassanak, ám ez nem történhetett a működés finanszírozásának rovására. Ennek következtében az egyes években a kiosztható keret és a potenciális alternatív források függvényében változott a megítélt támogatás aránya. A területi választmányoknál egyértelműen a minél több pályázat támogatása volt a cél, a megítélt összegek és megpályázott összegek arányának hullámlása is kisebb, és 2000 után 30 százalék körüli szinten állandósult.

Az alapszervezetek a megpályázott összegnek átlagosan 34,8 százalékát kapták meg. Ez az arány az alapszervezetek esetében is hullámló volt, bizonyos időszakokban (jellemzően 2000 és 2004 között) a területi szervek észrevehetően előnyt élveztek velük szemben, az alapszervezetek között kevesebb forrást osztottak szét. Az egyes pályázatokra megítélt támogatások arányának hullámlása azonban arra utal, hogy pályázati döntés valószínűleg állandó prioritások helyett a mindenkori alkuktól függött.

Bár az informális csoportok pályázatainak nagy részét az alkuratórium elutasította, a nyertes pályázatok a kért összeg átlagosan 31,7 százalékát kapták meg.

A korábban bemutatott eredmények alapján a három szervezeti forma több szempontból is jelentősen eltér egymástól. A fő eltéréseket foglalja össze az 1. táblázat.

1. táblázat. Az egyes szervezettípusok pályázati aktivitásának és sikerességének fő jellemzői

Szervezettípus	Területi szervezet	Alapszervezet	Informális csoport
Pályázati aktivitás	Nagyon magas (átlag 9,74 év, 26,42 pályázat)	Alacsony (2,74 év, 3,44 pályázat)	Nagyon alacsony (1,43 év, 1,53 pályázat)
Pályázati célok	Fenntartás magas (92%): rendezvény (64,4%), magas (32,4%) működés (27,6%)	Rendezvény magas (58,7%), működés alacsony (3,3%),	Eszközbeszerzés támogatás (20,2%)
Alternatív források	Gyakorikak, főleg SZKKM szponzorok, SZKKM	Gyakorikak, önkormányzatok, Csemadok ASZ-ek	Kevésbé gyakorikak, önkormányzatok, szponzorok,
Ráutaltság	Magas – magas működési költségek miatt, főleg első években	Alacsony – önkormányzatok biztosítékként	Alacsony – alacsony működési költségek, önkéntesség szerepe
Elutasított pályázatok aránya	Nagyon alacsony (20,8%)	Közepes (48,4%) Magas (66,2%)	
Megítélt támogatás aránya	OT magas (48,3%) TV-k közepes (34%)	Közepes (34,8%)	Közepes (31,7%)

Összefoglalás

Az Ilyés Közalapítvány 1990–2006 között működött, 2006-ban az MSZP–SZDSZ kormány a támogatáspolitikai intézményrendszer radikális strukturális átalakítása részeként megszüntette, támogatói tevékenységét a Szülőföld Alap vette át. Működése folyamán az IKA számos szervezetnek nyújtott kisebb-nagyobb támogatást.

Tanulmányunkban az IKA Szlovákiai Alkuratoriumának ún. Csemadok szakmai tanácsához beérkezett pályázatok alapján vizsgáltuk a pályázó szervezetek motivációit és stratégiáit, valamint az intézmény döntéshozatali mechanizmusát.

A szervezetek pályázati aktivitásának vizsgálata rámutatott az egyes szervezeti szintek (alapszervezetek, területi szervek, informális csoportok) pályázati magatartásának különbségeire. A Csemadok területi szervei rendkívül aktívak voltak, és általában kétféle célra adtak be pályázatot: a legfontosabb regionális vagy országos rendezvényeikre, valamint működési költségeik megtérítésére. Az alapszervezetek körében ugyancsak gyakorik voltak a különböző rendezvények költségeire beadott pályázatok, emellett pedig az alapszervezetek mellett működtetett kulturális csoportok támogatására (pl. eszközökkel való ellátására) pályáztak az IKA-hoz. Az informális csoportok pedig a rendezvények mellett elsősorban eszközbeszerzés céljából igényeltek támogatást. A szervezetek részéről tehát mindenekelőtt a meglévő működés fenntartására, a működés költségeinek finanszírozására, valamint a hagyományos rendezvények támogatására mutatkozott igény. Az eszközbeszerzés és ingatlanvásárlás vagy -felújítás céljából beadott pályázatok kevésbé voltak jellemzőek.

A beérkezett pályázatok között az alkuratórium döntéshozóinak szelektálnia kellett. A fő cél minél több szervezet támogatása volt, ám ez nem eredményezhette a támogatások túlzott elaprózódását. A szervezetek fejlesztése az Alkuratórium részéről sem élvezett prioritást; nem szerepelt külön tételként a pályázati kiírásokban, és a támogatási döntések vizsgálata megmutatta, hogy a döntéshozók is jellemzően a működési és rendezvénypályázatokat preferálták. A pályázatok elemzése megmutatta, hogy az elsődleges cél a Csevadok területi szervek működésének támogatása volt, a többi szervezeti szint és pályázati cél támogatását ennek rendelték alá.

Ennek okára az alternatív források vizsgálata világított rá. Ez alapján elsősorban a területi szervek szorultak rá az IKA, és tágabban a magyarországi támogatáspolitikai intézményrendszerére. Ezek ugyanis nagyobb fenntartási költségekkel voltak csak képesek működni, és főleg az Országos Tanács esetében, kevésbé számíthatnak önkormányzatok és helyi szponzorok támogatására. Az alapszervezetek és informális csoportok ezzel szemben támaszkodhattak a tagság, a helyi társadalom és a települési önkormányzat segítségére, ezért a területi szerveknél kevésbé szorultak rá az IKA támogatásaira.

A fent bemutatott eredmények összevethetők egy korábbi kutatásunkkal (Morauzski–Porubszky, 2009), amely keretében az IKA Szlovákiai Alkuratóriumának kulturális támogatásait vizsgáltuk.¹¹ Összességében látszik, hogy nincs lényegi különbség a Csevadok-szervezetek és a többi kulturális szervezet támogatási igényei, valamint a két szakmai tanács támogatói döntései között. A szlovákiai magyar civil/nonprofit szektor legnagyobb részét alkotó kulturális szervezetek elsősorban a hagyományőrzést tartják feladatuknak, és az IKA-tól is ennek támogatását várták, amely igénynek a szakmai tanácsok döntéshozói igyekeznek eleget tenni.

Az IKA fennállásának ideje alatt fontos forrást jelentett a szervezetek számára, még ha a kiosztott összegek elmaradtak is a várttól, valamint a más forrásokból megszerezhető támogatástól. A források szűkössége és a szervezetek nagyfokú ráutaltsága következtében azonban az IKA működése csupán a status quo fenntartását tette lehetővé, a szlovákiai magyar civil/nonprofit szektor önfenntartóvá válását nem volt képes előmozdítani. A támogatások szétosztásának ez a módja hatékonyság szempontjából elmaradt az optimálistól, többek között ez vezetett az Illyés Közalapítvány 2006. évi megszüntetéséhez, a döntéshozatali mechanizmus Szülőföld Alapon belül megvalósuló fokozottabb központosításához.

Irodalom

- Bárdi Nándor (2004): *Tény és való. A budapesti kormányzatok és a hatáson túli magyarság kapcsolattörténete*. Problémakatalógus. Pozsony:Kalligram Könyvkiadó.
- Gál Sándor (2006): Gál Sándor egybegyűjtött művei VI. A Szövetség, Pozsony:AB–ART Kiadó.
- Kuvíková, Helena–Hullová, Danica (2004): Watchdog of Political and Economic Power: The Nonprofit Sector in the Slovak Republic. In: Zimmer, Annette–Priller, Eckhard (szerk.): *Future of Civil Society. Making Central European Nonprofit-Organizations Work*. Wiesbaden:VS Verlag für Sozialwissenschaften, 635–653.

- Nagy Myrtil–Tóth Károly (2006): A kulturális intézményrendszer forrásai és finanszírozása. In: Csanda Gábor–Tóth Károly (szerk.): *Magyarok Szlovákiában III. kötet*, Kultúra (1989–2006), Somorja–Dunaszerdahely: Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, 241–256.
- Öllös László (2008): *Az egyetértés konfliktusa. A Magyar Köztársaság alkotmánya és a határon túli magyarok*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Svitková, Katarína (2004): The Evolution of the Third Sector in Slovakia, http://www.cerge.cuni.cz/pdf/wbrf_papers/K_Svitkova_WBRF_Paper.pdf
- Székely Tünde (2010): „Minden szervezetben minden hónapban egy rendezvény” A Csemadok hatvan éve. In: Kötél Emőke–Szarka László (szerk.): *Határhelyzetek II. Kultúra–Oktatás–Nyelv–Politika*. Budapest: Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, 128–147.
- Tóth Károly (2006): Szlovákiai magyar kulturális intézmények? In: Csanda Gábor–Tóth Károly (szerk.): *Magyarok Szlovákiában III. kötet*, Kultúra (1989–2006) Somorja–Dunaszerdahely: Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, 223–240.
- Tóth László (1998): Köz – művelődés – történet. Szempontok és adatok a csehszlovákiai magyar (köz)művelődés lehetőségeihez és fejlődési irányaihoz 1945–1998 között. In: Filep Tamás Gusztáv–Tóth László (szerk.): *A (cseh-)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998. II. Oktatásügy – közművelődés – sajtó, rádió, televízió*. Budapest: Ister, 234–329.
- Varga Sándor (2006): A Csemadok történetének rövid áttekintése. In: Fazekas József–Hunčík Péter (szerk.): *Magyarok Szlovákiában. Összefoglaló jelentés (1989–2004) II. kiadás*. Somorja–Dunaszerdahely: Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, 405–411.

Jegyzetek

- 1 „A Magyar Köztársaság felelősséget érez a határain kívül élő magyarok sorsáért, és előmozdítja a Magyarországgal való kapcsolatuk ápolását.” [1949. évi XX. törvény: A Magyar Köztársaság Alkotmánya 6. § (3)]
- 2 A tanulmány a szerző Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karán írt szakdolgozata alapján készült.
- 3 Ezt a támogatást a 2011. évtől a Kormányhivatal vette át. A Kormányhivatal honlapja tartalmazza ennek a keretnek az összegét, ugyanakkor nem ad lehetőséget külön vizsgálni az egyes kisebbségek támogatására fordított összeget. Mindenesetre elmondható, hogy a kisebbségek számára juttatott támogatások összege jelentős, évente összesen több mint 100 millió Ft összegű támogatáson osztoznak az egyes kisebbségek szervezetei. (www.vlada.gov.sk)
- 4 Csemadok Alapszabálya.
- 5 Ilyés Közalapítvány alapító okirata.
- 6 <http://web.archive.org/web/20061118183619/www.ika.hu/main.php>
- 7 Az Ilyés Közalapítvány Szlovákiai Alkuratoriumának szervezeti és működési szabályzata.
- 8 1995-ben még a Csemadok-szervezetek is a kulturális szakmai tanácshoz tartoztak.
- 9 A pályázatok számának viszonylagos állandósága azonban elfedi, hogy 2000 után egy fontos változás zajlott a területi szervek pályázásában. Ekkortól ugyanis, a központi iroda apparátusának leépítésével párhuzamosan számos, korábban az Országos Tanács által megpályázott rendezvény került át a területi választmányokhoz.
- 10 Ezeknek a szervezeteknek a tényleges aktivitása az itt bemutatottnál némileg magasabb, ugyanis néhány szervezet a Csemadok Szakmai Tanács mellett a Kulturális Szakmai Tanácshoz is fordult támogatásért, néhány esetben akár ugyanabban az évben is.
- 11 Ennek a vizsgálatnak a Csemadok szervezetek nem képezték részét.

Sík Endre*Kell-e nekünk a civil tőke fogalma? – reflexiók Sebestény István tanulmányára*

A cikk három kérdés megválaszolására törekszik: Lehetséges-e a civil és a tőke fogalmak összeházasítása? Eleget tesz-e a civil tőke fogalma azoknak az elveknek, amelyek alapján elfogadható a tőkefogalom társadalomtudományi alkalmazása? Ha igen, akkor végül azt kell megítélni, hogy tud-e hasznot hajtani egy újabb tőkefogalom bevezetése a társadalomtudományi gondolkodás számára? A társadalmi tőke divatossá válása sok tőkeváltozat születését eredményezte. Mindezek jól megférnek egymás mellett, bár távolról sem igazolt mindegyikük hasznossága, s még kevésbé, hogy lehet-e és kell-e ezeket mind tőkének tekinteni. A civil tőke fogalma sem eget rengető újdonság. A civil tőke olyan, mintha a társadalmi tőke-fogalomból annak felhasználója alapján szelnénk ki egy új fogalmat. Összefoglalóan, a civil tőke-fogalom az empirikus kutatás számára sokféleképpen lehet hasznos, de elméleti hozadéka feltehetően elenyésző.

Kulcsszavak: társadalmi tőke, kapcsolati tőke, civil tőke

Sík Endre 1948-ban született Budapesten. Az MTA doktora, habilitált egyetemi tanár az ELTE Társadalomtudományi Karán, vezető kutató (TÁRKI).

E-mail: sik@tarki.hu

KMETTY Zoltán*Egy fogalom margójára*

A civil tőkéről szóló tanulmány központi kérdése a fogalom lehetséges elméleti beágyazottsága. A mikro-makro szintek egymásba mosódása megnehezíti a koncepció pontos határvonalainak kijelölését. Bár valóban lehet az egyes társadalmi tőke-definíciókból olyan elemeket kiragadni, amik civil tőkeként azonosíthatók, de sem elméletileg, sem gyakorlatilag nem hasznos mindenhol civil tőkét keresni. A későbbi használhatóság szempontjából sokkal hasznosabb lehet egy definíció kiválasztása, és erre egy koherens koncepció „rádolgozása”. Az, hogy a civil szervezeteknek és ezzel összefüggésben a civil részvételnek fontos helye van a társadalomtudományi diskurzusban nem is kérdés. Az indikátorok egy részének leválasztása, és külön fogalmi síkba terelése véleményem szerint azonban inkább empirikusan jelenthet hasznot, mint elméleti síkon.

Kulcsszavak: civil tőke, társadalmi tőke, mikro-makro megközelítés

Kmetty Zoltán 2006-ban szerzett szociológia diplomát a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen. 2008 óta az ELTE szociológia doktori iskolájának doktorandusza, és 2009 óta a Károli Gáspár Református Egyetemen tanársegéd. Elsődleges kutatási területe módszertani problémák vizsgálata (adatfűző, adatpótlás, súlyozás), hálózatelemzés, és választás-kutatás.

E-mail: zkmetty@yahoo.com

REISINGER Adrienn

A társadalmi részvétel a helyi fejlesztési politikában Magyarországon – fókuszban a civil/nonprofit szervezetek

A tanulmány célja, hogy ismertessem egyrészt a társadalmi részvétel fogalmi, jogi, módszertani alapjait, másrészt a helyi fejlesztésben megvalósuló formáit alapvetően kutatási eredményekre alapozva. Először bemutatásra kerül a használt fogalmak meghatározása, így: a helyi fejlesztés, helyi fejlesztéspolitiká, a társadalmi részvétel és a civil/nonprofit szervezetek. A fogalmak magyarázata után a társadalmi részvétel jogi hátterének bemutatása következik, amelynek során kitérek a jogi szabályozás hiányosságaira is. A részvételi technikák rövid áttekintő bemutatása után a hagyományos és modern részvételi technikák helyi fejlesztésben való megjelenési formáinak kutatásokra alapozott szemléltetése következik. Egyrészt összegyűjtöttem, hogy eddig hazánkban milyen kutatások folytak ezen részvételi technikák alkalmazására vonatkozóan, másrészt egy általam 2007-ben folytatott kutatás eredményeit foglaltam össze a témát érintően. A tanulmány legfontosabb megállapítása, hogy bár léteznek jogszabályok a társadalmi részvételre vonatkozóan, ezek alapvetően a konzultációt teszik lehetővé és nem a széles körű, már a tervezés időszakának elején való bekapcsolódási lehetőséget. Ennek következtében a civil/nonprofit szervezetek aktivitása ezen a téren még gyerekcipőben jár, a szervezetek többsége még kevésbé ismeri a lehetőségeket, még a településfejlesztő szervezetek – amelyekről joggal feltételezhetnénk, hogy ezen téren aktívak, hiszen a települések fejlesztésére jöttek létre – többsége sem jelenik meg a fejlesztéspolitikában.

Kulcsszavak: helyi fejlesztés, társadalmi részvétel, civil/nonprofit szervezetek, településfejlesztő szervezetek

Reisinger Adrienn 1981-ben született Győrben. Közgazdászként végzett 2005-ben a Széchenyi István Egyetemen, PhD fokozatot az Egyetem Regionális és Gazdaságtudományi Doktori Iskolájában szerzett 2010-ben. Jelenleg a Széchenyi István Egyetem Kautz Gyula Gazdaságtudományi Karának egyetemi adjunktusa, ahol részt vesz a statisztika, a nonprofit gazdaságtan és a kisvállalkozások és nonprofit szervezetek c. tárgyak oktatásában. A szerző kutatási területei a civil/nonprofit szervezetek helyi fejlesztésben betöltött szerepének vizsgálata, a társadalmi részvétel elméleti és gyakorlati vonatkozásainak elemzése, továbbá a civil/nonprofit szervezetek európai uniós döntéshozatalban való részvétele, különös tekintettel a kohéziós politikára.

E-mail: radrienn@sze.hu

HARANGOZÓ Gábor—ZILAHY Gyula

A civil szervezetek szerepe a vállalatok tevékenységének fenntarthatóbbá válásában

A tanulmány célja, hogy áttekintse a civil szektor lehetséges szerepét a vállalati szféra tevékenységének fenntarthatóbbá válásában. Ez azért is különösen aktuális, mert a nemzetközi és EU-s folyamatoknak megfelelően az utóbbi évtizedekben a környezetvédelem területén hazánkban is megnőtt a civil társadalom súlya.

A civilek többféle stratégiát követhetnek a vállalatok működésének környezetbarátabbá tétele érdekében. A konfrontatív (kívülről változtató) magatartásnak nagyobb hagyományai vannak; ugyanakkor számos érv szól a kooperatív (belülről változtató, partnerségre törekvő) megközelítés mellett.

A civil szektornak a vállalatok zöldülési folyamatában betöltött szerepét a szerzők két – vállalatok és civil szervezetek körében készített – kérdőíves felmérés, illetve egy műhelyfoglalkozás segítségével a magyarországi gyakorlatban is megvizsgálták. A gyakorlati tapasztalatok alapján megfogalmazott következtetések és javaslatok a vállalatok és a civil szervezetek mellett egyéb érintettek számára is hasznosak lehetnek.

Kulcsszavak: fenntartható fejlődés, környezetvédelem, vállalat, civil szektor, érintett elmélet.

Harangozó Gábor közgazdász, diplomáját a Budapesti Corvinus Egyetemen (BCE) szerezte 2002-ben. PhD fokozatát a BCE-n szerezte 2008-ban, doktori dolgozatának témája a termelő vállalatok környezeti teljesítményértékelése volt. Jelenleg a BCE Környezet-gazdaságtani és Technológiai Tanszékén dolgozik adjunktusként, illetve 2011-től vendégoktató a koreai Kwangwoon Egyetemen (Kwangwoon University, South Korea). Jelenlegi kutatási témái: vállalati környezeti irányítás, környezeti teljesítményértékelés, környezetpolitika.

E-mail: gabor.harangozo@uni-corvinus.hu

Zilahy Gyula közgazdász, diplomáját a Budapesti Corvinus Egyetemen (BCE) szerezte 1993-ban. PhD fokozatát a 2000-ben szerezte a BCE-n, kutatási témája a tisztább termelés szervezeti háttere volt. Jelenleg a BCE Környezetgazdaságtani és Technológiai Tanszékén dolgozik docensként. Emellett a BCE Gazdálkodástudományi karának nemzetközi és tudományos dékánhelyettese, illetve a Tisztább Termelés Magyarországi Központjának igazgatója. Jelenlegi kutatási témái: környezeti innovációk, vállalatok társadalmi felelőssége, vállalati környezeti irányítás.

E-mail: gyula.zilahy@uni-corvinus.hu

MISZLIVETZ Ferenc

A demokrácia és a civil társadalom átalakulása a globális térben

Az általunk ismert demokrácia a nyugati világ jelentős részében válságba került, és elveszni látszik a nagy globális átalakulási folyamatok egymást keresztező útvesztőiben. Drasztikusan hanyatlak a politikai pártokba, a politikusokba és a demokratikus intézményekbe vetett bizalom, miközben a marginalizálódó, tehetetlen, elbizonytalanodott helyzetű tömegek egyre gyakrabban, hangosabban fejezik ki elégedetlenségüket. Miközben egyre szélesebb körökben tudatosul a demokrácia általános válsága, vagy szűkebben értelmezve a »kapitalista demokrácia válsága«, a világ demokratikus átalakulásra képtelennek hitt régióiban új, robusztus mozgalmak bontakoznak ki az emberi méltóság és szabadság követelésével. A civil társadalom nemzetállami határokat átlépő kreativitása és globális mozgósítási képessége bizonyítja, hogy a demokrácia képes új erőre kapni és újrafogalmazni önmagát előre megjósolhatatlan és kiszámíthatatlan utakon és mó-

dokon egy új korszakban, amit leginkább a korábbi bizonyosságok megszűnése jellemez.

Kulcsszavak: válság, demokrácia, demokrácia deficit, globalizáció, civil társadalom

Miszlivetz Ferenc 1954-ben született Budapesten. Szociológus, Jean Monnet professzor, a nemzetközi tanulmányok doktora, az MTA PTI Érték és Kultúra Műhely vezetője. A Magyar Tudományos Akadémia Politikai Tudományok Intézete tagja. A Nyugat-magyarországi és a Corvinus Egyetem tanára, a kőszegi központú Globális és Európai Integrációs Tanulmányok Intézet igazgatója. 2005-ben a Magyar Köztársaság lovagkeresztjével tüntették ki, az európai integráció és a civil társadalom terén végzett kutatásaiért. 2009-ben oktatói, kutatói, intézetigazgatói és tudományszervezési tevékenységéért elnyerte a Vas megyei Jubileumi Príma Díjat. 2004 óta a Politikatudományi Szemle, 2005 óta a Civil Szemle szerkesztőbizottsági tagja. Jelenleg a Columbia Egyetem Deák István vendégprofesszora.
E-mail: fmszlivetz@yahoo.com

Dirk JARRÉ

Az Európai Unió és a civil társadalom

A cikk az európai szervezett civil társadalom és az Európai Unió kapcsolatrendszerét mutatja be. A társadalmak életében az európai integrációnak kiemelt szerepe van, és ezen belül nagy szükség lenne arra, hogy a civil szervezeteket is bevonják ezekbe az integrációs folyamatokba. A cikk részletesen foglalkozik az európai civil szervezetek helyzetét alapvetően meghatározó, különböző ágazatokban működő öt hálózat (platform) hátterével, céljaival, és kitér azokra az esetekre is, mikor az ágazatok határain átívelő jelenségek miatt a hálózatok együttműködésére van szükség. Külön fejezet foglalkozik az uniós intézményi rendszer kialakításában az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság szerepével és az európai civil társadalom életét befolyásoló egyes kezdeményezéseivel. A Lisszaboni Szerződés vezette be a részvételi demokrácia új és nagyon fontos elemeit (a képviseleti demokrácia kiegészítéseképp) és a szerző két európai civil szervezet konkrét elképzeléseit is bemutatja arról, hogy a valóságban hogyan lehet a „strukturált civil párbeszéd” folyamatát hatékonyan megtölteni tartalommal.

A cikket záró összefoglalás az uniós értékeket és célokat veszi számba a modern demokratikus európai társadalom fejlődésének tükrében.

Kulcsszavak: Európai unió, civil hálózatok, partnerség

Dirk Jarré 1941-ben született Frankfurt am Mainban (Németország). Jogot és szociológiát tanult az NSZK különböző egyetemlein. 1971 óta dolgozik nemzeti és nemzetközi civil és társadalmi szervezeteknél vezető illetve tanácsadói pozíciókban. Hosszabb ideig volt a német kormány ENSZ delegációjának tanácsadója fontosabb ENSZ konferenciákon és az ENSZ szakosított szerveiben. 2005–2006 között az EU Gazdasági és Szociális Bizottsága elnökének tanácsadója. Oktat Ausztria és Svájc különböző egyetemi fakultásain (Linz, Graz, Lucern). Sokat publikál, főként németül és angolul, de tudományos folyóiratokban és kötetekben megjelenő írásait más nyelvekre – így magyarra – is lefordítják.
E-mail: dirkjarre@aol.com

Galia CHIMIAK*Lengyel álmok a civil társadalomról*

A lengyelországi civil társadalomhoz kötődő ideákkal, álmokkal kapcsolatos fejlemények megértéséhez elengedhetetlen négy közösségi szereplő maradandó hagyatékának elemzése; ezek: a Szolidaritás nevű társadalmi mozgalom és szakszervezet, az ellenzéki vezetők, a katolikus egyház és az állampolgári engedetlenség művészeti alkotásokban való megnyilvánulásai. Mivel harminc évvel ezelőtt Lengyelországban sem a munkások, sem az értelmiségiek nem álmodhattak a kommunista rezsim megdöntéséről, a társadalom másként gondolkodói által megálmodott vízióknak a kommunista Lengyelországban kellett volna megvalósulnia, mégpedig a totalitárius államtól függetlenül, sőt, annak ellenében működő világgént. 1989 után a korábbi másként gondolkodók és a Szolidaritás tagjai egyaránt felismerték, hogy a tényleges önszerveződés nem annyira egy esetlegesen megvalósuló álmok, hanem egy folyamat, amely a közéletben való szakadatlan részvételt, valamint szellemi nyitottságot és az új kihívásokkal szembeni tettekkészséget követel. A „szabadság és jólét” eljövetele után a lengyel társadalomnak a szolidaritás és az emberi jogok korábban látókörön kívül eső aspektusaival, például a globális szolidaritás vagy a kisebbségi jogok kérdéseivel, kellett szembenéznie. Az ellenzéknek az elnyomó rendszer elleni tevékenységből eredő, a „szakadatlan közéleti jelenlétre” irányuló elköteleződése a rendszerváltás után egyre pragmatikusabbá és konstruktívabbá vált.

Kulcsszavak: civil társadalom, Lengyelország, Szolidaritás

Galia Chimiak a Lengyel Tudományos Akadémia Filozófiai és Szociológiai Intézetének tudományos főmunkatársa. Kutatásainak középpontjában a civil aktivizmus különböző megnyilvánulásai, valamint a nemzetközi fejlesztési együttműködések kérdései állnak.

E-mail: gchimiak@ifispan.waw.pl

MORAUSZKI András

Az Illyés Közalapítvány Csemadok Szakmai Tanácsa támogatásainak elemzése (1996–2006)

1990-es megalapításától kezdődően, az Illyés Közalapítvány számított az szlovákiai magyar civil szervezetek egyik legfontosabb pályázati forrásának. Az IKA-t Magyarország kormánya alapította azzal a céllal, hogy segítse a határon túli magyarok civil, kulturális, vallási, tudományos és oktatási tevékenységét. A döntéshozatalban nagy szerep jutott a helyi kisebbségi elitnek is. A Csemadok a szlovákiai magyarok legnagyobb kulturális szervezete. A szervezetet az államszocialista időszakban alapították, de képes volt megőrizni részleges függetlenségét, és az 1989. évi rendszerváltást követően is az egyik legfontosabb szlovákiai magyar szervezet maradt. A tanulmányban az Illyés Közalapítvány és a Csemadok kapcsolatára összpontosítok, és a rendelkezésre álló pályázati adatlapok és strukturált interjúk alapján elemzem, milyen célokkal fordultak a szervezetek az IKA-hoz,

mennyire voltak rászorulva erre a támogatási formára, valamint, hogy milyen szempontok játszottak közre a pályázati döntéshozatalban.

Kulcsszavak: civil szervezet, kultúra, pénzügyi támogatás, Szlovákia, kisebbség

Morauszki András 1986-ban született Léván (Levice, Szlovákia). Tanulmányait a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karán végezte szociológia szakon, civil társadalom–non-profit szervezetek szociológiája és politikai szociológia szakirányokon. Jelenleg az ELTE Társadalomtudományi Kar Szociológia Doktori Iskolájának hallgatója és az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézetének munkatársa.

E-mail: morauszki.andras@gmail.com

Endre Sik

Do we need the term civic capital? – reflections on the paper of István Sebestény

The article answers the following questions: Does it make sense to combine the terms “civic” and “capital”? If yes, to what extent is this new form of capital useful for social sciences? The widespread use and trendiness of the term “social capital” generated a large variety of capital terms. Civic capital is one of them. While this term theoretically fits into a simple capital approach, it is hardly more than the use of social capital by a particular actor. Consequently while this term can be very useful in generating empirical research, the value added of the term civil capital is rather limited.

Keywords: social capital, linking capital, civic capital,

Endre Sik (Budapest, 1948) DSc, habil. Professor at ELTE University, Department of Minority Studies, senior project manager at TÁRKI.

E-mail: sik@tarki.hu

Zoltán KMETTY

To the Margin of an Ideation

The main question of the study is the possible theoretical embeddedness of the civil capital idea. The interpenetration of the micro-macro levels make harder to mark out the exact cut of line of the concept. Although we can rive elements off from the different social capital definitions which are identified as civil capital, it is not useful if we try to find civil capital everywhere neither in a theoretical way nor in an empirical study. Respect to the further practicability, choosing one of the definitions and build up a coherent concept on it, might be much more useful. It is evident, that the civil organizations and in this context the civil participation have very important function in the sociological discourse. If we detach some of the social capital indicators and use

them in a different conceptual way – in my opinion – it is rather useful empirically not theoretically.

Keywords: civic capital, social capital, micro-, macro-approach

Zoltán Kmetty acquired his sociology degree in 2006 at the Pázmány Péter Catholic University. Since 2008 he has been a research fellow at the PhD School of ELTE and since 2009 an assistant lecturer at the Károli Gáspár University of the Reformed Church. His main research fields are methodology questions (data-fusion, imputations, weighting), network related problems and voting methods.

E-mail: zkmetty@yahoo.com

Adrienn REISINGER

Social participation in the local development policy in Hungary – with the focus on civil/nonprofit organisations

The aim of my study is to show on the one hand the conceptual, legal and methodological basics of social participation, on the other hand the form of the social participation in the local development based on researches. At first I show the definitions of local development, local development policy, social participation and civil/nonprofit organisations. It follows the legal background of the social participation, including also the shortcomings of the laws. Then I show the methods of the social participation. The main part of my study is to show how these methods appear in the Hungarian local development process mainly based on researches by Hungarian researchers and on my PhD research in 2007. The main establishment of my study, that there are lots of laws in Hungary on social participation, but these laws allows only the consultation and not using the wide range of methods. Therefore the activity of the civil/nonprofit organisations in social participation is not typical, even most of the civil/nonprofit organisations dealing with settlement development do not appear in the local development.

Keywords: local development, social participation, civil/nonprofit organisations, organisations dealing with settlement development.

Adrienn Reisinger (Győr, 1981) graduated as an economist at the Széchenyi István University in Győr in 2005, she got the PhD degree in 2010 at the University Doctoral School of Regional and Economic Sciences. Now she is working at the University at the Kautz Gyula Faculty of Economics as an university assistant professor. She teaches Statistics, Nonprofit Economics and Small enterprises and nonprofit organisations. Her research areas are the followings: the role of the civil/nonprofit organisations in the local development processes; the theoretical and practical background of the citizen/social participation and the participation of the civil/nonprofit organisations in the decision-making of the European Union, especially in the cohesion policy.

E-mail: radrienn@sze.hu

Gábor HARANGOZÓ—Gyula ZILAHY

The role of the NGOs in corporate sustainability

This paper intends to give an overview on the role of the civil society in making companies more sustainable. The actuality of the topic is supported by the increasing importance of the NGOs both on the international and the EU scale. NGOs can follow different strategies in making corporate operation environmentally friendlier. The confrontative behaviour (changing externally) approach has longer tradition, however there is a bunch of arguments for the cooperative (partnership, changing internally) approach. The role of the civil organisations in the Hungarian practice is analysed via two surveys and a workshop aiming to reach civil and corporate professionals. Conclusions and suggestions based on the empirical results can be useful not only for NGOs and companies, but for other stakeholders as well.

Keywords: sustainable development, environmental protection, corporation, NGO, stakeholder theory.

Gábor Harangozó economist, holds an MSc degree from the Corvinus University of Budapest (CUB), graduated at 2002. He received his PhD-degree from the CUB at 2008. His doctoral research area was the environmental performance evaluation in the manufacturing sector. Currently he works as an assistant professor at the Department of Environmental Economics and Technology at the CUB, as well as an assistant professor at the College of Business Administration, Kwangwoon University, Republic of Korea. His current research areas include: corporate environmental management, environmental performance evaluation and environmental policy.

E-mail: gabor.harangozo@uni-corvinus.hu

Gyula Zilahy economist, is having an MSc degree from the Corvinus University of Budapest (CUB), graduated at 1993. He received his PhD-degree from the CUB at 2000. His doctoral research field was the organisational background of cleaner production. Currently he is an associate professor at the Department of Environmental Economics and Technology at the CUB. At the same time he is the vice-dean for scientific and international affairs at the Faculty of Business Administration at the CUB, as well as the director of the Hungarian Centre for Cleaner Production. His current research areas are: environmental innovations, corporate social responsibility and corporate environmental management.

E-mail: gyula.zilahy@uni-corvinus.hu

Ferenc MISZLIVETZ

The Transformation of Democracy and Civil Society in the Global Sphere

Democracy is challenged by a multilayered global crisis and seems to be lost in intertwined labyrinths of robust processes of global transformation. Public trust in political parties, politicians and democratic institutions have dramatically decreased, while

marginalized, paralyzed and insecure masses voice their dissent more loudly. The general crisis of democracy, or the 'crisis of capitalist democracy' in a narrow sense, is recognized more widely. Meanwhile, the creativity and mobilization capacity of civil society has demonstrated that it is capable of renewal and can redefine itself in unpredictable and irregular ways and methods.

Keywords: crisis, democracy, democratic deficit, globalization, civil society

Ferenc Miszlivetz (Budapest, 1954), a sociologist, Jean Monnet professor, doctor of the Hungarian Academy of Science in International Relations and the head of the Value & Culture Workshop in the Institute of Political Sciences of the Academy, where he serves as scientific advisor. He is a professor at the University of Western Hungary as well as the Corvinus University of Budapest where he is also the director of the Institute for Global and European Integration Studies. In 2005 he was awarded the Knight's Cross of the Hungarian Republic for international research and professional activity in European integration. In 2009 he received the Jubilee Prize for Prime in Vas County for his education, research, director and scientific activities. He is a member of the editorial board of the Political Science Review since 2004, the Civic Review since 2005. Recently he is an Istvan Deak visiting scholar at Columbia University, New York.

E-mail: fmszlivetz@yahoo.com

Dirk JARRÉ

Civil Society in the European Union

The article reflects on the relationship between organized European civil society and the European Union. It starts with some observations on the significance of European integration for society and reasons why civil society organizations are or should be interested in this process, respectively what are the opportunities for them to contribute to it. For better understanding of the European NGO landscape five specific networks or platforms in different sectors which try to influence the development and the acting of the European Union in the direction of the needs and the aspirations of their clientele are briefly described and their objectives highlighted. How such networks can cooperate at occasions on trans-sectorial issues is outlined. In a particular chapter the "European Economic and Social Committee" is characterized by showing its role in the EU's institutional architecture and insight is given into one of its specific initiatives in respect to European civil society.

The article then presents the new and very important article on "Participatory Democracy" in the Lisbon Treaty of the European Union and shows what two European civil society organizations believe should be done in order to give this article life in order to effectively promote "structured civil dialogue" in the European Union.

Finally a résumé is drawn and the values and objectives of the EU highlighted in view of the development of a modern democratic European society.

Keywords: European Union, civil networks, partnership

Dirk Jarré was born in 1941 in Frankfurt am Main, Germany. He has studied law and sociology in Germany. Since 1971 he has been engaged in different functions in social organizations and has served in leading positions in international (especially European) NGOs. For many years he has been civil society advisor in German delegations to major UN conferences and to the UN Commission for Social Development. In 2005 and 2006 he was special advisor of the president of the Economic and Social Committee of the EU. Presently he gives lectures in different universities of Austria and of Switzerland (Linz, Graz, Lucerne). He has written many articles in professional journals as well as contributions to volumes in English, French and German.

E-mail: dirkjarre@aol.com

Galia CHIMIAK

The Dream of Civil Society: the Case of Poland

The paper argues that in order to fully understand what happened to the dream of civil society in Poland, one has to consider the lasting legacy of four collective actors: the social movement and trade union Solidarity, the opposition leaders, the Catholic Church and the artistic manifestation of civic disobedience. As thirty years ago neither workers nor intellectuals in Poland could have dreamt of toppling the communist regime, the vision of society dissidents dreamt about was one that had to come true in communist Poland. It was meant to be a world functioning apart from and even in spite of the totalitarian state. After 1989 former dissidents and Solidarity members alike realized that grass-roots self-organization is not so much a dream that may eventually come true, but a process that requires unremitting participation in public life as well as open-mindedness and readiness to cope with new challenges. Having gained freedom and increasing affluence, Polish society has been faced with the need to attend to previously unconsidered aspects of solidarity and human rights, like global solidarity or minorities' rights. The dissidents' noble aspiration to "unremitting participation" in public life has evolved from undermining the then oppressive system and acquired more pragmatic, constructive characteristics.

Keywords: civil society, Poland, Solidarity

Galia Chimiak is a research fellow at the Institute of Philosophy and Sociology at the Polish Academy of Sciences. Her works focus on the various manifestations of civic activism as well as on issues related to international development cooperation.

E-mail: gchimiak@ifispan.waw.pl

András MORAUSZKI

*Az Illyés Közalapítvány Csemadok Szakmai Tanácsa támogatásainak elemzése
(1996–2006)*

From its founding in 1990, the Illyés Foundation was one of the most important sources of funds for the Hungarian civic organisations in Slovakia. It was established by the Hungarian government to aid civic, cultural, religious, scientific or educational activities of the Hungarian minority abroad. The decision-making was largely based on the local minority elites. The Csemadok is the biggest cultural civic organisation of the Hungarians in Slovakia. It was founded in the communist era, but was able to maintain its independence and after the change of regime in 1989 remained one of the most important organisations.

The paper focuses on the relationship between the Csemadok and the Illyés Foundation, and based on the available application forms and interviews analyzes which organisations turned to the Illyés Foundations for funds, which were the most important goals, how reliant they were on this form of funding, and finally what principles played the most important role in the decision-making process.

Keywords: civic organisation, culture, financial support, Slovakia, minority

András Morauszki was born in Levice (Slovakia) in 1986. He got his degree in sociology at the Faculty of Humanities of the Pázmány Péter Catholic University. Currently he is studying in the Sociology Graduate School at the Faculty of Social Sciences of ELTE and works at the Institute of Minority Studies of the MTA Centre for Social Sciences.

E-mail: morauszki.andras@gmail.com

CIVIL SZEMLE

LEGYEN 2012-BEN ELŐFIZETŐJE
a negyedévente megjelenő
Civil Szemlének!

RENDELJE MEG A CIVIL SZEMLÉT,
melynek előfizetési díja egy évre
3600 Ft

előfizetés:
Civil Szemle,
Erste Bank: 11600006-00000000-23902934

CIVIL SZEMLE
szerkesztősége

www.civilszemle.hu
levelezési cím:
1137 Budapest, Pozsonyi út 14. II/9.

Kérjük, megrendelését (amely tartalmazza a nevet, postázási címet
és a befizetés igazolását) – a gyorsabb ügyintézés érdekében – küldje be a

civilszemle@gmail.com

e-mail címre.

■ ...azonban nem az a kérdés, hogy lehet-e ilyesfajta definíciókkal operálni, és megfelelnek-e ezek valamilyen tőkefelfogásnak, hanem az, hogy tud-e hasznot hajtani az új fogalom bevezetése a magyar társadalomtudományi kutatás számára. Másként, a kérdés az, hogy ad-e, és ha igen, milyen többletet ad a klasszikusok által definiált társadalmi tőke, illetve annak szűkebb vagy másféléképpen definiált változataihoz képest az új tőkefogalom alkalmazása.

(Sik Endre: Kell-e nekünk a civil tőke fogalma? – reflexiók Sebestény István tanulmányára)

■ Az együttműködés előnyei közül a civilek számára a legjelentősebbnek a forrásbevonás lehetősége mellett a növekvő hitelesség és a javuló külső megítélés tűnt, a vállalatokkal adott esetben együttműködő civil szervezetek sokkal konstruktívabbnak tűnhetnek a társadalom számára, mint akik mindig csak kritizálják őket. A vállalatokkal való együttműködés azonban csapdát is jelenthet a civil szervezetek részére, bár ezek a felmérés tanulságai alapján legtöbbször nem voltak olyan jelentősek, mint a remélt előnyök.

(Harangozó Gábor–Zilahy Gyula: A civil szervezetek szerepe a vállalatok tevékenységének fenntarthatóbbá válásában)

■ A demokrácia általános válságba került, és elveszni látszik a nagy globális átalakulási folyamatok egymást keresztező útvesztőiben, ugyanakkor éppen a civil társadalom kreativitása és mozgósítási képessége bizonyítja, hogy képes új erőre kapni és újrafogalmazni önmagát előre megjósolhatóan és kiszámíthatatlan utakon és módokon.

(Miszlivetz Ferenc: A demokrácia és a civil társadalom átalakulása a globális térben)

■ Valóra kell váltani a „polgárok Európája” gondolatot mind a 27 tagállamban, az összesen kb. 500 millió polgárral és civil szervezeteikkel kialakítandó európai civil párbeszéd keretei között. Nem az európai polgárok és szervezeteik „becsatornázásáról”, kooptálásáról van szó, hanem annak az elképzelésnek a megvalósításáról, amely szerint éppen a kritikus jellegű polgári elkötelezettség kialakítását kell az EU-ban segíteni az Unió megerősítésének érdekében.

(Dirk Jarré: Az Európai Unió és a civil társadalom)

■ A demokratikus ellenzék betöltötte történelmi szerepét, ezáltal közeve ki az utat a lengyel társadalmi aktivisták következő nemzedéke számára, hogy annak tagjai szabadon újraértelmezzék és megvalósítsák a szolidaritást, miközben a közjó és saját egyéni érdekeik érdekében tevékenykednek.

(Galia Chimiak: Lengyel álom a civil társadalomról)

Ára 900 Ft

ISSN 1786334-1

9 771786 334009